

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL PATRIMONIULUI CULTURAL**

**Cu titlu de manuscris
C.Z.U: 94 (478),,18/20” (043.3)**

ONICA DORINA

**PEISAJUL CULTURAL RURAL DINTRE PRUT ȘI NISTRU
(SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL
XXI-LEA)**

**Specialitatea 612.01 – Etnologie
Teză de doctor în istorie**

Conducător științific:

ȘOFRANSKY Zinovia,
doctor habilitat, conferențiar cercetător

Autor:

ONICA Dorina

CHIȘINĂU, 2016

© Onica Dorina, 2016

CUPRINS

ADNOTARE (în română, rusă, engleză).....	4
LISTA ABREVIERILOR.....	7
INTRODUCERE.....	8
1. ABORDARE TEORETICO–METODOLOGICĂ A CONCEPTULUI DE PEISAJ CULTURAL RURAL	
1.1. Considerații istoriografice	15
1.2. Noțiuni și delimitări conceptuale ale peisajului cultural.....	27
1.3. Aspecte metodologice interdisciplinare de cercetare.....	36
1.4. Concluzii la Capitolul 1.....	44
2. COMPONENTELE ȘI TIPOLOGIA PEISAJULUI CULTURAL RURAL	
2.1. Componentele culturii materiale.....	47
2.2. Componentele culturii spirituale.....	70
2.3. Tipologia peisajului cultural rural.....	81
2.4. Concluzii la Capitolul 2.....	107
3. EVOLUȚIA PEISAJULUI CULTURAL RURAL: PROBLEME, SOLUȚII	
3.1. Factorii dinamicii peisajului rural.....	109
3.2. Problemele spațiului rural actual: elemente utopice și distopice.....	126
3.3. Rolul comunității științifice, locale și al cadrului legislativ-instituțional în monitorizarea spațiului rural.....	136
3.4. Concluzii la Capitolul 3.....	144
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI.....	146
BIBLIOGRAFIE.....	149
ANEXE.....	165
Anexa 1. Lista informatorilor intervievați în anii 2007-2016.....	166
Anexa 2. Scheme, diagrame, tabele.....	169
Anexa 3. Fotografii.....	171
Anexa 4. Hărți.....	188
DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII.....	198
CURRICULUM VITAE.....	199

ADNOTARE

Onica Dorina. Peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea), teză de doctor în istorie, Chișinău, 2016.

Structura tezei: introducere, trei capitole, adnotări în trei limbi, concluzii generale și recomandări, bibliografie din 260 de titluri, 4 anexe, 2 diagrame, 3 tabele, 2 scheme, 148 pagini text de bază.

Cuvinte-cheie: peisaj cultural, peisaj cultural rural, resurse și condiții naturale, culturalizare, cultură materială, cultură spirituală, evoluție, spațiu locuit, patrimoniu.

Domeniul de studiu: 612.01 – Etnologie.

Scopul tezei: constă în analiza și explicarea relației om – natură prin intermediul conceptului de peisaj cultural rural, care să cuprindă aspectul etnografic confirmat fiind de evoluția componentelor culturii materiale și spirituale

Obiectivele prezentului demers științific constau în: analiza istoriografiei temei de cercetare; definirea și analiza conceptului de peisaj cultural rural; determinarea aspectelor metodologice interdisciplinare de cercetare; explicarea impactului reciproc dintre cadrul natural și componentele culturii materiale și spirituale ale peisajului rural; realizarea clasificării peisajelor culturale rurale; analiza problemelor actuale ale spațiului rural, identificând elementele de distopie și utopie; precizarea rolului comunității științifice și locale, cadrului legislativ-instituțional privind cercetarea, dezvoltarea și salvagardarea peisajelor rurale.

Problema științifică importantă soluționată rezidă în: *a fost determinat* impactul reciproc dintre mediul natural și formele de civilizație și cultură din cadrul satelor, de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea, *fapt care a condus* la explicarea conceptului de peisaj cultural rural dintre Prut și Nistru, *în vederea* stabilirii unor soluții privind dezvoltarea, promovarea și salvagardarea spațiilor rurale în acord cu conceptul de dezvoltare durabilă.

Noutatea și originalitatea științifică. Lucrarea este o primă tentativă de abordare și explicare a conceptului de peisaj cultural rural, utilizând sincronic terminologia avansată de știință și cea înaintată de UNESCO. Subiectul investigat este o nouă direcție de cercetare prioritară la nivel național și mondial. Demersul științific analizează impactul cadrului natural asupra organizării culturale și funcționării spațiului rural; sunt determinate, clasificate și caracterizate tipurile de peisaje culturale rurale; analizate evoluția peisajelor rurale, înțeleasă ca un efect a conjuncturilor geografice, istorice, economice, transformării modelelor etnoculturale.

Semnificația teoretică: rezidă în elaborarea unui astfel de studiu de explicare și analiză a conceptului de peisaj cultural rural, a modului de adaptare continuă a omului la condițiile naturale prin formele materiale și expresii imateriale. În baza acestui studiu se formulează noi direcții de cercetare a spațiului rural.

Valoarea aplicativă a lucrării. Studiul poate fi folosit în scop didactic multidisciplinar, bază informativă și deductivă de elaborare și implimentare a actelor legislative cu privire la peisajele culturale, platformă informativă de promovare a turismului rural.

Implimentarea rezultatelor științifice. Studiul poate fi util ca suport teoretic pentru cursurile universitare de etnologie, a suporturilor didactice din învățământul preuniversitar, a proiectelor legislative din domeniu, a materialelor informative cu caracter turistic.

АННОТАЦИЯ

Оника Дорина. Культурный сельский пейзаж в Пруто-Днестровском междуречье – к. XIX – н. XXI вв., диссертация на соискание ученой степени доктора истории, Кишинев, 2016.

Структура работы: введение, три главы, аннотации на трех языках, общие выводы и рекомендации, библиография из 260 наименований, 4 приложения, 2 диаграммы, 3 таблицы, 2 схемы, 148 страниц основного текста.

Ключевые слова: культурный пейзаж, сельский пейзаж, природные условия, природные ресурсы, культурализация, материальная культура, духовная культура, эволюция, среда обитания, наследие.

Область исследования: 612.01 – Этнология.

Цель диссертации: анализ и объяснение отношения человек–природа через концепт культурного сельского пейзажа, включающего этнографический аспект – эволюцию компоненты материальной и духовной культуры.

Задачи настоящего исследования состояли в: анализе историографии по теме исследования; определении и анализе концепта культурного сельского пейзажа; определении методологических междисциплинарных аспектов исследования; объяснение взаимного влияния природных условий и компонентов материальной и духовной культуры сельского пейзажа; проведении классификации культурных сельских пейзажей; анализе актуальных проблем сельского пространства, выделении элементов утопии и дистопии; конкретизации роли научного и местного сообщества, законодательства в исследовании и сохранении сельских пейзажей.

Решенная научная задача состоит в *определении* форм взаимного воздействия природной среды и сельской цивилизации и культуры к. XIX – н. XXI вв., что в свою очередь *ведет* к определению концепта культурного сельского пейзажа *с целью* поиска решений для развития, продвижения и сохранения сельского пространства в соответствии с концепцией устойчивого развития.

Научная новизна исследования. Работа представляет собой первую попытку рассмотрения и объяснения концепта сельского культурного пейзажа с одновременным использованием научной терминологией, предложенной наукой и ЮНЕСКО. Исследуемый объект представляет собой новое приоритетное научное направление исследований на национальном и мировом уровне; научное исследование анализирует взаимное воздействия природы и организации культурных объектов и сельское пространство; в котором определены и дана классификация типов культурного сельского пейзажа; дан анализ эволюции сельского пейзажа, под которой понимается воздействие географических, исторических, экономических взаимосвязей, трансформация этнокультурных моделей.

Теоретическая значимость: состоит в разработке исследования, в котором объясняется и анализируется концепт культурного сельского пейзажа, способы постоянной адаптации человека к природным условиям через материальные и нематериальные формы. На основе данного исследования формулируются новые научные направления изучения сельского пространства.

Прикладное значение работы. Исследование можно использовать как дидактическое междисциплинарное пособие, а также как информационную и аналитическую базу для разработки и применения законодательных актов относительно культурных пейзажей.

Внедрение научных результатов. Результаты исследования могут быть применены для разработки курсов по этнологии в высших учебных заведениях и в качестве дидактических ресурсов в школьном образовании, законодательных проектах в области культуры и информационной базой в сфере туризма.

ANNOTATION

Onica Dorina. The cultural rural landscape between Prut and Nistru (at the end of the 19th – beginning of the 21th centuries), Ph. D. diss. in historical sciences, Chişinau, 2016.

Structure of the dissertation. The work consists of annotations, introduction, three chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 260 titles, 4 appendix, 2 figures, 3 tabels, 2 schemes, basic text on 148 pages. The results of the investigation were presented in 19 scientific publications.

Key words: cultural landscape, cultural rural landscape, natural resources and conditions, material culture, spiritual culture, evolution, inhabited space, heritage.

Research field: 612.01 – Ethnology.

Goal of the thesis: is to analyze and explain the people – nature relationship through the concept of the rural cultural landscape which comprise the ethnographic aspect, that is confirmed by the evolution of the components of material and spiritual culture.

Objectives of the thesis: analyze of the istoriography of the theme researched; define and analyze the concept of rural cultural landscape; determination of the interdisciplinary methodological aspects of the research; explanation of the mutual impact between the natural environment and the components of material and spiritual culture of the rural landscape; realize of the classification of rural cultural landscape; analysis of the current problems of rural areas, by identifying the elements of dystopia and utopia; to specify the role of the scientific, local community, and legislative framework, in recognition and safeguarding of rural landscapes.

Solution of the scientific problem is to determine the mutual impact between natural environment and the forms of civilization and culture on the rural landscape at the end of the 19th – beginning of the 21th centuries, *in fact* led to explain the concept of rural cultural landscape between Prut and Nistru river, *in order* to establish solutions for the development, promotion and support of rural space in accordance with the concept of sustainable development.

Scientific innovation and originality. The thesis is a first attempt to approach and explain of the rural cultural landscape concept, using synchronously the scientific terminology proposed by the disciplines and those submitted by UNESCO. The investigated topic is a new priority direction in research at the national and international level. In the thesis is analyze and explain the mutual impact between natural environment and the cultural organization and functioning of rural space; they are determined, classified and characterized the types of rural cultural landscapes; it analyzes the evolution of rural landscapes, understood as a result of geographical, historical, economical, political conjunctures, and of the ethnocultural transformation models.

The theoretical significance: consists in elaboration of such a study by explanation and analysis of the adaptation of community to the natural conditions through material forms and spirituals expressions. Based on this study draw up new research directions of rural space.

Applicative value: The study can be used for multidisciplinary teaching purposes, a deductive and informative base for implementation and the development of legislation on cultural landscapes, platform for the promotion of rural tourism.

Implementation of the results. The study can be impliment as theoretical support for university courses in ethnology, teaching support in secondary education, base for legislative projects and tourism sphere.

LISTA ABREVIERILOR

A.N.R.M. – Arhiva Națională a Republicii Moldova

AȘM – Academia de Științe a Moldovei

BICSRRC – Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României, Regionala Chișinău

ICOM – Consiliul Internațional al Muzeelor

ICOMOS – Consiliul Internațional pentru Monumente și Situri

IPC – Institutul Patrimoniului Cultural

IUCN – Asociația Mondială pentru Conservare

MNEIM – Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală

UNESCO – Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură

UATSN – Unitățile administrativ-teritoriale din stânga Nistrului

URSS – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste

RSSM – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească

Art. – articol

Coord. – coordonator

Coord. geog. – coordonate geografice

Ed. – editură

Nr. – număr

Vol. – volum

Tom. – tom

Trad. – traducere

A – anexă

r – raion

s – sat

INTRODUCERE

Actualitatea și originalitatea problemei abordate. Peisajul cultural reflectă elocvent formele și nivelele de adaptare ale unui grup uman la condițiile și resursele naturale locale. Originalitatea adaptării la mediu a unei comunități, încadrarea acesteia în spațiu prin diverse activități, modelarea caracteristicilor peisajului ca urmare a viețuirii umane reprezintă unele din problemele esențiale ale etnologiei moderne. Acestea rămân de mare actualitate și în prezent deoarece, odată cu diversificarea relațiilor dintre om și mediu, se conturează direcții noi de cercetare etnologică.

Peisajul cultural rural este unul dintre tipurile de peisaj cultural. El reprezintă locul unui *homo faber* – spațiul amenajat în baza unei experiențe culturale și administrat de comunitatea rurală în strânsă legătură cu condițiile și resursele cadrului natural. Grație vechimii locuirii spațiului de către comunitate, el îi asigură acesteia condițiile necesare pentru păstrarea tradițiilor de muncă, pentru moștenirea culturală și solidaritatea socială, transmiterea experiențelor și realizărilor culturale.

Actualitatea temei este confirmată și de faptul că peisajele rurale din Republica Moldova sunt durabile, continue în timp, în cadrul cărora persistă încă o influență și dependență majoră a populației locale față de cadrul natural. Cu toate acestea, așezările rurale sunt supuse unor continue schimbări, transformări de ordinul infrastructurii economice, situației sociale, tendințelor culturale. Prin urmare, satele dintre Prut și Nistru reprezintă peisaje culturale elocvente, care necesită să fie studiate conform noilor tendințe de cercetare promovate de mediul științific internațional.

De asemenea, importanța cercetării acestui subiect este validat și de argumentul că Republica Moldova este semnatară Convenției Peisajului Natural de la Florența (2000). În acest context, statul moldovenesc este obligat să-și asume anumite responsabilități în vederea protejării, conservării și creării circumstanțelor care ar asigura evoluția adecvată a peisajului. Actualitatea temei de față este demonstrată și de lipsa studiilor în Republica Moldova în acest domeniu de cercetare, care ar fi orientate spre cunoașterea și promovarea specificului cultural local și național raportat la un spațiu, în condițiile unei globalizări și omogenizări atât economice, cât și culturale. Spațiul rural necesită proiecte, susținere și dezvoltare, acțiuni a căror reușită depinde de gradul de cunoaștere a particularităților sale luate în ansamblu. Teritoriul dintre Prut și Nistru este un spațiu al satelor, iar această realitate presupune studierea satului nu numai ca organizare administrativă. Acesta este concomitent loc de moștenire, transmitere și

conservare atât a biodiversității peisajului natural ca spațiu al naturii, cât și ca peisaj cultural, loc al realizărilor umane, al istoriei și identității naționale.

Conform datelor statistice din 2000, Republica Moldova este un stat al satelor, populația rurală constituind 58,4% din populația totală a țării, mai mult, această realitate a continuat să crească alcătuind în 2004, 59% [81, p. 17]. Raportul UNFPA „Situația Populației Lumii 2007” relevă că Republica Moldova continuă să fie cel mai ruralizat stat din Europa [81, p. 14], la 1 ianuarie 2015, populația rurală (cu excepția UATSN) reprezentând 57,6% [253]. În temeiul acestor date, concluzionăm că, pentru Republica Moldova, ruralitatea nu este doar o componentă administrativă de organizare a teritoriului, ci „un mod de a gândi”, un *mondo vivendi* care necesită cercetări minuțioase pentru a determina și cunoaște particularitățile, problemele și situațiile cu care se confruntă la începutul secolului XXI.

Din perspectivă etnologică, peisajul rural este un important patrimoniu în care sunt integrate cele mai reprezentative și originale forme, tehnici, modalități de adaptare la mediu a grupurilor etnice, cunoștințe și obiceiuri păstrate în mentalitatea tradițională. Mediul rural cuprinde elemente de civilizație și cultură edificatoare pentru o comunitate. Satul este muzeul viu al culturii, muncii, spiritualității unui popor, locul în care mai poate fi văzut trecutul racordat la zilele noastre fără a estompa cele mai importante și concludente caracteristici ale sale. În același timp sub impactul masiv al modernizării celor mai tradiționale comunități, a apărut la nivel mondial necesitatea valorificării patrimoniului cultural material și imaterial, protejării spațiilor și expresiilor cu adevărat proprii culturilor locale și naționale. Respectiv, identificarea soluțiilor în vederea asigurării continuității dezvoltării durabile sub aspect economic și cultural a respectivelor spații.

Noile tendințe de promovare a identității, a specificului geocultural și implementarea politicilor de încurajare a continuității rurale sunt de asemenea importante în noua concepție de abordare și studiere a peisajului cultural rural. Necesitatea studierii și argumentării acestui spațiu este strâns legată de importanța susținerii comunităților rurale prin recunoașterea rolului și aportului acestora la păstrarea relației armonioase dintre om și mediu, adică a echilibrului ecologic, subiectul conservator și păstrător de cultură populară, fundament al spațiilor urbane. Influențele civilizației rurale asupra celei urbane continuă să fie foarte puternice și persistente, manifestându-se sub aspect economic, cultural, psihologic și social. Yves Luginbühl susține că „dacă satul nu ar fi existat, orașul nu ar fi putut să se construiască, să se dezvolte, pur și simplu, nu s-ar mai fi constituit deloc” [217, p. 29].

Actualitatea și originalitatea problemei peisajului cultural rural ne oferă în primul rând șansa să reevaluăm, să concepem, să înțelegem satul ca spațiu care s-a format conform necesităților oamenilor; să conștientizăm importanța cunoașterii acestui monument de patrimoniu pentru conștiința comunității în ansamblu. Conceptul de dezvoltare durabilă este tangent cu viața satului, iar cunoașterea cursului existenței unui peisaj rural, capacitățile, condițiile și resursele naturale de care au beneficiat generații întregi oferă premise practice pentru gestionarea ulterioară a acestuia.

Descrierea situației în domeniul de cercetare și identificarea problemelor de cercetare. Peisajul a fost obiect de interes pe tot parcursul istoriei umane, deoarece reflectă eforturile susținute de transformare a spațiului de către comunități în concordanță cu modele de trai specifice cadrului natural și cultural local. Astfel a devenit obiect de cercetare în cadrul disciplinelor precum geografia, arhitectura, ecologia peisajului, etnologia ș.a., atribuindu-i-se termeni asociativi ca *peisaj geografic*, *peisaj cultural*, *peisaj urban*, *peisaj antropic* etc.

În acest context, suportul teoretic al demersului nostru științific îl reprezintă lucrările elaborate în cadrul respectivelor discipline, pe care le-am ordonat în funcție de cele cinci școli științifice existente. Școala germană este reprezentată de lucrările lui A. Humboldt, K. Ritter, F. Ratzel ș.a. Germanul Otto Schlüter a introdus în circuitul științific termenul de peisaj cultural *kulturlandschaft*; Școala franceză reprezentată de Paul V. Blache, A. Demangeon, P. Claval, M. Bloch, G. Bertrand, Y. Luginbühl ș.a.; Școala nord-americană – D. Lowenthal, Carl O. Sauer, D. E. Cosgrove, H. J. Fraser, T. Ingold, S. Schama ș.a.; Școala rusă – V. Nikolaev, G. Saușkin, N. Kaluțkova, I. Vedenin ș.a. Școala românească, fortificată de geografie, sociologie și etnografie, îi are ca reprezentanți notorii pe C. Vert, P. Cocean, M. Dumitrașcu, M. Ielenicz ș.a. Punctul de plecare al cercetării curente, în analiza etnografică a peisajului cultural rural, îl reprezintă studiile inițiate de V. Butură, I. Ghinoiu, și continuate în ultimii ani de L. David. De exemplu, Valer Butură, în lucrarea *Etnografia poporului român. Cultura materială* (1978) afirmă că în peisajul etnografic „se surprind trăsături comune, datorate legăturilor strânse și schimbului permanent de bunuri materiale și culturale. [...] De-a lungul timpului, oamenii au transformat peisajul natural într-un peisaj etnografic numit de unii cercetători peisaj cultural, peisaj umanizat etc. [24, p.13]. Drept precizare, subliniem că din 1978 – când autorii români denumesc și recunosc totodată că peisajul etnografic este unul cultural – până la sfârșitul primului sfert al secolului XXI, conceptele științifice au evoluat, au fost formulați noi termeni, care să corespundă realității spațiale și culturale actuale. În consecință, s-a încetățenit în circuitul științific termenul de peisaj cultural, pentru care optăm în cercetarea de față.

Deosebit de importante pentru realizarea acestei lucrări au fost studiile sociologice despre satele basarabene elaborate de Școala Sociologică de la București [62, 64, 80, 98, 130, 131, 132, 133, 135], lucrările lui Șt. Ciobanu, Z. Arbore, P. Cazacu ș.a., cercetările geografilor M. Hachi, Ir. Bejan, M. Mâtcu.

Odată cu accentuarea problemelor de ordin ecologic, diminuarea rolului culturilor locale în contextul globalizării, degradarea și pierderea multor teritorii, care sunt o manifestare de viață materială și spirituală a grupurilor etnice, apare necesitatea abordării peisajului cultural rural și din perspectivă etnologică. Direcțiile actuale de cercetare sunt concentrate pe o evaluare cantitativă și calitativă a componentelor peisajelor culturale în vederea capacității acestora de a face față problemelor de ordin natural și socio-cultural al mediului și societății. Ele încurajează implicarea și colaborarea pe plan științific – legislativ – executiv în vederea protejării peisajelor culturale rurale, implementarea planurilor de salvagardare ale acestora.

Cadrul cronologic și geografic al cercetării. Cercetarea cuprinde perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea. Am optat pentru acest segment de timp fiindcă în decursul acestei perioade, spațiul rural a cunoscut și a fost supus unor schimbări radicale. Aceste schimbări cu caracter economic, politic, social și cultural, au catalizat o transformare majoră a așezărilor și comunităților rurale, creîndu-le o imagine diferită de cea autentică. Analiza cronologică a peisajului, de asemenea este metoda care ne ajută să înțelegem spațiul ca reflecție continuă a realizărilor umane. Cadrul geografic al lucrării cuprinde satele dintre râul Prut și fluviul Nistru de pe teritoriul Republicii Moldova.

Scopul și obiectivele tezei. Scopul tezei este de a analiza și explica relația om–natură prin intermediul conceptului de peisaj cultural rural, care să cuprindă aspectul etnografic confirmat de evoluția componentelor culturii materiale și spirituale. Realizarea scopului propus determină formularea următoarelor **obiective** ale cercetării:

1. Analiza istoriografiei temei cercetate;
2. Definirea și explicarea conceptului de peisaj cultural;
3. Determinarea aspectelor metodologice interdisciplinare de cercetare a peisajului cultural rural;
4. Explicarea impactului reciproc dintre cadrul natural și componentele culturii materiale realizate de comunitatea locală în decursul perioadei propuse;
5. Prezentarea și aprecierea componentelor culturii spirituale de concepere și interpretare a relației om – natură – spațiu, prin intermediul percepțelor de cultură populară, mitologie, credințe și cunoștințe populare, percepții gender, simbolism, literatură ș.a.;
6. Clasificarea peisajelor culturale rurale;

7. Reflectarea evoluției componentelor etnogeografice din trei localități, utilizând metoda studiului de caz.
8. Analiza problemelor actuale ale spațiului rural, identificând elementele de utopie și distopie;
9. Precizarea rolului comunității științifice și locale, a cadrului legislativ-instituțional privind cercetarea, dezvoltarea și salvagardarea peisajelor rurale.

Noutatea și originalitatea științifică a demersului constă în faptul că este o primă încercare de abordare și explicare la nivel național a conceptului de peisaj cultural rural, utilizând terminologia științifică propusă de disciplinele geografia, etnologia, sociologia, antropologia culturală și cea înaintată de UNESCO. Astfel, termenii utilizați de științele sus-menționate – cadru natural, peisaj natural, civilizație rurală, cultură, tezaur, tradiție, spațiul social, realitate istorică etc., și cei utilizați și aprobați de UNESCO – cultură materială, cultură spirituală, peisaj cultural, peisaj cultural rural, patrimoniu etc. – sunt fundamentați științific, aflați în uz și recunoscuți la nivel internațional, fapt ce demonstrează caracterul științific, inovator, interdisciplinar al lucrării. De asemenea, studiul conceptului de peisaj cultural rural este o nouă direcție de cercetare prioritară la nivel național și mondial. Studiul de față reprezintă un demers științific de sinteză etnologică prin care se analizează și se explică impactul reciproc dintre cadrul natural și activitatea umană. În cadrul acestei lucrări au fost determinate, clasificate și caracterizate tipurile de peisaje culturale rurale după diferite criterii; a fost analizată dinamica peisajelor rurale, care este un efect al conjuncturilor geografice, istorice, economice, politice, al transformării modelelor etnoculturale, al tradiției.

Problema științifică importantă soluționată în domeniul respectiv. În cadrul cercetării *a fost determinat* impactul reciproc dintre mediul natural și formele de civilizație și cultură din cadrul satelor de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea, *fapt care a condus* la explicarea conceptului de peisaj cultural rural dintre Prut și Nistru, *în vederea* stabilirii soluțiilor privind dezvoltarea, promovarea și salvagardarea spațiilor rurale în acord cu conceptul dezvoltării durabile.

Importanța teoretică și valoarea aplicativă a lucrării. Importanța teoretică a lucrării constă în elaborarea unui astfel de studiu atât de important pentru mediul științific din Republica Moldova, deoarece demersul nostru explică/ analizează modul de adaptare continuă a omului la condițiile naturale prin forme materiale și expresii imateriale de percepție a spațiului. Astfel accentuăm originalitatea și persistența în timp și spațiu a peisajului rural. Cunoașterea teoretică a peisajului cultural creează teren de instituire a părții aplicative, privind elaborarea programelor de susținere și protejare a spațiilor rurale. În condițiile absenței unei baze teoretico-științifice

care să cuprindă analize, sinteze, clasificări ale peisajului cultural rural, este dificilă cunoașterea și evaluarea acestuia. În baza acestui studiu pot fi formulate direcții noi de cercetare a spațiului rural și este un suport important pentru elaborarea seminarelor în cadrul disciplinelor ca geografia umană, etnologie, sociologie, antropologie culturală și socială, economie, turism etc. De asemenea, lucrarea poate servi drept bază informativă și deductivă de elaborare și implementare a unei serii de acte legislative privind recunoașterea, protejarea, salvagardarea patrimoniului rural de către instituțiile legislative ale statului. Cu certitudine, conceptul de peisaj rural și exemplele concrete ale peisajelor pe teritoriul Republicii Moldova sunt suport în promovarea turismului național, inclusiv cel rural.

Sumarul compartimentelor tezei. Teza este structurată în trei capitole, având în total 12 compartimente ce însumează 148 pagini de text.

Primul capitol, ***Abordare teoretico-metodologică a conceptului de peisaj cultural rural***, cuprinde patru compartimente. În prima parte se semnalează, prin sistematizare și analiză, aportul școlilor științifice și documentele UNESCO care au contribuit la recunoașterea, acceptarea și utilizarea termenului în domeniul științei. În același compartiment sunt menționate comparativ direcțiile tradiționale și tendințele noi de cercetare a peisajului cultural. În compartimentul doi – Noțiuni și delimitări conceptuale ale peisajului cultural – se analizează și se sistematizează definițiile conceptului de peisaj cultural. Și deoarece teza este o cercetare interdisciplinară, utilizarea unei metodologii diverse și complexe este necesară, problematica respectivă fiind abordată în compartimentul trei. Concluziile încheie capitolul.

Capitolul II, ***Componentele și tipologia peisajului cultural rural***, este alcătuit din patru compartimente. În primul compartiment prin gama complexă de relatări se explică științific particularitățile componentelor culturii materiale, prin care comunitatea a modificat și organizat spațiul rural. Aici se face apel la exemplul satului ca identitate cultural-teritorială, locuință și gospodărie, căile și mijloacele de transport, ocupațiile, portul, alimentația. În al doilea compartiment se acordă atenție componentelor culturii spirituale (principiile spirituale ale spațiului, simbolism, credințe și cunoștințe populare, percepții gender, opere literare etc.) de concepere și interpretare a relației om–natură–spațiu. În compartimentul trei al capitolului sunt clasificate peisajele culturale rurale după următoarele criterii: modul de utilizare a terenurilor, structura morfologică, componența etnică, dinamică, durată, interdependența dintre componentele și subiecții informativi, forma de delimitare. Capitolul II se încheie cu concluzii.

Capitolul III, ***Evoluția peisajului cultural rural: probleme, soluții***, este redactat în patru compartimente. Prima parte – Factorii dinamicii peisajelor rurale – analizează evoluția și

involuția componentelor etnogeografice a trei localități: Cosăuți, Măgdăcești și Crihana Veche, utilizând metoda studiului de caz. În compartimentul doi sunt analizate problemele economice, sociale, sociodemografice, culturale actuale ale spațiului rural, identificând elementele de utopie și distopie. În compartimentul trei se face referință la rolul comunității științifice și locale, al cadrului legislativ-instituțional în vederea recunoașterii, protejării și dezvoltării peisajelor culturale rurale. Acest compartiment încheie demersul științific din punct de vedere al centralității acestuia și al sistemului circular în baza căruia a fost elaborat, și anume respectând linia conceptuală *cunoaștere – demonstrare – promovare*.

Aprobarea rezultatelor. Rezultatele științifice ale cercetării au fost prezentate în cadrul a 12 conferințe naționale și zece conferințe internaționale. Teze și articole au fost publicate în 16 publicații din R. Moldova și patru din România.

Metodologia cercetării științifice. Studiarea peisajului cultural și al celui rural în particular implică aplicarea unei complexe metodologii și procedee de cercetare. Metodologia cercetării utilizată pentru realizarea acestei lucrări s-a bazat pe *modelul pragmatic interdisciplinar al lui Singer și Churchman*, reflectă tipajul de cercetare a temei noastre, încorporează elemente și esențe caracteristice mai multor discipline: etnologia, geografia, istoria, ecologia, sociologia etc. De asemenea, în demersul nostru elementele peisajului cultural rural sunt considerate ca unități ale întregului, iar pentru a le înțelege particularitățile și funcțiile au fost aplicate metode empirice și teoretice. Din metodele de cercetare empirică s-a utilizat metoda expediției (vizita de documentare), observația directă, comparativă, istorică, tehnica și analiza fotografică (înregistrarea imaginilor), analiza izvoarelor scrise de arhivă, elaborarea materialului cartografic, înregistrarea și transcrierea datelor de teren ș.a. Din metodele de cercetare teoretică, am utilizat: explicația etnologică, explicația geografică, analiza calitativă și cantitativă, sinteza, deducția, chestionarele etnografice, metoda axiomatică, metoda sistemică ș.a.

Sursele de documentare utilizate au fost monografiile, lucrări din literatura străină și națională de specialitate, atlase, reviste, anuare, culegeri de articole, teze de doctorat, enciclopedii, dicționare, bibliografii, indexuri bibliografice, surse web, rezultate ale chestionarelor și interviurilor de teren, hărți, material fotografic și imagini video, acte legislative naționale și internaționale, textul rezoluțiilor și materialele conferințelor internaționale organizate de instituții din domeniu, documente de arhivă ș.a.

Cuvinte-cheie: peisaj, cadru natural, peisaj cultural, peisaj cultural rural, resurse și condiții naturale, locuință, ocupații, identitate, culturalizare, acomodare, cultură materială, cultură spirituală, evoluție, sustenabilitate, sat, tradiție, spațiu locuit, patrimoniu.

1. ABORDAREA TEORETICO-METODOLOGICĂ A CONCEPTULUI DE PEISAJ CULTURAL RURAL

1.1. Considerații istoriografice

Cercetarea unui teritoriu reprezintă obiect de studiu încă din cele mai vechi timpuri. Odată cu deplasarea unei comunități pe suprafețe învecinate, aceasta a fost curioasă să cunoască particularitățile spațiilor care se deschideau în fața ei. Cunoștințele obținute, fie vizuale, contemplative, descriptive, fie transmise pe cale orală și, mai târziu, scrisă, au favorizat două avantaje. Primul a oferit posibilitatea comunităților să-și cunoască spațiul pe care trăiesc cu toate condițiile, resursele pe care le oferă acesta, pentru stabilirea și continuitatea habitatelor umane la un anumit timp. Cel de-al doilea avantaj are un caracter prospectiv din considerentul că colectarea, sistematizarea, analiza tuturor informațiilor despre spațiu și mediu de viață al populațiilor de către geografi și istorici, mai întâi (în epocile antică și medievală), și de etnografi, etnologi, antropologi, sociologi (în modernitate), au oferit posterității lucrări ample în acest domeniu de cercetare. În timpul marilor descoperiri geografice au fost create premise de elaborare a unor lucrări comparative dintre peisajele europene și cele ce se descopereau consecutiv pe alte continente.

În perioadele sus-menționate, termenului de peisaj i-a fost atribuit caracterul de *natural*, *panoramă*, adică s-a luat în considerație formația sa pur geografică și impresiile estetice emane. Elementul uman, component al acestui peisaj, este analizat din punctul de vedere al disponibilității, capacității acestuia de a se acomoda la un anumit spațiu prin amenajare, în perspectiva creării unui mod de viață plăcut, care să fie o manifestare a unui anumit stil de viață, forme de locuință și activități, determinate de condițiile naturale proprii peisajului respectiv. Utilizarea noțiunii de peisaj a început să fie curentă în mediul pictorilor renascentiști italieni prin abordarea cosmocentristă – ce caracterizează cultura orientală, și antropocentristă – caracteristică culturii occidentale. Fiecare direcție a imprimat peisajului caracteristici în concordanță cu stilul de viață, interpretări religioase, concepții filosofice specifice societăților și timpului respectiv. Peisajul a fost dezvoltat ca gen în pictură de către pictorii renascentiști Pieter Bruegel cel Bătrân (Țările de Jos) – *La Seceriș*, El Greco (Spania) – *Vedere din Toledo*, Giovanni Bellini (Italia) – *Alegorie Sacră*, ș.a.

În această ordine de idei pictura medievală moldovenească reliefează printr-o compoziție de înaltă ținută artistică motive și scene din natură, elemente etnografice: vestimentație, ocupații, scene din viața rurală, obiecte din gospodăria tradițională, viziuni despre spațiu, cosmos, menirea omului pe pământ etc. Astfel, în picturile murale de la Mănăstirea Voroneț observăm *Grădina lui Abraham*, fluviul Damnaților. Pictura Bisericii *Pogorârea Sfântului Duh* de la

Mănăstirea Dragomirna îl înfățișează pe Iisus în grădina Ghetsimani. Pe pereții exteriori ai Bisericii Covești din Horezu, județul Vâlcea, întâlnim imaginea ursarilor îmbrăcați în haine tradiționale. Gândirea folclorică, sursele și motivele apocrife se subînțeleg prin reprezentarea viziunii vămileor văzduhului din Viața lui Vasile cel Nou și Zapisul lui Adam din Moldova, Roata vieții, fabula *Bătrânul și Moartea*, scenele de cinegetică ș.a. [32, p. 14]. Vestimentația este alcătuită din motive populare ce se regăsesc pe îmbrăcămintea tradițională. Sub influența artistică a Bizanțului, pictura murală a păstrat un izvor important al artei populare, religiei, fiind puternic influențată de folclor.

Aspectul laic al picturii murale îl întâlnim și astăzi pe fațada caselor din Glinjeni – Fălești, Drepcăuți – Briceni, Climăuții de Jos – Șoldănești, Corjeuți – Briceni, Arionești – Dondușeni. Culorile conferă locuințelor rafinament, demonstrând în același timp o viziune cromatică a omului asupra lumii.

Istoriografia ne oferă realizări științifice scrise, care cuprind o analiză a contribuției școlilor științifice de geografie culturală, etnologie, sociologie ș.a. Prin urmare, în urma sistematizării și sintetizării materialului, am identificat în ce mod școlile germană, franceză, nord-americană, rusă și românească au definit și dezvoltat domeniul. Prin intermediul cercetărilor realizate în cadrul acestor școli se prezintă diverse abordări teoretice, pragmatice, contribuții importante la conceptualizarea noțiunii de peisaj cultural în general și al celui rural în particular.

Bazele studierii peisajului cultural au fost puse de ***Școala științifică germană***, având ca punct de plecare termenul sinonim *kulturlandschaft*. Geograful Otto Schlüter este cel care a introdus în circuitul științific acest termen în secolul XX [189, p. 177]. El a definit două forme de peisaj: *Urlandschaft* (peisajul original) sau peisajul care a existat înainte de schimbările majore induse de om și *Kulturlandschaft* (peisajul cultural), peisaj creat de cultura umană.

Profesorul Karl Ritter, în lucrarea sa *Geografia în raport cu natura și istoria omenirii*, a efectuat un studiu privind teritoriul în complexitatea lui, natura, populația și economia. Ritter consideră pământul drept *o casă de educație*, care trebuie studiat prin analiza relației sale cu omul. Întemeietorul antropogeografiei germane, Friedrich Ratzel, explică elocvent, în lucrarea sa *Antropogeografia*, relația dintre om și mediul său natural. Tezele antropogeografice ale lui F. Ratzel despre rolul determinant al condițiilor naturale în viața socială au influențat gândirea științifică a numeroși specialiști din mediul academic german, englez, nord-american și rus. Sub aspect general, în mediul cultural german au apărut trei direcții principale de abordare a peisajelor. Direcția morfologică sub influența cercetărilor realizate de A. Humboldt, care a realizat schema etajării formațiunilor vegetale pe continentul sud-american. Prin intermediul

acestei direcții s-a concretizat o nouă disciplină științifică, ecologia peisajului (geoecologia). Conform direcției holistice, apărută sub influența lui E. Kant și a lui C. Ritter, peisajele reprezintă sisteme locale de factori în interacțiune ce se integrează din etaje inferioare spre etaje superioare. A treia direcție este cea cauzală susținută de F. Ratzel [47, p. 9].

Studiul peisajului cultural, în viziunea *Școlii științifice franceze*, este influențat de concepțiile deterministe lansate de geograful umanist Paul Vidal de la Blache, care susține: „prin cultură, noi percepem instrumentele pe care le folosesc societățile în modelarea peisajelor” [260]. Un alt nume reprezentativ al geografiei franceze este Albert Demangeon. Fiind preocupat de modul de organizare a spațiului agricol și fenomenul ruralității, acesta a sistematizat, pe motive funcționale, analiza fermelor agricole [143, p. 27]. Scriitorul și filozoful iluminist francez Charles L. Montesquieu, în lucrarea sa *Spiritul Legilor*, promovează ideea precum că omul prezintă o dependență exagerată față de natură și este văzut doar ca individ biologic. Particularitățile climatice, în opinia gânditorului, determină atât constituția fizică a oamenilor, cât și orânduirea lor socială și politică. Philippe Pinchemel susține că „peisajul este interfața între natură și om. Acesta rezultă din interacțiunea dintre un suport geografic, dinamica naturale fizice și biologice și ale practicilor umane” [222]. În ceea ce privește geograful Maurice Le Lannou, acesta definește peisajul ca imagine a civilizației. Cunoscutul profesor în domeniul studiului peisajelor culturale, Paul Claval, afirmă că peisajul este diferențiat prin investițiile emoționale stabilite de către comunitate despre acesta. În acest sens, identificăm un peisaj emoțional, cel care trezește omului anumite stări, trăiri, atașamente și asocieri. Un alt reprezentant al Școlii franceze, Roger Brunet, notează că „peisajul nu este doar ceea ce se vede, dar și o sursă de informații și de senzații” [211, p. 49]. Astfel, identificăm o parte vizibilă a peisajului, ceea ce vedem, ceea ce ne înconjoară; și partea invizibilă, care se construiește în mentalitatea și gândirea colectivă.

Geograful Jean Brunhes pune accentul pe analiza pieselor de muzeu, considerate un izvor în studiul peisajului cultural. De asemenea, acesta este adeptul anchetei geografice ca metodă în cercetare, subliniind importanța elementelor de exploatare a mediului, identificate prin studiile elaborate în Spania și Algeria. J. Brunhes a analizat sistemele tehnice complexe prin care populația locală din aceste țări captează resursele de apă [260], contribuind astfel la îmbogățirea literaturii de specialitate cu informații privind modul de viață, activitățile, habitatul, tehnicile de ornamentare, tehnicile de construcție din peisajele culturale respective.

În 1932, sub conducerea lui Pierre Deffontaines, a fost realizată o culegere de studii privind peisajele urbane, care cuprind cercetări cu referire la: *Geografia orașelor* (Pierre Lavedan); stilurile de viață (*Mediterrana. Oamenii și realizările lor* de Charles Nasul); activitatea

omului în anumite împrejurări spațiale și geografice (*Omul și pădurea* de Pierre Deffontaines); în unele medii (*Omul și Sahara* de Henri-Paul Eydoux) sau anumite condiții de mediu (*Omul și iarna în Canada* de Pierre Deffontaines) [213]. Beneficiind de contribuțiile înaintașilor, deschizătorul de perspective în studiul peisajului cultural rural este cunoscutul geograf Albert Demangeon. Acestuia i-a urmat August Meitzen, care a subliniat coerența unor structuri agricole, tipuri de soluri și forme de locuințe în cercetarea spațiului rural. În ce privește această abordare, observăm o similitudine conceptuală dintre aserțiunile lui A. Meitzen și cele ale etnologului român Ion Ghinoiu, care oferă o clasificare a satelor după forma de valorificare a terenurilor, dezvoltând mai târziu tipologia de peisaje etnografice.

Istoricul francez Marc Bloch, în lucrarea *Caracterele originale ale istoriei rurale franceze*, identifică principalele tipuri de peisaje agricole franceze și încearcă să explice geneza acestora prin reconstituirea istoriei lumii rurale franceze, în special a celei din Evul Mediu. Alte cercetări în acest domeniu sunt cele ale ruralistului Gaston Roupnel. Drept concluzie, în concepția Școlii franceze, omul trebuie studiat prin prisma așezărilor pe care le creează, a influențelor exercitate de acesta asupra elementelor fizice ale naturii, care sunt acțiuni persistente de modelare și transformare a peisajului.

Școala științifică nord-americană a conceput peisajul cultural prin prisma geografiei culturale având la bază experiența europeană în domeniu, dar a formulat în același timp idei proprii. Profesorul de geografie David Lowenthal consideră peisajul nu doar ca produs al acțiunilor umane din trecut, ci ca simbol tangibil al atașamentului oamenilor față de trecut [255, p. 18]. Geografii Peirce F. Lewis și Donald W. Meinig au contribuit la conturarea domeniului cu eseuri despre viața cotidiană a populației americane. Având la bază direcția peisagistică germană de la sfârșitul secolului XIX, cercetătorii nord-americani au conceput peisajul ca produs cultural. Antropologul Franz Boas, adept al teoriei difuzioniste, a emis două teze: 1) diferențele culturale sunt adaptate la cadrul natural local (mediu); 2) conceptualizarea istorică a mediului. Acesta din urmă scoate în evidență interdependența cultură-comunitate-timp cronologic natural și spiritual.

De asemenea, antropologul menționează că felul de percepție a mediului, valorile, credințele societăților corespund anturajului în care trăiește și se află omul, iar odată ce acesta emigrează într-o altă regiune, se schimbă anturajul, elementele culturale și credințele lui [203, p. 6]. Astfel, în subconștientul ființei umane există anumite peisaje mentale; în urma deplasării omului pe alte teritorii, acesta are tendința să caute, să compare sau chiar să modeleze peisaje asemenea celor din teritoriile de baștină.

Geograful american Carl O. Sauer oferă o definiție peisajului cultural, devenită clasică în acest domeniu de cercetare: „Peisajul cultural este creat în baza unui peisaj natural de către un grup cultural. În consecință, cultura este agentul, zona naturală este mediul, peisajul cultural este rezultatul” [256]. Această idee ne îndeamnă să considerăm peisajele drept mărturii ale istoriei și medii prielnice de evoluție culturală și civilizațională a comunităților umane. Autorul mai menționează că nu există peisaje culturale model sau etaloane: varietatea peisajelor naturale combinate cu varietatea activităților umane oferă un număr variat și concret de peisaje contemporane. De altfel, în opinia noastră peisajul perceput ca model poate fi doar în cadrul și pentru o comunitate concretă, care încearcă, prin activitatea culturală, să creeze un spațiu de ordine și imagine perfectă a sistemului de cunoștințe, valori, experiențe și aspirații proprii ei.

Adepți ai determinismului francez au existat de asemenea în SUA și Australia. Dintre aceștia merită să-i menționăm pe geograful american Ellsworth Huntington și geograful australian Griffith Thomas Taylor. În SUA, John Leighly optează pentru aspectul neștiințific al environmentalism-ului, iar Carl O. Sauer argumentează rolul activ al omului în landșaft [144, p. 28]. Filologul american și precursorul conceptului de dezvoltare durabilă, George Perkins Mars a elucidat acțiunea primordială a omului asupra naturii în lucrarea *Omul și natura*, apărută în anul 1864 [144, p. 25].

Un aport important la conturarea problematicii domeniului a adus ***Scoala științifică rusă*** prin cercetări efectuate atât de geografi, cât și de etnologi. Termenul de peisaj cultural a fost introdus în literatura de specialitate rusă de către Lev Berg la începutul secolului XX, în articolul său, *Obiectul și scopul geografiei* [159, p. 133]. Un alt reprezentant, Vasili Dokuchaev, care a activat și în spațiul nostru, afirmă că studiul lumii trebuie să fie considerat unul „genetic, secular”. În opinia acestuia, există dintotdeauna o legătură între natura moartă și cea vie, între lumea plantelor, animalelor și domeniul mineralelor, pe de o parte, și omul și viața spirituală, de cealaltă parte” [162]. Geograful și landșaftologul rus F. Milikov a adoptat o viziune pragmatică, considerând că peisajele culturale sunt un rezultat al gestionării raționale a teritoriului. Acesta afirmă că valoarea lor are tendința de a fi mai mare decât cea a peisajului natural, pe fundamentul căruia apar [157, p. 136]. Profesorul landșaftolog al Universității de Stat din Moscova, Vl. Nikolaev, a identificat trei componente principale ale peisajului cultural ca sistem natural și uman: natural, social și productiv – însumând astfel ceea ce subliniază autorii menționați mai sus. Trebuie remarcată o altă interpretare a peisajului cultural, care se bazează pe conceptul noosferei, emis de omul de știință și filozoful secolului XX, Vl. Vernadski. Conform acestuia, peisajul este rezultatul activității umane creative, intelectuale, asupra transformării și dezvoltării intenționate a biosferei. În acest caz, cultura este observată ca rezultat al diferitelor

tipuri de activități intelectuale și materiale umane determinate de relația sa cu lumea din jur [158].

La sfârșitul anilor '40 începutul anilor '50 ai secolului XX, D. Bogdanov, în articolul său *Peisajele culturale din nord-vestul văii munților Pamir și posibilitatea transformării lor*, nota că, în comunitatea socială a acestei perioade, dezvoltarea peisajului cultural era în interesul întregului popor, dacă se pune accent pe ideile științifice purtătoare de schimbare și creatoare de peisaje culturale transformate. Autorul a subliniat de fapt schimbările majore survenite asupra peisajului în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, mutații care aveau să devină ulterior puncte de dezechilibru în mediul natural. Autorul are în vedere, în special, perioada perimegătoare acestei deflagrații mondiale, când spațiul era conceput ca sursă nesecată de beneficii în vederea asigurării economiilor statelor cu cele necesare, puse pe picior de război, chiar și cu prețul exploatării excesive și degradării acestuia. I. Saușkin, unul dintre primii geografi ruși care a studiat peisajele culturale, a menționat că „acestea pot fi considerate teritorii în care sunt prezente activitatea umană, ce a schimbat echilibrul și interacțiunea dintre obiecte și fenomenele naturale. Astfel, peisajul a dobândit noi calități și valori, față de cel anterior” [157, p. 135].

Influențat de tezele lui F. Ratzel, un alt reprezentant al Școlii ruse de geografie Aleksandr A. Kruber afirma că, asemenea tuturor ființelor vii de pe Terra, omul este supus aceluiași legi ale naturii care determină cu o fatalitate inevitabilă atât condițiile așezărilor, cât și particularitățile modului de viață ale omului. O viziune aparte a aplicat asupra cercetării peisajului cultural geograful Anatoli Isacenko, care a propus delimitarea a două calități importante ale acestuia, și anume: înalta productivitate și eficiență economică; un mediu ecologic optim pentru comunitatea umană – calități ce se circumscriu noțiunii de durabilitate. Într-un sens restrâns, A. Isacenko a ajuns la ideea că concepția modernă a peisajului cultural se împarte în două direcții. Prima direcție rezultă din cadrul landșaftologiei ruse clasice, care concepe peisajul cultural ca un complex dublu, în care acționează atât procese naturale (spontane, firești), cât și procese strict concepute de om. A doua direcție este cea interdisciplinară, în care peisajul cultural este cercetat prin intermediul disciplinelor umanitare [169], reliefându-se concomitent multiplele funcții și particularități.

O analiză a peisajului cultural a fost semnată de geograful rus Vl. Kaganski, *Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство*, în cadrul căreia acesta examinează rolul major al proceselor, formelor culturale asupra peisajelor, relațiilor de interdependență dintre ele [168, p. 576].

Ținând cont de faptul că, la etapa actuală, sunt necesare conturarea și adoptarea de noi abordări și direcții de cercetare ale peisajului cultural, în cadrul Catedrei Peisagistică a Universității de Stat din Moscova, sub conducerea profesorului Natalia Kaluțkova, a fost statornicită ideea cercetării etno-culturale a conceptului de peisaj cultural.

Prin urmare, ca rezultat al cercetărilor de până acum, în cadrul Școlii ruse s-au conturat trei interpretări diferite ale termenului de *peisaj cultural*: prima interpretare definește peisajul drept unul antropogen, modificat de om conform unui plan bine stabilit, posesor al unor înalte valori estetice și funcționale; cea de-a doua interpretare descrie peisajul cultural ca un fel de teren ce, în decursul unei perioade îndelungate, a constituit adăpostul unui anumit grup de oameni purtători de valori culturale specifice; cea de a treia interpretare susține că în formarea și dezvoltarea peisajului cultural joacă un rol activ valorile spirituale și intelectuale, păstrate și transmise din generație în generație sub formă de informații, care fac parte din ea și sesizează impactul altor componente materiale ale peisajului asupra ei [157, p. 9].

O realizare importantă în cercetarea peisajelor culturale aparține geografului și cercetătorului rus Y. Vedenin din cadrul Institutului Patrimoniului din Moscova. Lucrarea sa de anvergură *Культурный ландшафт как объект наследия*, publicată în 2011, prezintă o sinteză amplă, care confirmă și explică peisajul cultural ca obiect de patrimoniu. Demersul teoretic al autorului este susținut de descrieri de peisaje culturale ale regiunilor concrete de pe teritoriul Federației Ruse. În baza unui set de algoritmi bine stabiliți, autorul analizează fundamental peisajul cultural sub aspect geografic, istoric și etnologic.

După ce am precizat contribuțiile celorlalte școli la asumarea cercetării peisajului cultural ne vom referi la realizările **Școlii științifice românești** de sociologie, etnografie, geografie, istorie. Perspectiva istorică asupra relațiilor studiate a fost surprinsă în lucrările istoricilor Ștefan Ciobanu *Basarabia*, Zamfir Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, Alexandru I. Gonța, *Satul în Epoca Medievală*, contribuind esențial la cunoașterea factorilor care au avut un anumit rol în conturarea peisajului rural. De asemenea, subliniem utilitatea lucrărilor *Moldova dintre Prut și Nistru* de P. Cazacu, *Populația Rurală a Basarabiei* a lui N. Enciu, *Satul din nord-estul Țării Moldovei în secolele XIV-XV* de Sergiu Tabuncic ș.a. Remarcăm importanța cercetărilor despre populația rurală din Basarabia efectuate în perioada 1918–1940 de către I. Teodorescu, L. Boga, I. Muntele.

Studiile geodemografice privind spațiul rural al Basarabiei realizate de A. Zașciuk, N. Moghileanski, V. Butovici, L. Berg ș.a. [65] sunt valoroase pentru a determina dinamica peisajelor. Vom menționa aici și contribuția lui Al. Demetrescu-Aldem, care a publicat la 1905 o importantă lucrare de geografie rurală, *Satul, ocina și ocinenii ei*, și *Studii privind răspândirea*

populației în Moldova (1909). Marele geograf român Simion Mehedinți, prin lucrările sale, *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei și altor științe* (1910); *Cadrul antropogeografic. Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, ne oferă o privire de ansamblu de calitate despre spațiul rural românesc (1918-1928).

Preocupările privind amplasarea satelor au fost impulsionate de lucrările Congresului internațional de geografie de la Cairo din 1924, în cadrul căruia a fost elaborat un chestionar pentru studiul geografic al așezărilor. Cel care a contribuit la realizarea acestei cercetări în spațiul românesc a fost Vintilă Mihăilescu, care a elaborat în 1927 volumul *Harta principalelor tipuri de așezări rurale din România*. Contribuții importante la realizarea tipologiei așezărilor rurale au avut V. Cucu, I. Șandru, I. Băcănar, V. Tufescu etc. În urma Simpozionului de Geografie a Satului desfășurat în luna septembrie 1967 au fost publicate o serie de studii geografice regionale și locale despre așezările rurale de pe teritoriul României: Oltenia, Podișul Babadagului, Dobrogea, sudul Câmpiei Române, Țara Maramureșului, Banat, depresiunea Almajului etc. Relevăm de asemenea cercetarea profesorului Ion Donisă, *Peisajul geografic în lumina concepției sistemice* din 1979; a lui Lucian Drăguț, *Geografia peisajului*, apărută în 2000. În 2014, a ieșit de sub tipar lucrarea *Peisaje Culturale* a geografilor Pompei Cocean și Nicoleta David. Autorii au efectuat o analiză a conceptului de peisaj cultural, evidențiază structura și elementele componente. La fel de importante pentru demersul nostru au fost studiile geografilor basarabeni M. Hachi, *Modul de trai al populației Republicii Moldova: abordare socio-geografică*, M. Mâtcu, *Populația rurală a Republicii Moldova: cercetări geodemografice*, Ir. Bejan, *Utilizarea terenurilor în Republica Moldova*.

Un argument al actualității temei cercetate sunt reuniunile științifice cu generice circumscrise domeniului. Astfel, în anul 2009 la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași a fost organizat Simpozionul de geografie „Dimitrie Cantemir”, cu participarea cunoscutului profesor francez în studiul peisajului cultural, Paul Claval. Un alt simpozion despre *Peisajul cultural: percepție, cunoaștere, conștientizare și acțiune*, a fost organizat (2013) la București, sub egida Universității „Spiru Haret”.

Lucrările cu caracter etnologic și etnografic axate pe aspecte ale temei studiate încep cu volumul lui Simion Mehedinți, *Coordonate etnografice: civilizația și cultura*. Analizând locul omului în mediul geografic, Simion Mehedinți considera că acesta este „unul dintre agenții cei mai activi în modificarea raportului sferelor și unul dintre factorii geografici de căpetenie” [144, p. 34]. Investigațiile lui Petre Ștefănuță, inclusiv *Cercetări folclorice pe valea Nistrului-de-Jos*, contribuie la cunoașterea etnografică a satului. Studii despre sat au fost realizate și de către cunoscuții etnologi G. Dem Teodorescu, Gh. D. Scraba, N. Densușianu, R. Vuia, I. Vlăduțiu.

În lucrarea *Etnografia poporului român. Cultura materială* (1978) Valer Butură menționează că în peisajul etnografic „se surprind trăsături comune datorate legăturilor strânse și schimbului permanent de bunuri materiale și culturale. (...) De-a lungul timpului, oamenii au transformat peisajul natural într-un peisaj etnografic numit de unii cercetători peisaj cultural, peisaj umanizat etc. Peisajul etnografic s-a dezvoltat odată cu societatea” [24, p. 13]. Etnologul român Ion Ghinoiu definește în *La contribution des géographes et des ethnographes à l'établissement d'une typologie de l'habitat rural traditionnel en Roumanie* peisajul etnografic contemporan ca „o sinteză inedită la care au contribuit spiritul inventiv al omului creator de civilizație și cultură, mediul geografic și timpul” [58, p. 93].

La nivel practic au fost înaintate o serie de proiecte în cadrul Muzeului Etnografic al Transilvaniei care prevăd cercetarea peisajului cultural la nivel regional, inclusiv protejarea acestora de către stat. În acest sens, *Proiectul Peisaje Culturale* are drept scop protejarea peisajelor istorice în vederea consolidării identităților regionale și a economiilor locale. Proiectul își propune următoarele obiective: identificarea elementelor de peisaj cultural; cercetarea aspectelor dinamicii peisajelor, cu accent pe regiunea Munților Apuseni, revitalizarea meșteșugurilor populare. Proiectul *Moștenire culturală rurală* urmărește elaborarea studiilor *Dinamica peisajului în dezvoltarea spațială* și *Peisaj cultural valoros în regiunea Munților Apuseni* [250].

O lucrare de amploare despre peisajul rural la nivel regional este *Țara Vrancei – studiu de geografie culturală* (2011). Autorul analizează tendințele ce susțin ideea că habitatul uman și valorile promovate de acesta sunt o manifestare a factorilor geografici. Identitatea satului vrâncean este una de natură geosocioculturală, confirmată de asemenea, de elemente precum gospodăria, biserica, ocupațiile tradiționale. Și, nu în ultimul rând, lucrarea oferă o analiză prospectivă prin care autorul încearcă să identifice obiectivele și cerințele de referință pentru dezvoltarea satului vrâncean fără a pune la îndoială identitatea sa spațială, socială, culturală [42, p.14]. Lucrarea se dorește a fi o reactualizare a peisajelor culturale pierdute și modelate în timp.

Un alt teritoriu cercetat a fost *Nordul Maramureșului și Țara Oașului*. În această lucrare, peisajul cultural rural este redat prin perena relație dintre lemn, pământ și piatră. Acestea, conform autoarei, Carmen Dărăbuș, au fost tradițional materialele de construcție care asigurau o legătură organică între natură, om și modul lui de viață – case care, mai ales prin dimensiuni, sunt făcute să servească omul, nu omul să fie în slujba unor edificii care solicită eforturi la mai multe nivele [248, p. 585]. Tot în paginile studiului se menționează că biserica reflectă locuirea în univers, iar casa – locuirea în viața lumească [248, p. 587].

Și așa cum în Republica Moldova spațiul rural se confruntă cu probleme de imagine și reorientare a funcțiilor, cel din România începe să capete caracteristicile celui urban prin ritmul schimbării și prin reutilizare. În lucrarea *Cum devine natura valoare adăugată: Producția de peisaj rural și alimentar alternativ în Târnava Mare* (2012), sociologul român Monica Livia-Stroe, utilizează conceptul de peisaj într-un cadru teoretic interdisciplinar, cuprinzând antropologia mediului, geografia umană, economia agrară, marketing turistic, arătând cum se configurează peisaje similare în România și Occident pe baza unor exemple etnografice. Monica Livia-Stroe folosește în cadrul volumului sintagma de peisaj rural, mai apropiată de varianta engleză de *countryside* [126].

Lucrarea lui I. N. Mihăiță, *Evoluția spațială și temporală a peisajelor și a patrimoniului rural în Subcarpații dintre Râmnicu Sărat și Buzău* [90] din 2011 se încadrează în direcțiile principale de cercetare stabilite la nivel național și comunitar european, atât prin problematica abordată, cât și prin metodologia aplicată și rezultatele obținute. Scopul final al acestei lucrări a fost de a evalua dinamica spațială și temporală a peisajelor rurale și a elementelor de patrimoniu rural din cadrul Subcarpaților cuprinși între văile Râmnicu Sărat și Buzău.

Investigații etnografice despre peisajul rural au fost realizate de către cercetătorii Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” din București. Importante sunt lucrările lui Ion Ghinoiu și Lucian David. O cercetare de amploare, coordonată de profesorul I. Ghinoiu, a fost cuprinsă în cele cinci volume ale *Atlasului Etnografic Român* (2003, 2008, 2011, 2013), care pot fi considerate o sursă relevantă de studiu al civilizației rurale, cu viața sa materială și spirituală, precum și o metodă de cercetare complexă interdisciplinară și foarte actuală. În lucrarea *Peisaje etnografice din România* apărută în 2015, L. David menționează că „peisajul etnografic este mărturia durabilă a osmozei omului cu natura, a creativității lui generatoare de cultură și civilizație, portul cu care poporul a gătit pământul pe care îl locuiește, în funcție de nevoile sale, de-a lungul mileniilor. Lucian David consideră peisajul parte componentă a peisajului etnologic, el sintetizează latura materială și spirituală a unei etnii, are o fizionomie proprie ca rezultat al interacțiunii și interrelațiilor dintre componente și posedă anumite caracteristici ce îi permit nu numai identificarea, dar și delimitarea” [44, p. 57].

Relevăm de asemenea aportul sociologilor la valorificarea peisajului rural. Una dintre cele mai prodigioase cercetări efectuate pe teritoriul Basarabiei a fost cea a Școlii sociologice de la București despre satele: Chirileni, județul Bălți, Colibași, județul Cahul, Crocmaz, județul Cetatea Albă, Cuhurești, județul Soroca; Delacheu și General Averescu, județul Tighina, Ignăței și Cornova, județul Orhei, Lozova, județul Lăpușna, Văleni, județul Cahul, Vancicăuți, județul Hotin, Olănești, județul Cetatea Albă, Nișcani, Iurcenii, județul Lăpușna [62, p. 14].

Lucrările respective prezintă o informație amplă despre specificul satelor basarabene, și chiar dacă termenul de „peisaj cultural rural” nu a fost utilizat în aceste cercetări, caracteristicile, însușirile, criteriile de evidență a acestui fenomen sunt prezentate reușit. De asemenea, menționăm primul volum al *Atlasului sociologic rural* editat în 2005 de către Institutul de Sociologie al Academiei Române, semnat de Gheorghe Șișeștean și Florin Popa, sub îndrumarea profesorului Ilie Bădescu [10].

Pentru a completa tabloul general al nivelului actual al cercetării, vom examina și performanțele autorilor din Ucraina. Cercetările geografice și etnologice despre peisajul cultural rural din țara vecină au avut ca obiect zone regionale și locale. În opinia profesorilor de la Universitatea Științelor Agricole din Suedia, Marine Elbakidze și Per Angelstam, sistemul rural tradițional din Carpații Ucraineni este un component socio-cultural integrat al peisajelor forestiere [181, p.1]. În 2005, la descrierea zonei de studiu în lucrarea *Implementing sustainable forest management in Ukraine's Carpathian mountains: the role of traditional village systems*, aceștia au aplicat următoarele criterii principale: tipurile de resurse naturale folosite de localnici; practicile de utilizare a terenului aplicate în regiune; principalele bunuri și servicii produse de către localnicii proprietari de pământ [181]. În același timp, profesorul american de geografie istorică Ian D. White a afirmat că Munții Carpați Ucraineni reprezintă un model de dezvoltare istorică complexă a peisajelor rurale europene [208]. Aceiași autori, M. Elbakidze și P. Angelstam, au ajuns la concluzia că peisajele culturale asociate din sistemul tradițional rural în regiunea Skole aparțin categoriei II conform Ghidului Operațional al UNESCO. Prin urmare, reprezintă un peisaj organic evoluat. Acest tip de peisaj este „rezultatul imperativelor sociale, economice, administrative și/sau religioase, dezvoltându-se până în prezent din/și prin asocierea cu mediul natural. Asemenea peisaje reflectă procesul evoluției formelor și componentelor sale” [243].

Potrivit autorilor, peisajul cultural din regiunea Skole are o înaltă valoare datorită istoriei sale îndelungate. Acest peisaj reflectă tradiții culturale și chiar antice de utilizare a pământului pe înălțimile carpatice. Sistemul tradițional rural cu zonele sale caracteristice de utilizare a pământului, de la centru spre periferie, mai este o unitate de bază a peisajului cultural. În această regiune s-au păstrat numeroase forme de culturalizare a spațiului: biserici din lemn datate din secolele XVII–XVIII, case tradiționale din lemn, cruci din lemn, care sunt încă păstrate cu grijă [181, p. 8]. În consecință, autorii au identificat un nou tip de peisaj – peisajul cultural renăscut. Un peisaj cultural renăscut este cel care posedă un rol social activ în societatea contemporană, care își păstrează cunoștințele sale tradiționale în pofida cataclismelor politice și în care procesul

evolutiv este impredictibil din cauza activității instabile a utilizării terenurilor. Peisajul renăscut poate fi a treia subcategorie a peisajului organic evoluat [181, p. 9].

De o cercetare aprofundată a beneficiat regiunea Podolia din nord-vestul Ucrainei. În acest sens, menționăm lucrările lui V. M. Volovik, *Ландшафтна структура «життєлів» Поділля* și *Етнокультурні ландшафти містечок Поділля*. Un alt studiu monografic dedicat peisajului rural este lucrarea lui Mihail D. Grodzinski (2005), *Пізнання ландшафту: місце і простір*. Recunoașterea peisajelor culturale ca forme de patrimoniu este întâlnită și în lucrările lui Iuri V. Șah. Aici aducem ca exemplu studiul acestuia din 2013, *Проблемы и перспективы сохранения культурных ландшафтов как части культурного наследия*.

În ultimii ani, odată cu intensificarea demersurilor de depunere a dosarelor diferitor obiective culturale pentru a fi introduse în Lista Patrimoniului Mondial din partea Republicii Moldova, sporește colaborarea în acest sens, dar și elaborarea unor lucrări. În acest context menționăm lucrarea *Peisajul Cultural Orheiul Vechi* de Gheorghe Postică, care oferă un model generic pentru dosarul UNESCO de caracterizare a unui peisaj cultural.

Ritmurile de dezvoltare au determinat apariția unor noi direcții de cercetare în domeniul peisajului cultural. Acestea vin să răspundă provocărilor timpului și să ofere soluții pentru probleme de mediu și pentru relația acestuia cu societatea. Pentru aceasta, considerăm necesar să reiterăm mai întâi direcțiile de cercetare tradiționale ale peisajului cultural pentru a purcede ulterior la reperarea celor actuale. Printre direcțiile clasice enunțăm următoarele:

- componenta umană ca factor dominant de modelare a spațiului geografic, opinie împărtășită de J. Schmithüsen (1959), A. Roșu, I. Ungureanu (1977), J. F. Hart (1998), H. Woebse (2008), B. Macaria (2009);
- rolul de mărturie istorică deținut de peisajul cultural: M. Schwind (1950), D. Denecke (1997);
- manifestarea în cadrul peisajului cultural a diverselor activități întreprinse de om: F. Negruțiu (1980), M. H. Finik, F. M. Grünweis, T. Wrbka (1989), J. Fellman, A. Getis, J. Getis (1990);
- rolul decisiv pe care îl deține omul în definirea peisajului cultural: F. John (1998), C. Schmidt (2007), T. O'Regan (2009);
- caracterul de unitate spațial-complexă, obiectivă, a peisajului cultural: H. Hiess (1999), O. Dorojinski, I. Kolb, O. Dobrozhynska (2008).

Observăm că direcțiile tradiționale sunt axate pe probleme de ordin conceptual, structural, de importanță a peisajului. Totodată, tendințele actuale accentuează tot mai mult:

- încurajarea, susținerea implicării și colaborării comunității științifice cu mediul instituțional-legislativ în vederea protejării peisajelor culturale (în special al celor rurale) prin implementarea planurilor de salvagardare a acestora;
- analiza și susținerea continuității activității umane într-un mediu ecologic;
- cercetarea peisajelor culturale regionale ca obiective și spații ale patrimoniului natural și cultural național și mondial;
- argumentarea necesității cunoașterii și conștientizării importanței pe care o au peisajele culturale rurale pentru comunitatea socială și ecosistemul natural;
- menținerea unei continuități funcționale stabile, care să coreleze tehnici, activități creative, utilizare și amenajare a spațiului rural. Această direcție este foarte importantă pentru renașterea respectului față de sentimentul de identitate locală (teritorială), sentimentul de recunoaștere a apartenenței față de o comunitate socială.

Cercetările interdisciplinare reprezintă forma potrivită a studiului peisajului cultural rural, întrucât acesta comportă caractere culturale, geografice, istorice, biologice, sociale. Studiile realizate până astăzi în diferite țări, în afară de faptul că au reușit să analizeze și să explice conceptul respectiv, au creat în același timp premise pentru cercetări ulterioare. Astfel, preocuparea științifică despre multiplele relații economice, culturale, identitare dintre om și natură, prezintă interes pentru asemenea discipline ca geografia culturală, etnologie, sociologie, antropologie culturală. Prin urmare, omul este o creatură spirituală și un generator de cultură asupra tuturor lucrurilor cu care intră în contact, oferind spațiului imaginea dorită de el. Sistematizarea și analiza bibliografiei studiului asupra peisajului cultural este utilă pentru cunoașterea nivelului de cercetare a problemei, principalele direcții și aspecte abordate de către cercetătorii din domeniu la fiecare etapă de cercetare.

Trebuie menționat că realizările înregistrate în cercetarea peisajelor culturale în cadrul comunității științifice internaționale ne ghidează să explorăm teritoriul R. Moldova pentru a repera exemple și modele care pot fi considerate peisaje culturale rurale veritabile.

1.2. Noțiuni și interpretări conceptuale ale peisajului cultural

Peisajul este „o expresie formală a multiplelor relații existente într-o perioadă determinată între un individ sau o societate și un spațiu definit topografic al cărui aspect rezultă din acțiunea în timp a factorilor naturali, umani și a combinației acestora” [125, p. 4]. Peisajul cultural reprezintă, într-o formă amplă, acțiunea și interacțiunea tuturor factorilor, elementelor și forțelor care formează, modelează și schimbă teritoriul. Astfel, „peisajul cultural este expresia vizibilă și

spațială a tuturor acțiunilor sistemului natură–societate, a constrângerilor și potențialului mediului natural, a consecințelor actuale și a celor moștenite, a mecanismelor economice și financiare, a jocurilor politice și a presiunilor sociale” [191, p. 165]. Culturalizarea ca proces tangent al culturii este asociată doar cu termenul de comunitate umană și toate realizările imateriale asociate ei, pentru că natura înflorește sub mâna omului și cade de bătrânețe și boală acolo unde el lipsește [145, p. 429]. Peisajul este o construcție culturală a lumii, un rezultat al umanizării spațiului și chiar dacă este denumit în română – *peisaj cultural*, în engleză – *cultural landscape*, în franceză – *paysage culturel*, în germană – *kulturlandschaft*, desemnează deopotrivă particularitățile culturale și naturale ale unui teritoriu.

Noutatea și originalitatea științifică a demersului nostru constă, în opinia noastră, în faptul că acesta este o primă încercare de abordare și explicare la nivel național a conceptului de peisaj cultural rural, utilizând atât terminologia științifică propusă de disciplinele geografia, etnologia, sociologia, antropologia culturală, cât și cea a UNESCO. Este vorba de terminologie aflată în uz, fundamentată științific, cu care se operează pe plan legislativ și în cercetarea etnologică.

Este important să reiterăm că peisajul cultural a devenit obiect de cercetare acum un sfert de secol, la începutul anilor '90, când Comitetul pentru Patrimoniul Mondial a ajuns la concluzia că peisajele culturale reprezintă proprietăți de patrimoniu, care reflectă specificul identităților locale prin ocupații, prin adaptarea acestora la mediul geografic locuit în decursul timpului. Prin urmare, noțiunea de *peisaj cultural* devine parte a numeroase acte legislative, convenții naționale și internaționale, obiect de cercetare și discuții la diferite forumuri și conferințe de specialitate. Primul eveniment decisiv privind plasarea noțiunii de peisaj cultural în circuitul legislativ a fost ședința organizată în comuna La Petite-Pierre, departamentul Bas-Rhin, Franța, din septembrie 1992. În cadrul acestei ședințe, au fost identificate trei categorii de peisaje culturale, adoptate ulterior la Sesiunea a 17-a a Comitetului pentru Patrimoniul Mondial în Santa Fe (S.U.A.) din 1992. A doua ședință a experților s-a desfășurat la Templin/Schorfheide (Germania) în octombrie 1993, în cadrul căreia au fost prezentate exemple concrete de peisaje culturale din întreaga lume. În cadrul acestei ședințe a fost înscris *primul peisaj cultural pe Lista Patrimoniului Mondial – Parcul Național Tongariro* din Noua Zeelandă.

La inițiativa Comitetului pentru Patrimoniul Mondial au fost lansate diferite programe privind peisajele culturale, precum *Planul de Acțiuni pentru viitor*. Lucrarea cuprinde o serie de articole explicative din domeniu: Peisajele culturale în strategia globală pentru Patrimoniul Mondial (elaborat de Bernd van Droste); Strategia Globală pentru o Listă Reprezentativă a Patrimoniului Mondial, prin care se punctează acțiunile, obiectivele principale ce trebuie

realizate pentru un management mai efektiv al spațiilor rezultate din relațiile activității umane și a mediului natural.

La nivel european, documentul ce reglementează statutul și importanța peisajelor culturale este *Convenția Europeană a Peisajului*, aprobată la Florența în 2000, pe care a ratificat-o Republica Moldova în 2002. Convenția stabilește următoarele categorii de peisaje: *peisaje deosebite*, *peisaje obișnuite* și *peisaje degradate*. Conform convenției, peisajul este definit ca „patrimoniul comun care contribuie la formarea culturilor locale, o componentă a patrimoniului natural și cultural european, contribuie la bunăstarea umană, la consolidarea identității europene, impune o dezvoltare durabilă prin armonizarea necesităților sociale cu activitățile economice și cele de mediu [239].

Alte două documente privind menținerea conceptului de peisaj cultural sunt *Convenția Faro* și *Declarația de la Nara*. Conform Convenției Faro, statele semnatare se angajează să promoveze o abordare integrată a politicilor referitoare la diversitatea culturală, biologică, geologică și peisageră, vizând echilibrul între aceste componente [240]. În Declarația de la Nara se pune accent pe autenticitate drept condiție ce trebuie să o dețină proprietățile din Lista Patrimoniului Mondial, inclusiv peisajele culturale. Potrivit declarației, peisajele culturale, deși au fost locuite și s-au dezvoltat sub impactul mutațiilor sociale și economice specifice, rămân să aibă o valoare naturală, etnografică, istorică și artistică nu doar în măsura autenticității lor formale, ci și a semnificației istorice și a contextului spațial [241]. În declarație se mai stipulează că peisajele culturale prezintă un grad înalt de autenticitate în funcție de modul și felul în care acestea reflectă relațiile și organizarea dintre activitatea umană și elementul naturii, precum și caracterul exemplar al evoluției lor.

Alți termeni științifici, propuși de documentele UNESCO și utilizați de noi în lucrare, sunt *patrimoniul cultural*, *patrimoniul natural* și *peisaj natural*.

Patrimoniul cultural este ansamblul bunurilor și realizărilor culturale, indiferent de regimul de proprietate asupra acestora, care reprezintă o mărturie a valorilor, credințelor, cunoștințelor și tradițiilor aflate în continuă evoluție și păstrate de o anumită comunitate umană. El cuprinde toate elementele rezultate din întrepătrunderea factorilor naturali cu cel uman. De mare utilitate privind protecția patrimoniului cultural sunt programele propuse și implementate de către Comitetul Patrimoniului Mondial și ICOM (Consiliul Internațional al Muzeelor).

Patrimoniul natural cuprinde totalitatea bunurilor și spațiilor naturale, care reprezintă o mărturie a evoluției condițiilor de mediu (formațiuni geologice, fizicogeografice, vegetație, hidrografie) formate de-a lungul timpului, constituind veritabile peisaje și spații ale naturii de o valoare universală excepțională din punct de vedere estetic, științific și al conservării [243].

Termenul de *patrimoniu natural*, derivat din cel de „moștenire naturală”, precedă termenul *biodiversitate*, care este mai puțin științific și mai ușor înțeles în anumite situații de către publicul larg interesat de conservarea diversității.

Un element al patrimoniului natural este *peisajul natural* – acea parte a suprafeței terestre, care posedă particularități proprii geologice, geomorfologice, climatice, hidrologice, biogeografice și, prin interacțiune și evoluție continuă, formează spații naturale unice, importante sub aspect științific, estetic, ecologic. Cultura ca proces propriu unei comunități asigură procesul de recreație a peisajului natural și îi imprimă un caracter și o imagine proprie. Astfel, peisajul geografic (natural) este elementul material, fundamentul, în timp ce cultura este elementul social și spiritual prin care are loc transformarea acestuia. Instituțiile abilitate în promovarea și protecția monumentelor naturii sunt IUCN (Asociația Mondială pentru Conservare) și ICOMOS (Consiliul Internațional pentru Monumente și Situri).

În literatura de specialitate a disciplinelor precum geografia culturală, etnologia, sociologia, antropologia culturală, landșaftologia, ingineria spațiului, designul urban și rural, economie, arhitectură, termenul *peisaj cultural*, deși este definit în strânsă relație cu domeniul în care este utilizat, în linii generale, este înțeles ca loc în care interacționează de-a lungul timpului activitatea umană și mediul natural. De altfel, în acest moment există numeroase definiții cu referire la acest termen. Spe exemplu, arhitectul român Doina Cristea a menționat, în lucrarea sa *Peisajul Cultural: pe urmele unui concept*, că s-a recunoscut în prezent distincția dintre peisajul natural, unde este prezentă într-o mică măsură sau deloc amprenta activităților umane și peisajul cultural, în care domină amprenta activității umane, indiferent de faptul dacă este vorba de căi de comunicații, construcții, canale, câmpuri cultivate sau alte elemente antropice. Astfel, confirmăm realitatea precum că, până nu de mult, imaginea peisajului era legată de prezența naturii ca formă vie, nechimbată activ de intervenția omului. Actualmente însă se vorbește de peisajul cultural, deoarece influența individului asupra naturii a atins cote maxime și foarte vizibile. Peisajul cultural reflectă un produs „construit total sau parțial, în plan fizic și spiritual, cu elemente de imagine, comportament, tradiție, mentalitate, ca amprentă a comunității ce locuiește pe teritoriul respectiv” [37]. Prin urmare, comunitatea oferă o încărcătură semantică, mentală și sufletească peisajului. Deoarece odată cu creșterea necesităților omenirii, crește și gradul exploatării teritoriului, nivelul așteptărilor, atașamentului. În consecință, peisajul ce se dezvoltă anterior după legile naturii, se dezvoltă în prezent după legile omului.

În acest sens, geograful rus Vladimir L. Kaganski a afirmat că peisajul cultural reprezintă „diversitatea în același timp integră și diferențiată a spațiului terestru, este un mediu de viață pentru grupuri mari de oameni, fiind dezvoltat de către aceste grupuri într-un mod utilitar,

semantic și simbolic [167, p. 24-25]. În același sens sociologul român Traian Herseni, a menționat pe bună dreptate că adevăratul agent transformator al mediului nu este omul izolat, individual, ci grupurile de oameni, societățile, singure în stare să dezvolte o civilizație și să se desprindă prin trăsături caracteristice de viață [66, p. 26].

Geografia definește peisajul cultural nu doar ca peisaj determinat de interacțiunea om–natură, dar ca rezultat format intenționat de comunitate și racordat continuu la spațiul teritorial natural și cultural. Acesta și-a conturat în timp o anumită integritate morfologică, structurală și funcțională, a evoluat în condițiile geografice și cultural-istorice proprii. Abordarea geografică pune accent pe faptul că peisajul cultural trebuie înțeles ca peisaj antropic, care s-a format cu elemente proprii și speciale. În geografie, peisajul cultural este perceput și numit antropic și din considerentul că este rezultatul creației tehnice și arhitecturale. În acest sens, geograful român Mihai Ielenicz a identificat mai multe tipuri de peisaje: natural, antropic și geografic [125, p. 4]. Iar geograful și etnograful George Vâlsan a arătat cum trebuie efectuată o descriere a peisajului și ce elemente trebuie să conțină. El nuanțează patru grupe de elemente: spațiale (poziție, direcție, altitudine), fizice (rocă, sol, hidrografie, climă), biologice (viață vegetală, animală, umană), psiho-sociale (evoluție istorică, etnografie, activitate economică, mentalitate, religie, nivel cultural) [154, p. 79].

Chiar dacă din punct de vedere științific, termenul de peisaj cultural a trebuit să aștepte o bună perioadă pentru a fi pus în circuit, totuși întâlnim termenul de peisaj pentru prima dată în lucrarea lui Jean Racine, *Le paysage ou les promenades de Port-Royal des Champs*. Observăm că termenul de peisaj a fost utilizat în 1655, poetul devenind astfel „un precursor al analizelor peisagistice” [219, p. 153]. Naturaliștii, reprezentați de Alexander von Humboldt, au fost pionierii abordării științifice a peisajului. Potrivit lui A. Humboldt, „omul ocupă locul central în procesul de transformare și valorificare a naturii” [161, p. 22-23], ca urmare, influența mediului cultural german și-a pus amprenta asupra abordării peisajului.

Termenul de peisaj cultural, în afară de faptul că cuprinde o diversitate a manifestărilor interacțiunii dintre om și mediul său natural, reflectă tehnici specifice de utilizare continuă a terenurilor, în acord cu caracteristicile și limitele mediului natural în care sunt stabilite, precum și legătura spirituală cu natura. „Apariția unor sisteme tehnice sau inovații nu este doar rezultatul unor procese de adaptare la presiuni ecologice, ci presupune anumite viziuni și alegeri sociale prealabile, prin urmare, tehnologia se adaptează la societate, și nu invers”, menționează un alt geograf de seamă, Vintilă Mihăilescu, citat de etnologul francez Georges Haudricourt.

Vom trece în revistă diversitatea termenilor care desemnează peisajul cultural, pentru a observa căutările în aspect conceptual. Geograful german Siegfried Passarge a folosit noțiunea

de *kulturlandschaft* (termen utilizat de către reprezentanții Școlii germane), Maximilien Sorre operează cu sintagma de *peisaje umane*, în sensul de peisaje culturale; Camille Vallaux abordează peisajul cultural prin prisma geografiei sociale; iar etnologul român Ion Ghinoiu îl numește *peisaj etnografic*. În studiile clasice de geografie socială, autorii abordează comunitățile umane luate în ansamblu, încercând să demonstreze modul de organizare a raporturilor om–mediu, să descrie stilurile de viață. Direcția geografică în științele sociologice este o teorie naturală care dezvăluie factorii analizei sociale a existenței și schimbărilor sociale ca efect al mediului geografic. Suportul filozofic a teoriei direcției geografice constă în poziția metodologică privind procesele psihologice și culturale determinate de factorii fizici ai mediului exterior [138, p. 238].

Abordarea etnografică și etnologică analizează peisajul cultural rural ca interacțiune între comunitate, activitatea sa culturală materială și spirituală în perimetrul spațiului locuit de aceasta [159, p. 15]. Populația l-a transformat pe cel dintâi în funcție de necesitățile vitale specifice comunității, realitățile etno-istorice, ocupațiile, tradițiile, obiceiurile, manifestările spirituale și culturale. Omul simte nevoia să-și construiască un spațiu estetic care să fie integral opera sa, capabil să se constituie într-un „peisaj decorativ” în mod special umanizat, neconfundabil cu tendințele de acaparare ale acuității senzoriale proprii spațiului natural [121, p. 122].

Cercetările etnografice privind spațiul rural au prins contur la începutul secolului XX, având ca fundament investigațiile privind morfostructura localităților rurale. Acestea sunt risipite sau adunate, răsfirate sau compacte (în cerc, dreptunghi, în fus, etc.), ținându-se cont de structura lor ergologică adaptată nevoilor de viață contemporană, tradițională și arhaică [151, p. 266]. Abordarea etnografică a peisajului a avut ca punct de plecare studiile cercetătorilor români V. Butură, I. Ghinoiu și L. David. Termenul de peisaj etnografic a fost utilizat pentru prima dată în 1978 în lucrarea lui Ion Ghinoiu, *La contribution des géographes et des ethnographes à l'établissement d'une typologie de l'habitat rural traditionnel en Roumanie*, și a lui Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*.

Peisajele sunt complexe naturale și culturale ce rezultă din interacțiuni evolutive dintre natură și om, activitățile sale sociale, culturale, economice și constă în combinații tipice ale componentelor naturale și culturale într-o relație durabilă și de interdependență. Acestea formează în comun peisaje cu caracter natural și social, evaluate per ansamblu ca peisaje ce reflectă și constituie tezaurul locale și național. Peisajul cultural rural poate fi înțeles în acest context ca bun creat, transmis și primit de fiecare generație în parte. Acest peisaj, în decursul existenței și activității fiecărei generații, își conturează particularități, caractere distinctive proprii

unui popor și unui mediu. De exemplu, antropologul Roy Rappaport abordează relația dintre cultură și mediu prin intermediul ritualului și al ecologiei în *Pigs for the Ancestors. Ritual in the ecology of a New Guinea people* [198].

Umanismul provocator, promovat de concepția creștină prin care omul este forța supremă modelatoare, este criticat într-o anumită măsură de antropologul Claude Lévi Strauss. El consideră că ecologia antropologică temperează acest avânt, amintindu-ne de locul omului în natură. S. Mehedinți a afirmat în lucrarea sa, *Ethnos. O introducere în studiul omenirii*, că etnografia prezintă relațiile dintre mediul geografic și grupările etnice, „cercetează influența mediului geografic (litosfera, hidrosfera, atmosfera, biosfera) asupra grupărilor etnice, precum și reacțiunile acestor grupări asupra mediului geografic însemnând adaptarea tehnică (civilizația) și cea psihică (cultura)” [44, p. 34]. Etnologia cercetează peisajul ca expresie argumentativă a formelor de utilizare și adaptare a comunităților umane (grupurilor etnice) la condițiile naturale și la transformarea acestora prin procese de civilizație și cultură.

În **abordarea axiologică**, peisajul cultural este perceput ca produs comun al omului și al naturii, ce comportă și exprimă valori, formând un sistem complex axiologic [159, p.16]. Simpla contemplare sau o analiză amănunțită a unui peisaj cultural ne oferă informații despre stilul și modul de viață al populației dintr-un anumit spațiu, formele de muncă, tipurile de activități – informații redată prin însăși imaginea manifestărilor materiale prezente în peisaj. În același timp, realizările imateriale, de creație orală populară, asociate și ivite din cadrul natural, prezintă valorile, aspirațiile și principiile de viață ale comunității. Felul în care aceasta percepe spațiul, cum se raportează la el și cum îi evaluează rolul acestuia în viața ei. Peisajul cultural reprezintă locul geografic ale cărui caracteristici reflectă valorile unei societăți, valori rezultate în urma interacțiunii umane cu mediul [120]. În acest sens, evidențiem un peisaj axiologic și cognitiv, care reflectă personalitatea și profilul axiologic al unui grup uman, peisajul nu este numai o entitate fizică – afirmă antropologul polonez Knut Krzywinski – el are și un conținut intelectual, deoarece reflectă experiențe de muncă, niveluri de adaptare și valorificare a spațiului prin inteligență, îndemânare și chibzuință” [37, p. 15].

Abordarea filozofică a peisajului capătă contur în secolul XVII, în perioada dezvoltării mecanicii clasice timpurii. În opinia lui Isaac Newton, „spațiul este o categorie absolută în sensul că a existat permanent și independent, indiferent de schimbările și fenomenele care au existat în interiorul lui” [195, p. 1254-1255]. Filozoful german Gottfried Leibniz, punând bazele topologiei, a considerat că „spațiul este totalitatea relațiilor între obiecte, date de distanța lor și direcția unora față de altele. Spațiul însuși reflectă ordinea elementelor” [192, p. 68-96]. În secolul XVIII, Immanuel Kant a descris spațiul și timpul ca „elemente ale unui cadru sistematic

pe care oamenii îl folosesc pentru a structura experiențele lor, în funcție de condițiile oferite de acesta” [190]. Peisajul cultural, din punct de vedere al filozofiei axiologice, este înțeles ca spațiu metafizic, creat de către om, și există atâta timp cât omul îl are întipărit în minte. Din punct de vedere filozofic, peisajul cultural mai este înfățișat ca metaspațialitate care cuprinde spațiul și timpul. Un spațiu aflat dincolo de realitatea de sub privirile noastre, un spațiu definit de alte calități și valori decât cele ale dimensiunilor umanității, care se dezvoltă sub impactul anumitor legi și principii. În consecință, peisajul este simultan social și natural, subiectiv și obiectiv, produs material și cultural, real și simbolic [120]. Profesorul suedez de proiectare peisagistică, Ingrid Sarlov Herlin, definește întregul ansamblu de înțelegere filozofică a conceptului de peisaj cultural astfel: „Peisajul este un concept holistic cu dimensiuni multiple, ecologice, tehnice, economice, culturale, estetice, sociale și etice” [37, p. 15].

Filozoful român Tudor Vianu a menționat că unul dintre factorii care se referă la formele pe care le îmbracă cultura este mediul geografic, care are rol de condiție, de limitare a creației culturale, și nu unul determinant. Factorul hotărâtor este activitatea productivă a omului, care modifică mediul fie sporind puterile sale, fie introducând în sânul acestuia aspecte noi. Fiind promotorul concepției activiste, el a perceput acțiunea culturii asupra naturii ca o întregire și umanizare a acesteia. Tudor Vianu spunea că „omul este singurul pe care natura îl azvârle în ziua nașterii sale pe pământul gol, lăsându-l îndată în prada gemetelor și plânselor [145, p. 416], oferindu-i astfel o „posibilitate impusă” de a supravețui și valorifica natura.

Prezentarea acestor perspective interdisciplinare asupra conceptului de peisaj cultural formează cadrul metodologic al lucrării noastre. Cercetările au arătat că unul dintre principiile fundamentale ale studiului peisajului este *prior potior*, conform căruia, „trecutul (ce a apărut mai devreme) este mai puternic” sau „primul influențează tot ceea ce urmează” [184, p. 14]. Cu alte cuvinte, tot ce a existat în trecut renaște la un moment dat cu o influență majoră asupra prezentului. De exemplu, unor lucruri, spații, clădiri li se acordă o importanță și utilizare reactualizată. Reutilizarea obiectelor tradiționale (ulcele, teascuri, covete, roți de car) pentru decorarea grădinilor și curților pensiunilor turistice, organizarea sărbătorilor tradiționale, valorificarea obiceiurilor și tradițiilor creează micropeisaje. Un alt exemplu este transformarea caselor vechi în muzee locale. Iar sub aspectul spiritualității, principiul „prior potior” poate fi raportat și la cultul strămoșilor, respectat prin continuitatea păstrării și construcției cimitirelor etc).

O percepere de ansamblu a conceptului de peisaj cultural este facilitată de o conștientizare a structurii acestuia. Sunt înregistrate diverse tipare ce încearcă să-i încorporeze în

esență înțelesul, forma și conținutul. De exemplu, geograful finlandez Tarja Keisteri (1990) propune o divizare a peisajului cultural în trei părți [36]:

a) aria materială vizibilă: unanim acceptată de cercetător, localnic și factor de decizie local. Această parte reflectă aspectul real al peisajului, care nu poate fi pus la îndoială. El există concret, obiectiv și vizibil în raport cu alte componente;

b) aria experienței invizibile: subtil și accesibil descrisă de P. Cocean, prin care elementul de geopietate și toponimie formează un spațiu mintal. Este o expresie de sacralitate a spațiului, este vorba de semnificațiile și importanțele simbolice oferite de către om spațiului și elementelor acestuia;

c) procese fundamentale naturale sau ale activității antropice. Ca exemple în această structurare ar putea fi procesele naturale care formează meandre spectaculoase (Nistrul Inferior), lunci reprezentative (panorama Complexului Orheiul Vechi), abrupturi (Toltele Prutului). Alt exemplu este rezultatul activității antropice (elemente ale peisajului cultural) – organizarea satului, construcția și plasarea caselor într-o anumită ordine, organizarea căilor de transport tradiționale, construcții auxiliare permanente sau temporare specifice mediului rural (moara, piața satului, odăi, stâne).

Înțelegerea peisajului cultural prin ecuația sa structurală a atras atenția și altor specialiști din domeniu, dezvoltând modele conceptuale și explicative. Astfel *modelul elementelor definitive ale peisajului*, dezvoltat de antropologul Carole L. Crumley și etnologul american William H. Marquardt [179], arată că peisajul este determinat de structuri fizice (relativ independente de controlul uman, precum clima, topografia, hidrografia, geologia) și structuri socio-istorice (clasă, moștenire, legături, comerț, legi). Aceste structuri și interpretările lor (estetice, simbolice, religioase, idiologice) sunt decisive și definitorii peisajului.

Modelul aspectelor peisajului al landșaftologului grec Theano Terkenli [204] denotă că peisajul este o expresie vizibilă a mediului umanizat, perceput prin procese senzoriale și cognitive și un mediu simultan pentru acțiunea umană. Conform acestui model, peisajul are trei părți componente: vizuală (forma), cognitivă (înțelesul) și experiența (funcții, procese și experiențe umane), care sunt conturate de legile modelate și regulile culturale.

Cercetătoarea finlandeză în domeniul peisajului rural, Katriina Soini [202], a propus *modelul multifuncționalității peisajului*, identificând de asemenea trei componente: calitățile peisagistice (caracteristici ecologice, estetice, istorice și simbolice), funcții peisagistice (servicii produse de aceste calități) și sistemul de valori (care determină cum și de ce oamenii acționează într-un anumit fel asupra peisajului).

La acestea, trebuie să plusăm un al patrulea model pe care l-am reperat în urma analizei lucrărilor filologului român Carmen Dărăbuș, *modelul arhetipului*. Autoarea invocă un model potrivit căruia peisajul construit este o formă de comunicare – a sinelui, a unui grup, a unei comunități etc., trecând prin trei etape: arhetipală, anarhetipală, eschatipală [248, p. 588]. În opinia noastră, aceste trei etape reflectă o involuție a peisajului, deoarece în prima etapă, cea arhetipală, peisajul este considerat model, matrice pentru comunitate, etapă în care toate componentele și procesele tind spre centru și echilibru. În ce privește arhetipurile, Lucian Blaga, în lucrarea sa *Aspecte antropologice*, menționa că în procesele de plăsmuire spirituală, specifice ființei umane, arhetipurile intră adesea în acțiune, alcătuind adevărate nuclee de creație, fapt ce se poate constata mai ales la plăsmuirile mitologice și de artă ale geniului uman [16, p. 174]. A doua etapă, cea anarhetipală, este un antipod care nu pune accent pe unitate, armonie, coerență. Lucrurile sunt haotice, individuale, deplasându-se spre periferie. Anarhetipul este un „model anarhic”, un „anti-arhetip” [224, p. 206]. În etapa eschatipală, modelele nu sunt imitate în totalitatea lor, ci într-o combinație generată mai ales de gustul individual. Dacă ele refuză revendicarea dintr-un *pattern* comun, sintetizând mai multe *pattern*-uri, după o perioadă de sedimentare, vor crea un *pattern* nou odată cu moartea celui vechi – eschatipul [248, p. 588].

Prin urmare, un sistem de definiții și explicații ale termenului de peisaj cultural s-a conturat deja în literatura de specialitate; acest concept a devenit în ultimele decenii popular, nu doar ca denumire atribuită unor forme de patrimoniu, ci și ca direcții de cercetare multiple și interdisciplinare.

1.3. Aspecte metodologice interdisciplinare de cercetare

Concepția tradițională asupra spațiului poate fi percepută prin intermediul satului – locul unde omul este cel care conduce și se supune totodată naturii. Satul este locul unde comunitatea tradițională își împlinește viața și care, la sfârșitul fiecărei generații, prezintă produsul, rezultatul unei munci creative.

Pentru a oferi o descriere simplă a adjectivelor *rural*, *sătesc*, *rustic*, este necesar să reperăm anumite particularități. Între rural și urban sunt mari diferențe. Pentru spațiul rural este caracteristic numărul mic și omogen al membrilor ce populează teritoriul dat; existența relației de rudenie și rolul pronunțat al acesteia în realizarea și perpetuarea unor activități și a unor norme și valori morale; activitățile agricole sunt proprii spațiului rural, fiind foarte bine combinate cu activitățile meșteșugărești. Spațiul urban este opusul ruralității, fiind cosmopolit, heterogen și animat de priorități individuale.

Satul a fost mereu produsul activităților de muncă, creație, organizare, imaginea unor anumite forme de amenajare, care a generat tipuri diverse. Creatorii acestor realizări culturale reprezintă forța motrice care conferă satului viață, frumusețe, armonie, echilibru și o „bună rânduială”. Dintr-o altă perspectivă, satul este un rezultat relevant al condițiilor și amplasării geografice. Acești doi factori – omul și mediul – conjugate în timp au configurat anumite tipuri de sate, cu particularități proprii, tradiții de muncă și produse culturale.

Integrăm definirea conceptului de peisaj cultural rural în această ecuație:

$$PR = Cnat + Ac.u.; \text{ la rândul ei } Ac.u. = Tr. + Ist + F.econ., \text{ unde:}$$

PR=peisaj rural; Cnat=cadrul natural; Ac.u.= activitate umană; Tr=tradiție; Ist=istorie; F.econ=factorul economic.

Termenul de peisaj cultural rural este utilizat în mediul științific ca parte componentă a peisajului cultural. Dacă conturăm o definiție a noțiunii de peisaj cultural rural îl corelăm în primul rând cu termenul de *sat, ruralitate*, enunțând următoarea explicație: *peisajul cultural rural reprezintă un spațiu creat de către o comunitate, delimitat administrativ și cultural; aceasta își desfășoară activitatea în concordanță cu specificul caracteristicilor naturale oferite de acest spațiu, tradiții de muncă și solidaritate socială, experiențe culturale și spirituale.*

Un alt element caracteristic peisajului cultural rural este determinarea sa geografică. Termenul respectiv a luat naștere în cadrul Școlii geografice franceze, fiind promovat cu precădere de Paul Vidal de la Blache. Acesta releva următoarele: „Mediul geografic încetează să mai fie un element brut al geografiei fizice, el devine un mediu complex, rezultat al interacțiunilor multiple, unde omul are un rol crescând. Relația om–mediu îmbracă forma „posibilismului” („natura permite, omul dispune”)” [143, p. 27]. Un alt argument ce demonstrează interdependența funcțională și tipajul unui peisaj cultural rural cu mediul natural este afirmația scriitorului francez Victor Hugo: „Vrei să cunoști climatul unui loc? Este suficient să te uiți la acoperișuri: dacă acestea sunt înalte, vorbesc despre ploaie. Dacă e mereu soare, atunci vor fi plate, iar dacă sunt încărcate cu bolovani, așteaptă-te la vânt” [216]. Pentru înțelegerea adecvată a funcționării peisajelor rurale, a personalității lor, trebuie să se țină cont de fenomenele culturale, relațiile lor funcționale și de dinamica celorlalte componente ale peisajului. Acest lucru se datorează gradului de conștientizare și de recunoaștere la nivel internațional a importanței conceptului de durabilitate, a interacțiunii productive și informative a naturii și culturii, care rezultă în crearea unui peisaj.

În lucrarea *Spațiul rural, turismul rural și agroturismul* (2007), geograful român Melinda Căndea a plasat noțiunea de ruralitate în strânsă legătură cu peisajul. Potrivit acesteia, spațiul rural este o capodoperă rustică a omului [29]. Spațiile rurale sunt caracterizate în principal prin

existența unei populații rurale susținută în mod regulat printr-o utilizare extensivă a terenurilor pe teritorii deschise și slab populate, cu un anumit mod de cunoaștere, credință, experiențe, abilități și orientări culturale, adaptate la modul de viață sătesc [207].

În 2010, istoricul român Dana Mihai, în lucrarea sa, *De la oraș la sat. Modificări în peisajul cultural rural de la Giurgeni/Piua Petri/Orașul de Floci*, notează că spațiul rural, în sensul banal al termenului, a apărut odată cu sedentarizarea omului și apariția primelor locuințe și a primelor amenajări în vederea unei producții agricole. În timp istoric, între societățile rurale și complexul teritorial pe care l-au exploatat și îl exploatează s-a creat o serie de relații durabile și profunde, întărite prin activități, fizionomii, tradiții, obiceiuri și interese extrem de diverse. Astfel, spațiul rural nu mai este, de cele mai multe ori, doar domeniul activităților agricole și pastorale, o bună parte a acestuia servind pentru desfășurarea unor lucrări industriale, comerciale, ca loc de destindere și recreere, drept loc de rezidență pentru populația agricolă, dar și neagricolă.

Însuși termenul de *sat* este definit diferit în cadrul statelor europene și nu numai. De exemplu, în Franța, spațiul rural este considerat teritoriul în care predomină producția agricolă, iar elementele spațiului (naturii) se găsesc în stare mai pură. În Belgia, se consideră că spațiul rural definește în primul rând un anumit gen de peisaj, fiind vorba de un teritoriu cultivat de către om. În Germania, sunt considerate rurale toate spațiile care se găsesc în afara zonelor de mare densitate. În SUA, în funcție de ponderea populației agricole, se vorbește despre spațiu rural agricol (*rural form*) și unul rural neagricol (*rural non-form*) etc. [83, p. 36].

Studierea peisajului cultural și al celui rural în particular implică aplicarea unei complexe metodologii și procedee de cercetare. Metodologia cercetării utilizată pentru realizarea acestei lucrări s-a bazat pe *modelul pragmatic interdisciplinar al lui Singer și Churchman*. Modelul respectiv reflectă tipajul de cercetare a temei noastre, care încorporează elemente și esențe caracteristice mai multor discipline: etnologia, geografia, istoria, ecologia, sociologia etc. De asemenea, în demersul nostru elementele peisajului cultural rural sunt considerate ca unități ale întregului, pentru a le înțelege particularitățile și funcțiile. Principiile metodologiei cercetării de care s-a ținut cont sunt: *realismul, obiectivismul, cauzalitatea, pozitivismul, unitatea dintre cantitativ și calitativ, istoricitatea, structuralismul*.

Dintre **metodele de cercetare empirică** am aplicat expediția (vizita de documentare), observația directă, metoda istorică, tehnica și analiza fotografică (înregistrarea imaginilor), metoda monografică, metoda cartografică, înregistrarea și transcrierea datelor, metoda comparativă, analiza izvoarelor scrise oficiale și personale (arhive, documente, jurnale și

corespondență) și a martorilor vizuali (monumente, clădiri, obiecte, fotografii, casete video), toate aflate în custodia comunității (instituții și persoane) [134, p. 34].

Metoda expediției (vizita de documentare) este fundamentală pentru cercetarea etnologică. Această metodă, susține Narcisa Știucă, pune cercetătorul în situația să fie capabil nu doar să descopere și să confirme ceea ce cunoștea doar teoretic, ci chiar să scoată la iveală lucruri pe care nici sursele pe care le-a consultat nu le conțin [134, p. 27]. Prin vizita de documentare s-a reușit afirmarea sau infirmarea unor fapte, forme, expresii culturale în teritoriu. Drept instrumente de cercetare au fost de asemenea interviul, chetionarul etnografic. S-a pus accent pe interviul directiv [134, p. 39], întrucât s-a dorit orientarea respondentului spre discutarea unei anumite teme și s-a focusat spre răspunsuri aproximativ concrete.

O cercetare de calitate implică *metoda observației directe*, utilizată pe tot parcursul studiului. Metoda respectivă a oferit rezultate utile de observare a realităților fizico-culturale a comunităților rurale, a diferențelor și similitudinilor de imagine și amplasare a peisajului rural; a formelor de culturalizare a spațiului de către om în forma lor materială (drumuri, case, localități, teritorii cultivate) și în forma lor spirituală (festivaluri, sărbători calendaristice, obiceiuri, toate organizate și practicate sezonier sau temporar) etc.

Metoda istorică reflectă una dintre dimensiunile peisajului, căci timpul are un impact major asupra conturării și definitivării acestuia. Profesorul de geografie culturală Stephen Daniels a caracterizat peisajul ca „având un profund sens al trecutului” [180, p. 210], iar antropologul britanic Tim Ingold l-a calificat drept „temporalitate fundamentală” [188, p. 164]. Și istoricul Simon Schama arată importanța timpului în ale sale „nervuri ale mitului și memoriei” [200, p. 14]. Peisajul rural e necesar să fie abordat într-o formă unitară cu noțiunea de timp, deoarece acesta a asigurat continuitatea acestuia și schimbările ce au survenit pe parcurs. Michael Crang și Penny Travlou [178] au observat că locurile nu sunt unitare în spațiu și timp, dar includ peisaje ascunse, care erup diferit din loc în loc pentru a aduce trecutul în contact cu prezentul. Geografii britanici Jon May și Nigel Thrift [194] au afirmat că relația spațiu–timp este solidară cu acțiunea umană, practica și experiența socială.

Metoda istorică a fost aplicată pentru a evidenția evoluția cronologică geosocioculturală a comunităților rurale dintre Prut și Nistru; ce a fost în trecut și ce se mai păstrează în prezent; ce schimbări a adus timpul în formele și nivelul de adaptare a omului în condițiile naturii. Metoda istorică a fost aplicată pentru a determina existența continuității unor particularități etnografice în cadrul satelor. Am urmărit concretizarea ideii că peisajul rural reprezintă o continuitate stabilă între om și activitatea sa de muncă, în contextul specificului mediului natural în care el trăiește.

O altă metodă relaționată cu cea istorică este arheologia socială. Henri Stahl menționa despre această metodă că presupune reconstituirea trecutului prin analiza rămășițelor materiale ale structurilor sociale, economice și juridice [122, p.196]. Ținând cont de faptul că peisajul rural reprezintă în primă instanță rezultatul unui lung proces de adaptare a omului la mediul său geografic, prin această metodă se analizează nivelul și felul în care trecutul, cu toate atributele sale culturale și sociale, se manifestă în înfățișarea actuală a peisajului rural.

Metoda și analiza fotografică a asigurat o analiză atât de teren, cât și de birou a peisajului rural, așa cum evoluează acesta într-o anumită perioadă. Aceasta a scos în evidență detalii care au fost anterior pierdute din vedere. Metoda respectivă reflectă schimbările survenite evolutiv în cadrul unui peisaj pe orizontală, pe verticală, sezonier, anual. În acest sens, etnograful și folcloristul român Ion Chelcea a editat în 1974 lucrarea *Geneza unui sat de munte: Saticul de sub Piatra Craiului. Golești-Argeș*. Volumul cuprinde 58 de fotografii grupate în două zone, oferind o descriere a satului în imagini. Această monografie prezintă satul Satic în cadrul istoric și geografic, trecând prin realitățile sociale, principalele ocupații din sat, tipurile de case și adăposturi pentru animale, îmbrăcămintea.

Înregistrarea și transcrierea datelor [119, p. 27] este o metodă caracteristică etnologiei, deoarece cercetările de teren duc la obținerea unui material audio bogat, ce trebuie transcris cu respectarea unor reguli concrete. Numai în urma transcrierii se obține informația dorită. Urmează analiza datelor obținute, verificarea veridicității, importanței și concludenței acestora.

Metoda monografică. Întrucât cercetarea curentă se focalizează spațial asupra satelor dintre Prut și Nistru considerăm oportun respectarea acestei metode. Dimitrie Gusti a fost un promotor important al metodei monografice utilizată cu succes în studiile sociologice despre satele basarabene în perioada interbelică. Iar Anton Golopenția a afirmat că monografia reprezintă o descriere a unității sociale, o cercetare comparativă regională statistică. În același timp, Golopenția a precizat că a urmărit „abordarea unor astfel de cercetări comparative, care să îngăduie exploatarea rezultatelor monografiilor prin studii regionale, statistice și cartografice” [82, p. 315]. Astfel, în cercetarea de față s-a ținut cont de principiile monografice și, pe alocuri, s-a studiat peisajul rural din această regiune, ținând cont de felul în care au cercetat precursorii metodei. Chiar și asemănările și deosebiri din peisajul etnografic al continentelor și țărilor din cuprinsul lor impun zonarea etnografică ca principiu metodologic de bază în cercetările monografice sau tematice [24, p. 13].

Metoda cartografică este utilizată pentru reprezentarea repartiției în spațiu a localităților analizate, reflectarea spațială a peisajelor etnografice, nominalizarea elementelor geografice și etnografice de pe teritoriul R. Moldova, crearea unei imagini complexe virtuale și vizuale pe

hărți a spațiului analizat. *Metoda comparativă* a fost aplicată pe larg în capitolele doi și trei ale lucrării, în care au fost accentuate peisajele rurale la nivel regional și local. Au fost comparate regiunile, ținând cont de anumite criterii, precum: ocupațiile de bază, resursele și condițiile naturale valorificate, mărimea și structura satelor etc.

În ce privește **metodele de cercetare teoretică**, am recurs la explicația etnologică, explicația filozofică, explicația geografică, analiza calitativă și cantitativă, sinteza, deducția, metoda axiomatică, metoda sistemică ș.a.

Explicația etnologică se axează pe clarificarea unor fenomene etnografice, formele de constituire și conturare a expresiilor culturale, relevarea segmentului cultural de percepție a spațiului natural. Drept argument în acest sens poate servi afirmația lui Traian Herseni, care menționează în revista *Introducere în Etnologie*: „Etnologia poate studia fenomene geografice, dar nu le studiază ca fenomene geografice, ci ca pământul unui popor, ca mediul lui fizic de viață, ca expresie culturală a lui, ca vatră strămoșească sau patrie” [67, p. 173].

Cercetarea caracterului etnografic exprimă perfect particularitățile unui peisaj rural: tradiție, continuitate, autenticitate, identitate, particularism, echilibru ecologic. Trinitatea – timp, spațiu, om – conjugate prin intermediul culturii ne oferă mereu imagini spirituale și vizuale deosebite și, de cele mai multe ori, rămân argumente statornice ale frumosului și armoniei. Spațiul delimitat teritorial și spiritual reflectă lumea în care omul trăiește, gândește, concepe și își imprimă viața cu toate constituentele sale.

În cadrul unui peisaj rural are loc un proces de integrare a spațiului în sistemul de valori, afinitățile psihologice și spirituale ale colectivității. Spațiul delimitat teritorial și spiritual reflectă lumea în care omul trăiește, gândește, concepe și își imprimă viața cu toate elementele sale constitutive. În același timp, spațiul și locul, așa cum este construit el social, devine element de identitate al comunității, de cartografiere amănunțită, detaliată, coerentă și ușor legalizabilă pentru oamenii locului [46, p. 151].

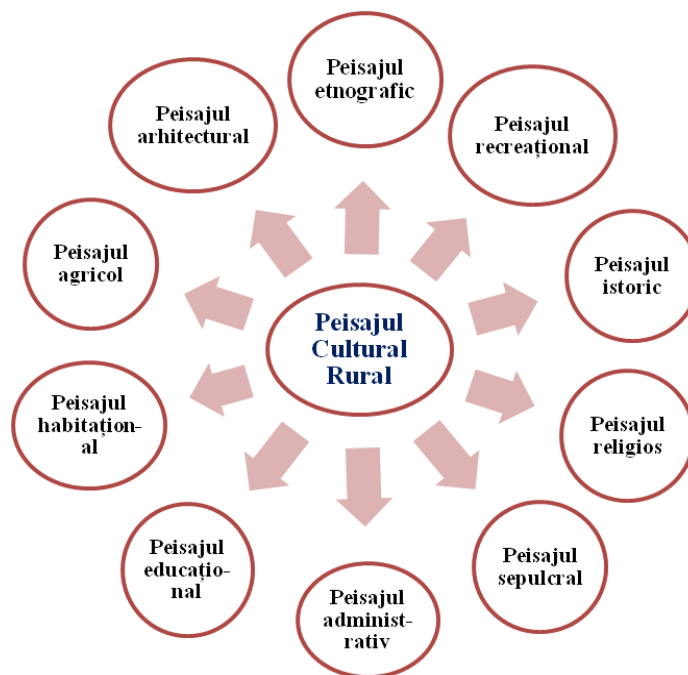
Explicația filozofică utilizată pentru explicarea comportamentului membrilor comunității, regulilor și modului lor de viață, ce este determinat de condițiile naturale; concepte și percepții ale spațiului sacru, social, utilitar. Conform abordării holistice susținută de sociologul român George Em. Marica, satul reprezintă „o totalitate, o formație socială cu viziune proprie, relativ independentă de indivizii care o alcătuiesc, aceștia comportându-se pe o anumită latură ca un tot, cu o veritabilă „conștiință de noi” [46, p. 152]. În consecință, citându-l pe istoricul Simon Schama, subliniem că „peisajul este o construcție culturală, o oglindă a memoriei noastre și a miturilor codificate cu înțelesuri ce pot fi citite și interpretate” [200, p. 7].

Explicația geografică a fuzionat cu explicația etnologică în vederea elucidării unor realități geografice, de mediu, cu impact local sau regional asupra unor componente etnografice. Drept exemplu în acest sens ar putea servi tipurile de resurse pedologice și impactul acestora asupra cultivării anumitor culturi, tipurile de roci și formele de valorificare artistică a acestora de către meșterii populari. G. Vâlsan a afirmat că „un etnograf cu serioase cunoștințe geografice va avea de câștigat în lărgime de vederi, în contactul cu pământul țării și cu realitatea complexă a vieții unui neam și nu va cădea într-o specializare unilaterală” [141, p. 9]. Geograful român Vasile Cucu a calificat satul ca fiind „concomitent o realitate istorică, socială, economică, etnografică și edilitară, deci o realitate deosebit de complexă, cuprinsă în cadrul unei singure realități geografice: teritoriul” [40, p. 78]. Potrivit lui Constantin Vert, peisajul rural ocupă segmentul holarhic median al unei triade ce cuprinde spațiul și habitatul rural, acesta din urmă având ca nucleu fundamental satul. Totodată, peisajul rural are o dimensiune geografică de care practicienii trebuie să țină cont în gestiunea și amenajarea locală și regională a spațiului [106, p. 236].

Metoda analizei a fost aplicată pentru a pătrunde conținutul conceptului de peisaj cultural și de peisaj cultural rural; care sunt formele de manifestare ale acestuia; direcțiile de cercetare, importanța și rolul său pentru societate; elementele componente și intercațiunea între ele. Datorită unei analize profunde, am reușit să identificăm și realizăm esența procesului de clasificare a peisajului cultural rural de pe teritoriul Republicii Moldova și să apreciem caracteristicile lor definitorii.

Metoda sintezei a fost aplicată în special în procesul de clasificare și caracterizare a peisajelor rurale, de evidențiere a particularităților fiecăruia dintre acestea. Analiza și sinteza definițiilor, interpretărilor din acest domeniu de cercetare, ne-au determinat să elaborăm schema structurală a peisajului cultural rural. Conform schemei, observăm că acesta este un sistem ce leagă și alte tipuri de peisaje corelate relaționar unul de altul. Schema 1.1. este un punct de plecare pentru studiile viitoare asupra peisajului rural, ce vor fi axate pe analiza unui anumit tip de peisaj înțeles ca element al sistemului.

În opinia cartografului ceh Ján Feranec, peisajul rural este perceput ca suprafață unitară caracterizată de prezența clădirilor și construcțiilor tipice rurale localizate în afara centrelor urbane sau industriale, fiind asociat cu modul de utilizare agricolă a terenurilor [182]. Astfel, peisajul rural este un spațiu concret sub aspect al teritoriului, oamenilor săi și ocupațiilor caracteristice lui. În perimetrul acestuia sunt construcții specifice cu funcții multiple, destinații diverse – toate utilizate în folosul comunității.

Schema 1.1. Structura peisajului cultural rural. Elaborat de autor în baza sursei [37; 44].

Metoda deducției a fost utilă pentru a formula concluzii privind istoricul cercetării peisajului rural; obținerea unor adevăruri generale privind modul de dezvoltare și evoluție a acestuia. *Metoda axiomatică* a creat premisele înțelegerii unor adevăruri care stau la baza cercetării peisajului rural și la relația personală a omului cu natura; deducerea unor noi axiome valabile timpurilor prezente și caracterului schimbător a peisajelor rurale.

Metoda sistemică susține cercetarea interdisciplinară a conceptului de peisaj rural. Componentele etnografice sunt plasate pe structuri sistemice bine definite și interdependente între ele, fără posibilitatea separabilității lor. Și deoarece realizările materiale converg spre cele spirituale în toată complexitatea lor. Peisajul cultural rural prezintă interacțiunea dintre elementul material și spiritual, o totalitate a transformărilor, proces de conviețuire, omogenizare, creare și evoluție a părților sale constitutive. Fiecare element este dependent de celălalt, creând o relație de existență reciprocă. Comunitatea, centrul sistemului, este dependentă de factorul natural, care, în cadrul spațiului rural, este element constitutiv al patrimoniului natural. De asemenea, comunitatea este creatorul, subiectul care, prin activitatea sa creativă, estetică, materială, alcătuiește particularitatea culturii materiale.

Peisajul rural ca parte integrantă a patrimoniului natural [63] este considerat un complex de factori aflați în interacțiune ale căror internalități și externalități îi imprimă întregului o dinamică proprie, un cadru de viață al populației rurale [106, p. 238]. În baza resurselor și condițiilor naturale, comunitatea rurală atinge anumite performanțe în adaptare, amenajare, construcție și organizare a teritoriului. În plus, peisajul rural este parte sistemică în cadrul tuturor

peisajelor culturale care poartă un caracter specific. El asigură și menține o bună parte a funcționalității, a ordonării și sistematizării structurii sale. Peisajul cultural rural este obiect de patrimoniu viu, mereu în schimbare, cu oameni care se adaptează timpurilor, dar care încearcă să rămână fideli moșiei, spațiului natural și tradiției.

Ritmul pulsului unui peisaj cultural rural este asigurat de intensitatea calitativă a activității comunității rurale, echilibrul stabil dintre ce oferă natura și ce/cât exploatează omul.

1.4. Concluzii la capitolul 1

Până a intra în atenția comunității internaționale în 1992, când Comitetul Patrimoniului Mondial a recunoscut peisajul cultural ca parte a patrimoniului național și global al umanității s-a parcurs un traseu destul de complex al formulării și promovării acestui concept. Peisajul a fost dintotdeauna un izvor de inspirație pentru pictori și de descriere pentru călători, un cadru pitoresc pentru romanele de epocă.

1. Termenul de peisaj a fost introdus în circuitul științific de către geograful german Al. Humbolt. De altminteri, în spațiul german a apărut și noțiunea de peisaj cultural *kulturlandschaft*, introdusă de Otto Schlüter. Iar geograful american Carl O. Sauer a oferit definiția clasică a peisajului cultural: „Acesta este creat din peisajul natural de către un grup cultural. Cultura este agentul, mediul natural este fundamentul, peisajul cultural este rezultatul” [256].
2. În ce privește cercetarea științifică a peisajelor culturale, inclusiv a celor rurale, au fost înregistrate contribuții importante în cadrul școlilor de geografie, sociologie, etnologie etc. Școlile germană, franceză, nord-americană, rusă, românească au pus în circuit termeni științifici, precum: cadru natural, peisaj natural, civilizație rurală, cultură, tezaur, tradiție, spațiul social, realitate istorică etc. Totodată, pentru a explica conceptul de peisaj cultural rural și a evidenția particularitățile acestuia, au fost analizate și utilizate noțiunile stipulate de UNESCO: cultură materială, cultură imaterială (spirituală), peisaj cultural, patrimoniu cultural etc. Această analiză demonstrează caracterul științific, inovator și interdisciplinar al tezei curente.
3. În urma analizei istoriografiei temei s-a ajuns la concluzii privind direcțiile de cercetare a peisajului cultural. Astfel, se remarcă direcțiile clasice și cele actuale. Direcțiile clasice de cercetare s-au axat și continuă să pună accent pe aspectul de conceptualizare, definire, studiu teoretic asupra termenului; aspecte de morfostructură, funcționalitate, particularități globale și regionale etc. Aceste direcții de cercetare își revendică utilitatea

- prin faptul că la toate etapele de cunoaștere a peisajului cultural era/este necesară o cunoaștere de ansamblu și complexă a acestor proprietăți de patrimoniu.
4. Direcțiile actuale de cercetare a peisajului cultural sunt concentrate pe o evaluare cantitativă și calitativă a componentelor lor în vederea capacității acestora de a face față problemelor de ordin natural și sociocultural al mediului și al societății moderne. O direcție actuală este cea care încurajează implicarea și colaborarea comunității științifice cu mediul instituțional-legislativ pentru protejarea peisajelor culturale (în special, al celor rurale) prin implementarea planurilor de salvagardare a acestora. Strigentă este asigurarea continuității și funcționalității peisajelor rurale, deoarece acestea reflectă și păstrează într-o formă originală identitatea unui grup de oameni, forme de muncă tradiționale, raporturile ecologice între activitățile umane și natură, elemente de patrimoniu material și imaterial.
 5. Analiza studiilor geografului rus Yuri Vedenin ne-a determinat să susținem ideea că cercetarea interdisciplinară impune o abordare științifică a peisajului cultural conform următoarelor direcții: geografică, etnografică, axiologică, filozofică. Iar studiile cercetătorilor români V. Butură, I. Ghinoiu, L. David ne-au determinat să purcedem la o abordare etnologică la nivel cultural local.
 6. Este admis în circuitul academic că peisajele culturale se reflectă cel mai bine în peisajele rurale, deoarece în mediul rural omul are o relație mai aproape de natură și este obligat să facă față tuturor intemperiilor acesteia. La nivel european se promovează ideea că peisajele rurale sunt singurele forme în care se manifestă originalitatea, cultura materială și spirituală a unui popor, identitatea locală; ele reprezintă actualmente spații ce trebuie recunoscute și protejate.
 7. Esența peisajului rural a fost încadrată în ecuația conceptuală: **$PR = Cnat + Ac.u.$** ; la rândul ei **$Ac.u = Tr.+Ist+F.econ.$** , unde: *PR=peisaj rural*; *Cnat=cadrul natural*; *Ac.u.=activitate umană*; *Tr=tradiție*; *Ist=istorie*; *F.econ=factorul economic*.
 8. A fost elaborată schema structurală a peisajului cultural rural, conform căreia spațiul rural este un sistem ce leagă și alte tipuri de peisaje (religios, sepulcral, habitational, etnografic etc.) corelate relaționa unul de altul. Schema 1.1. este un punct de plecare pentru studiile viitoare despre peisajul rural, ce vor fi axate pe analiza unui anumit tip de peisaj, de natură materială sau spirituală – conceput ca element al sistemului.
 9. Cercetarea peisajului cultural rural implică o metodologie interdisciplinară. Astfel, pe lângă metodele specific etnologice (observația directă și indirectă, obiectivă și subiectivă, analiza cantitativă și calitativă, structurală sau funcțională, descrierea obiectivă sau

subiectivă, factologică sau fenomenologică, clasificarea simplă sau complexă, autonomă sau integrată în sistemul general al clasificării științifice [138, p. 205]), au fost utilizate metode aparținând altor discipline, precum: metoda cartografică, istorică, analiza izvoarelor istorice și datelor statistice, explicația geografică etc. De asemenea, am recurs la metode generale de cercetare științifică: comparativă, sistemică, analiză, sinteză, deducție și inducție etc. Cercetarea subiectului se bazează pe modelul de cercetare interdisciplinar al lui Singer și Churchman.

Ținând cont de faptul că am expus deja aspectele teoretice și metodologice generale ale temei de cercetare, pentru a pătrunde esența capitolului doi al lucrării, e necesar de subliniat încă o dată **scopul tezei**: analizarea și explicarea relației om–natură prin intermediul conceptului de peisaj cultural rural, care să cuprindă aspectul etnografic confirmat de evoluția componentelor culturii materiale și spirituale. Realizarea scopului propus determină formularea următoarelor **obiective** ale cercetării:

1. Analiza istoriografiei temei cercetate;
2. Definirea și explicarea conceptului de peisaj cultural;
3. Determinarea aspectelor metodologice interdisciplinare de cercetare a peisajului cultural rural;
4. Explicarea impactului reciproc dintre cadrul natural și componentele culturii materiale realizate de comunitatea locală în decursul perioadei propuse;
5. Prezentarea și aprecierea componentelor culturii spirituale de concepere și interpretare a relației om–natură – spațiu, prin intermediul perceptelor de cultură populară, mitologie, credințe și cunoștințe populare, percepții gender, simbolism, literatură ș.a.;
6. Clasificarea peisajelor culturale rurale;
7. Reflectarea evoluției componentelor etnogeografice din trei localități, utilizând metoda studiului de caz.
8. Analiza problemelor actuale ale spațiului rural, identificând elementele de utopie și distopie;
9. Precizarea rolului comunității științifice și locale, a cadrului legislativ-instituțional privind cercetarea, dezvoltarea și salvagardarea peisajelor rurale.

2. COMPONENTELE ȘI TIPOLOGIA PEISAJULUI CULTURAL RURAL

2.1. Componentele culturii materiale

Peisajul rural reprezintă elocvent simbioza muncii creatoare a unui grup etnic într-un spațiu conturat de interdependența personalizată, trainică în timp dintre om și natură. Din cele mai vechi timpuri, omul din spațiul rural a conștientizat și a menținut raporturile corecte cu mediul natural, deoarece astfel și-a asigurat cele necesare existenței, organizându-și un mediu de viață favorabil. Formele etnoculturale în peisajul rural sunt rezultatele fizice, vizibile, ale adaptării ființei umane la condițiile naturale în scopul asigurării viabilității; ale activităților continue și insistente de valorificare și utilizare a resurselor naturale, precum și ale proceselor de modificare și amenajare a teritoriului pentru crearea unui habitat practic și armonios.

Astfel, în baza schemei *Părțile componente ale peisajului cultural rural* [A2.1], observăm că locuința și gospodăria, ocupațiile (legate de cultivarea plantelor, creșterea animalelor, meșteșugurile, vânătoarea, pescuitul), căile și mijloacele de transport, portul și alimentația sunt componente ale culturii materiale (patrimoniul material) în peisajul rural și dovedesc relația directă dintre munca creatoare a omului și gradul de adaptabilitate al acestuia la condițiile naturale. Ideea a fost avansată de Mircea Eliade, care a afirmat: „Așezările, gospodăriile, locuințele, portul, totul indică această dorință a omului de adaptare la condițiile naturale” [51, p. 38-43].

Actualitatea și necesitatea abordării acestei tematici rezultă din importanța cunoașterii peisajului rural prin prisma reprezentărilor sale materiale, considerate drept documente veridice de teren, prin studierea cărora aflăm, în special, despre viața socio-economică a comunității, modalitățile sale de adaptare în timp la mediul natural. Este evident faptul că peisajele rurale din Republica Moldova nu mai arată ca acum câteva decenii ori o sută de ani. Schimbările provocate de modernitate au știrbit din autenticitatea și pitorescul satelor și, în asemenea condiții, este important să reflectăm, să semnalăm și să reactualizăm rolul satului în păstrarea ocupațiilor tradiționale, a regulilor și a legilor naturale de conviețuire a comunităților umane în echilibru cu natura. Scopul acestui compartiment este analizarea specificului componentelor materiale din cadrul peisajului cultural rural dintre Prut și Nistru, ca urmare a prezenței anumitor factori de mediu favorabili (prezența resurselor și a condițiilor naturale), aprecierea influenței mediului înconjurător cu toate componentele sale asupra statorniciei unor munci, felul de utilizare a spațiului, de construcție a caselor etc.

Pentru o cercetare riguroasă am apelat la utilizarea metodei istorice regresive, ce presupune o analiză a ceea ce a fost în trecut, cum influențează trecutul prezentul și viitorul, prin

stabilirea punctelor comparative. Conturarea rezultatelor privind interdependența dintre mediul natural și specializarea comunităților pe anumite activități, a modelelor de construcție al caselor, de modificare și lucrare a terenurilor, a fost realizată în baza metodei deductive, analizei comparative. La fel de utilă a fost folosirea tehnicii fotografice, atât pentru cercetare, cât și pentru oferirea cititorului frumosului prilej de a savura pitorescul și armonia peisajelor rurale din spațiul pruto-nistean.

Pornind de la faptul că peisajul poate fi înțeles ca o interpretare socială a naturii [210], remarcăm evoluția sau involuția tipurilor de plasare, încadrare, funcționare a componentelor materiale în peisajul rural în decursul timpului. Acest fapt oglindește căutările omului în ceea ce privește locul său în natură – conștiința întâietății sau sentimentul de participare, uneori neliniștea în fața unei lumi străine [79, p. 23]. Peisajele rurale reflectă expresia calitativă, coerentă, a unui stil de viață conservator, promotor al tradiției, al normelor sociale înrădăcinate în timp, a muncilor practicate în sprijinul familiei și al întregii comunități, sentimente de apartenență și identificare. În acest sens, arhitectul Augustin Ioan a sugerat că „identificarea presupune memorie și afecțiune între om și mediul natural și artificial [...] al locuirii” [6, p. 57]. Așadar, peisajul rural este un sistem funcțional în cadrul căruia toate componentele au fost aranjate de către om conform principiului armoniei, utilității, funcționalității, ordinii, spiritualității și în limita unei rânduiei chibzuite.

Satul potrivit accepției geografilor, este un peisaj antropic. În limitele sale administrative locuiește un număr relativ mic de locuitori care practică de obicei activități agricole. Etnologia românească susține că satul este un peisaj etnografic, purtător de cultură și civilizație prin expresiile sale materiale și spirituale. În acest context, este necesară studierea peisajului rural ținând cont atât de contribuția geografiei cât și a etnologiei.

Condițiile naturale, precum cele orografice, determină forma și organizarea satelor (adunate, sau risipite) – „Satul era construit haotic, împrăștiat pe deal”, ne povestește un respondent din Pârlița – Ungheni; amplasarea locuințelor, utilizarea calitativă a terenurilor moșiei sau dezvoltarea căilor de transport. Prezența resurselor hidrografice a fost mereu un prim factor de care s-a ținut cont la întemeierea și amplasarea așezărilor. Prezența resurselor fitogeografice (păduri, stepă, luncă) și a altor resurse naturale a determinat utilizarea unui anumit material de construcție, dezvoltarea anumitor meșteșuguri și a formelor de utilizare a terenurilor.

Petre Cazacu a observat pe bună dreptate toate acestea în lucrarea *Moldova dintre Prut și Nistru 1812–1918*: „Aspectul exterior al satelor din Basarabia cu garduri de nuiele, zăplazuri sau ziduri de piatră fără mortar, cu hudițele tradiționale, cu casele albe, văruite și decorate cu arabescuri și desene naționale colorate, acoperite cu stuf, șindrilă sau șovar; fântânile cu

cumpene, ciuturi sau cârlige; grădinile cu flori și pomi, viile înconjurate cu hindichiuri și cătină, țăranii cu sumane și căciuli în mijlocul coastelor de dealuri acoperite cu păpușoi sau a lanurilor de grâu, întreg aspectul oamenilor și satelor a rămas neschimbat moldovenesc de sute de ani, identic cu acel al moldovenimii din toate părțile ca și peisagiul înconjurător” [28, p. 153].

Considerăm drept obiectivă reprezentarea comparativă a imaginii satelor din nordul și sudul Basarabiei în caracterizările lui Zamfir C. Arbore: „La locurile păduroase ale județelor Hotin, Soroca, Orhei, și Chișinău, curțile sunt îngrădite cu zăplazuri de nuiete împletite. Fiecare căsuță țărănească e umbrită de o grădiniță cu pomi, iar pe coastele și dealurile ce înconjoară satul se răsfață la arșița soarelui viile sătenilor; în județele de la sud, unde lipsesc pădurile și lemnul e scump, casele nu au zăplazuri și nu posedă alte acarete decât coșare pentru porumb, pe lângă care se înalță schirde de fân și paie, iar pe ici colo câte un puț cu cumpănă, numit *cocostârc* [5, p. 247]. După cum observăm, casa și așezările reflectă caracteristicile culturale, materiale și spirituale, ale unei comunități, dar și ale locului, formând un patrimoniu, la care a contribuit o întreagă lume rurală [A3.1, A3.2, A3.3]. Chiar în delimitarea satului se ține cont de anumite ocupații, de locuri destinate muncii: „Satul propriu-zis este alcătuit din două părți distincte: „«satul s’el mari» cu locuințele, fânețele și arăturile din jurul său. Și cealaltă parte «la deal», formată mai ales din locurile de cosire” [45, p. 26]. Astăzi în vocabularul țăranilor se păstrează afirmația „mă duc la/pe deal”, adică mă duc să muncesc pământul, care se află pe moșia satului. Menționăm faptul că multe denumiri de sate provin chiar de la anumite ocupații ale omului asupra și în cadrul naturii, dar și de la alte practici care au ca scop obținerea spațiului pentru cultivare sau construirea caselor. În acest sens, aducem doar câteva exemple de toponime ce reflectă interacțiunea dintre om și mediu. De exemplu, denumirea satului Cureșnița, raionul Soroca, provine de la termenul *cureșnea*, termen ce înseamnă „afumătoare” pentru carne sau/și de uscare a fructelor [76, p. 416]. Alte toponime au legătură cu defrișarea pădurii: (Dumbrăveni – Soroca, Poiana – Șoldănești [136, p. 22], Seliște – Leova, Butuceni – Orhei, Braniște, Aluniș – Râșcani [75, p. 94]). Dar și prezența unor resurse naturale poate da numele așezării, de exemplu, Cremenciug – Florești. A împrumutat numele de la unul dintre primii stăpânitori de pământ zis Cremencea, iar localnicii spun că denumirea derivă de la roca pe care au sălășluit primii săi locuitori – cremenea [76, p. 234]. Numeroase sunt cazurile în care ocupațiile de bază ale băștinașilor au dat numele satelor: Dubăsari, Ursari, Rotari [53], Valea Morilor. În alte împrejurări, denumirile de locuri reflectă forme de relief sau elemente hidrografice: Boțeni, [75, p. 228], Gârla Mare, Hârtopul Mare, Izvoare, Rediul Mare, Costești-Stânca etc). Pentru terenurile obținute prin defrișare (tăiere sau ardere) sunt sugestive o serie întreagă de toponime, precum Secătură, Arsuri, Lazul, Curătura, Runcul, Pojarna, Pojorâta ș.a [136, p. 21]. Astfel,

chiar în denumirea aşezărilor rurale găsim cea mai bună sintetizare a abilităţii omului de a modifica mediul în avantajul său [199, p. 4].

Satul este un organism viu, care există atât cât este populat de oamenii lui. În 1938, marele istoric Nicolae Iorga, în articolul său *Originea, firea şi destinul neamului românesc*, menţiona: „Satul este unul din acele forme specifice poporului român, care s-a ivit din dezvoltarea înceată, seculară, milenară a poporului român. [...] Satul este un dar de la Dumnezeu, este o binecuvântată formaţiune istorică, în care oamenii sunt rude. Satul nu este un număr de indivizi care s-au adunat pentru un câştig sau fiindcă s-au supus unei porunci într-un anume loc, ci toţi vin de la moşi, de unde «moşie», şi nume chiar al satului este [adesea] acela al strămoşului, al întemeietorului” [71, p. 37]. Observăm că satul este o formaţiune identitară a spaţiului în cadrul căruia s-a păstrat adevărata cultură românească. În acest cadru, Constantin Rădulescu-Motru, în articolul său *Psihologia poporului român*, sublinia: „Populaţia satelor româneşti, dimpotrivă, stă sub tradiţia muncii colective. Fiecare sătean face ceea ce crede că va face toată lumea. Nu are îndemnul să înceapă o muncă decât la termenele fixate prin obicei. [...] Prin această tradiţie de muncă colectivă, satele româneşti au durat. Când urgia le izbea, ele nu se risipeau, ci se mutau, ca un singur om, de la şes la munte, dintr-un cap la altul al ţării” [109, p. 162]. Este una dintre posibilele explicaţii ale existenţei mai multor sate cu denumiri aproape identice, fiind formate prin fenomenul de roire.

Un loc aparte în arhitectura satului o are cimitirul (*întirumul*), forma miniatură a aşezării. Prin organizarea cimitirelor are loc procesul de transpunere a satului din forma lui materială (existenţa fizică, terestră a populaţiei) în forma sa imaterială (spiritual-sufletească). O respondentă întâlnită în cercetările noastre de teren ne-a mărturisit: „Eu trăiam lângă cimitir, aşa că tot satul era lângă mine, chiar dacă erau morţi” [A1.45]. În trecut, raposaţii erau uneori îngropaţi în cimitirul din centrul satului (Drăsliceni – Criuleni), pentru a fi mai aproape de cei vii. Între timp, odată cu creşterea numărului populaţiei şi mărirea teritoriului satelor, cimitirile au ocupat locurile periferice, de regulă, pe locuri mai înalte, pe deal, în *sus mai aproape de Dumnezeu*. În mare parte, atât cimitirele vechi, părăsite, cât şi cele aflate în uz din centrul Republicii Moldova se situează la marginea satului, pe dealuri cu pantă lină, mai rar abruptă [20, p. 176]. Legătura dintre om şi natură este prezentă în spaţiul cimitirului prin plantarea anumitor specii de arbori fructiferi la morminte (meri, peri, vişini, pruni). În cercetările de teren am mai întâlnit afirmaţia: „O să vină timpul când mă voi duce acolo în deal la prăşăzai” [A1.6], adică acolo în deal la cimitir. Un alt exemplu de impact al resurselor naturale este confecţionarea monumentelor şi crucilor din piatră, lemn, drept consecinţă a aflării satului în regiunile de pădure (Iurcenii) sau acolo unde se întâlnesc resurse de piatră (Morovaia, Vadul-Raşcov). Ataşăm acestei

interdependențe, om-natură, și componenta spirituală, de sorginte creștină, cel mai adesea biblică, potrivit căreia omul a fost făcut din lut: „Pământ ești și în pământ te vei întoarce” [3]. Eseistul Ștefan Cucu, într-un studiu despre importanța promovării culturii și civilizației satului, menționează următoarele: „Satele formează temelia întinsă și durabilă a vieții noastre. Nu e o temelie inertă și indiferentă, ci plină de viață specifică ce trebuie cultivată întru desăvârșire” [41, p. 67].

Așadar, peisajul, mediul, pământul și oamenii sunt parte a uneia și aceleiași unități, iar patrimoniul trebuie să fie păstrat nu numai ca amintire a trecutului, ci și ca o resursă pentru dezvoltare a viitorului [199, p. 5], subliniază profesorul italian în științe agricole, Franco Sangiorgi. Pentru comunitate, satul este o creație și o reflecție a ordinii lucrurilor din tot sistemul naturii, în care fiecare component își are locul și funcția bine stabilită. Prin organizarea și funcționalitatea sa, satul a devenit pentru comunitatea locală un *imago mundi*.

Analiza particularităților privind influența determinantei naturale asupra amplasării și configurării satului ne face să tragem următoarea concluzie: Până la sfârșitul secolului XIX, comunitățile aveau o mai puternică dependență față de cadrul natural, influențate de realitățile economice, istorice, psihologice, culturale. În secolul XX–începutul secolului XXI, când s-au intensificat procesele migratorii interne, de la sat la sat, regiune la regiune, observăm o organizare a satelor în funcție de condiții economice, sociale (prezența locurilor de muncă, rețelelor de transport, infrastructură, investiții, respectarea planurilor cadastrale etc.) – factori determinanți pentru dezvoltarea așezărilor rurale la început de mileniu.

Locuința și gospodăria. Locuința reprezintă prima formă de protecție a omului în fața intemperiilor, a cataclismelor naturale. Pentru început, ființa umană și-a construit locuința doar pentru adăpost și protecție. Ulterior, a perfecționat-o, făcând-o mai comodă pentru a crește copii, aceasta devenind în timp și un prielnic atelier de meșteșuguri. Omul, fiind o ființă spirituală și creatoare, a asociat locuința cu templul, cu un loc sfânt, atribuindu-i conotații culturale, magice și psihologice. Astfel se explică faptul că, indiferent de formă, material sau epocă istorică, „precum cetatea și templul, orice casă este centrul lumii pentru locuitorul ei, un loc de pace, de reflecție, de siguranță, asociat copilăriei, focului din vatră, sânului matern” [15, p. 95], a menționat eseistul francez Luc Benoist. În același timp, evocăm faptul că gospodăria este elementul fundamental al oricărei așezări omenești tradiționale [146, p. 123].

Tehnicile de construcție și ornamentarea locuinței au variat în timp. La început din crengi, frunze, oase de animale, pământ sau amplasate în peșteri. Mai târziu, odată cu maturizarea omenirii și creșterea nevoilor comunității, casa a devenit mai trainică, durabilă, fiind construită în aliaj cu nuiele, lut, din lemn sau piatră, să fie ridicată pe nivele și împrejmuită cu

gard ca simbol al proprietății și semn de hotar. În prezent, asistăm la o explozie de idei creative, la utilizarea diverselor tehnici și materiale de construcție a locuinței, prin care nu se respectă calitatea ecologică a construcțiilor. Prin urmare, succesiunea pământ – lemn – piatră – cărămidă – materiale prefabricate reprezintă grade de îndepărtare, mai întâi discretă, apoi brutală, a omului de materia vie [248, p. 586]. Privind în mod interdependent asupra evoluției materialelor de construcție a caselor și a gradului de dependență față de resursele naturale, Luc Benoist a subliniat: „Împreună cu pământul, cea mai veche materie artizanală a fost lemnul, iar atunci când piatra l-a înlocuit, toate piesele din construcție au rămas aceleași în forma, funcția și în simbolismul lor [...] Prin folosirea lemnului din păduri și a trunchiurilor de copaci pentru a înălța coloanele templelor, vechea arhitectură a izbutit o adaptare în chip firesc perfectă a elementelor cosmosului [15, p. 91].

Materia primă din care se construiește casa, modul de organizare a gospodăriei, tipul și varietatea anexelor gospodărești variază pe teritoriul unei țări. Această variație este oglindită de diversitatea și prezența anumitor resurse în regiune, formele de relief pe care este amplasată localitatea, ocupația de bază a populației, dar și de îndeletnicirile tradiționale (meșteșugurile), precum și de tradițiile locului. Analiza cercetărilor efectuate de Zoia Moiseenko în anii '70 ai secolului XX privind locuințele din RSS Moldovenească ne îndeamnă să prezentăm câteva detalii despre organizarea în ansamblu a gospodăriilor în concordanță cu tipul de relief. Moiseenko menționează că, „în regiunile cu relief fragmentat, amplasarea casei și a anexelor gospodărești este mai compactă, cu o organizare spre centru, evident din cauza lipsei de spațiu” [172, p. 11]. Prin urmare, „unele anexe gospodărești cunosc o plasare chibzuită. În regiunile cu relief domol, locuința și anexele gospodărești sunt plasate liniar, uneori în două linii paralele față în față, căci e mai multă libertate în utilizarea spațiului” [172, p. 11]. De altminteri și Lucian Blaga a afirmat că arhitectura tradițională românească în ansamblu nu urmărește, exclusiv sau ostentativ, nici verticala, nici orizontala, ci pe amândouă în stăpânită îmbinare și armonie, căci cadrul ei spațial (dealul – valea) nu îngăduie ipertrofia unei tendințe în dezavantajul celeilalte [18, p. 47].

Metoda expediției este una utilă în susținerea și argumentarea informației din literatura de specialitate cu cea obținută în teren. Astfel, în chestionările etnografice realizate la Drâslăeni – Criuleni, bătrânii povestesc: „Făceam numai soclul din piatră, ridicam casa din nuiele, chirpici (lut cu paie) luat de la lutniță. După 1965 casele au început să fie construite din piatră. Făceam acoperișul din stuf sau șindrilă. Mai foloseam oale de culoare albă dintr-un fel din lut, dar erau slabe, după care au apărut oalele roșii, mai bune” [A1.3]. Un informator din Pruteni – Fălești, ne-a menționat că satul avea înainte 250 de gospodării așezate toate de la râul Camenca spre

muchie, loc mai ridicat, ca să nu vină apa primăvara [A1.33]. Locul în care urma să fie ridicată casa era ales în așa fel încât „pământul să fie bun”, „să fie drept”, „de unde vine ploaia, de unde trage curentul și cum bate soarele” [34, p. 54]. Unii respondenți ne-au informat că, de obicei, casa se construiește cu fața spre miazăzi sau „nu e voie să construiești casă acolo unde a fost ucis om” [A1.4].

Analizând materialele de construcție al caselor, Ion Simionescu a afirmat că acolo „unde se găsește la îndemână piatră lesne de cioplit, pereții sunt de zid. Așa e în Basarabia de Nord, căci calcalurile oolitice pot fi tăiate cu fereștrăul; așa e în Dobrogea de Sud, dar și în Banat, de-a lungul Dunării [118, p. 315]. O altă caracterizare a locuințelor de pe teritoriul țării noastre a făcut-o din anii '30 ai secolului XIX călătorul francez Lucien Romier. Acesta, călătorind spre sud, a observat că „au început să apară case cu un aspect diferit, case greoaie, fără pridvor, alternând cu case mai suple, în stil moldovenesc. Unele sunt construite în întregime din chirpici, inclusiv acoperișul” [112, p. 139]. Pe măsură ce coborâm spre sud, tipul de populație se schimbă: „Aici satele au ulițe largi și intersecții ordonate după moda rusească. Clădirile sunt mai spațioase, bisericile mai noi și mai vaste, ogoarele mai bine delimitate” [112, p. 140].

În cercetările noastre de teren, mulți respondenți ne-au relatat în amănunt despre materia primă utilizată pentru construirea casei. Astfel, conform respondenților din Drochia, în perioada interbelică, casa era acoperită cu stuf, paie, *storohani* (paie de secară): „Când nu ploua, stratul de *storohani* fiind de vreo 30 cm, șoarecii mâncau secara rămasă, astfel că peste un an-doi trebuia schimbată partea de deasupra *acoperământului* casei [A1.30]”. Într-un alt sat de la nord, Cuzmenii Noi (astăzi Pruteni – Fălești), am fost informați că „aici casele erau mărunte și joase, fiind acoperite cu stuf, iar la cei bogați – cu șindrilă. Stuful era schimbat la fiecare cinsprezece ani, altminteri, ploua în casă. Pereții erau făcuți din bârne și lipiți cu lut, iar brâul era dat cu humă; în sus se dădea cu var, care era scump atunci” [A1.33]. Un respondent din Pârlița – Ungheni, ne-a relatat: „Casele se construiau pe deal, ca să nu fie înecate pe timpul ploilor mari. Erau construite din nuiiele cu lut și paie” [A1.55]. În contrast, în regiunea de Codru a Orheiului, casele se construiau pe vale în vederea protecției lor de vânturile puternice [A1.43]. Prin anii '60 ai secolului XX, casele au început să fie făcute din lampaci, cu lut adus de la lutărie” [A1.5]. Așadar, organizarea gospodăriei și înfrumusețarea ei reflectă „simplele structuri vernaculare ale utilizării folclorice și sunt create din materialul aflat la îndemână. În consecință, ele reflectă deseori mediul natural, deoarece furnizează materialul cu care lucrează oamenii [184, p. 7].

Istoricul Nicolae Enciu, în lucrarea *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918–1940*, menționează că „materialul de construcție a caselor din regiunile de șes îl constituia chirpiciul tradițional în formă de cărămidă, făcuți dintr-un amestec de lut, paie și bălegar uscat la soare, iar

gardurile din nuiele, pe care se îndesea tencuiala formată din același material. În economia mixtă a regiunilor de deal, lemnul înlocuia într-o proporție însemnată materialul de construcție din regiunile de jos” [52, p. 189]. N. Enciu adaugă că satele din Basarabia, în perioada 1812-1917, erau asemănătoare cu cele de pe tot teritoriul Moldovei – erau aceleași gospodării modeste, dar plăcute, cu garduri de nuiele sau din zid de bolovani de râu, cu case văruite în alb și împodobite cu motive tradiționale frumos colorate, acoperite cu stuf sau șindrilă, cu fântâni la poartă, cu grădini cu flori și pomi fructiferi în față, cu oameni îmbrăcați în costume naționale românești, care dăinuiau din vremuri străvechi” [52, p. 192].

Pe Valea Nistrului de Jos, „pereții caselor – subliniază Petre Ștefănuță – se construiau din furci groase, îngrădite cu nuiele pentru a putea rezista inundațiilor sistematice. În cazul în care pereții se construiau din vălătuci sau din ceamur, fundamentul caselor se clădea din piatră” [130, p. 219]. Podul caselor se construia dintr-un strat gros de stuf sau nuiele, lipite pe ambele părți cu lut. În majoritatea cazurilor, casele erau acoperite cu stuf, „bătute nemțește”. Generalizarea caselor acoperite cu stuf se explică în primul rând prin accesibilitatea acestui material în bălțile din apropierea localităților respective [80, p. 106–107] [A3.4]. Un locuitor al satului Drăsliceni – Criuleni, ne-a spus că „aici, la noi, avem mai puține case acoperite cu stuf, dar dacă mergi mai încolo, prin satele din valea și pe malul Ichelului, vei vedea mai multe” [A1.3]. Gheorghe I. Năstase, în studiul *Locuința din satul Copanca*, accentuează că adăposturile cu acoperișurile în „două ape”, numite și „nemțești”, erau practicate la casele construite din pământ, la care „apele laterale” au fost înlocuite cu „frontoane” sau „fundători” din scânduri prevăzute cu ferestre pentru iluminarea podurilor [98, p. 182]. Aspectul estetic al unor asemenea acoperișuri cu frontoanele frumos ornamentate mai aveau menirea să apere pereții casei de ploi, de căldura de vară și de temperaturile joase în timpul iernii [98, p. 184-185]. Un alt respondent ne-a comunicat de asemenea că „acoperișurile în patru ape sunt mai trainice pe timpul ploilor și ninsorilor puternice” [A1.1]. Călătorul Paul de Aler, vizitând Cosăuții în secolul XIX, a menționat că locuințele „sunt ca și în Muntenia și în țara cazacilor... construite din bârne și scânduri și au acoperișuri care seamănă cu o cocoașă de cămilă, acoperișuri înalte, ca să nu rămână zăpadă pe ele” [153].

Același călător, Lucien Romier relatează și despre casele din centrul Basarabiei. Călătorind de la Iași, în stânga Prutului, povestește: „Drumul cotește ca să ocolească cine știe ce depresiune și iată că, în jocul lui, ca niște umile floricele lângă izvor, câteva case cu acoperișul de paie, cu pereții zugrăviți în albastru răsar în mijlocul livezilor [113, p. 29]. Tot despre aspectul caselor din zona centrală povestește și Petre V. Ștefănuță: „Nișcănenii își construiesc casele din materialul pe care îl au la îndemână: nuiele, lut și piatră. Satul, fiind situat într-o regiune de

codru, are cele mai multe case construite din furci și nuiele” [133, p. 127]. Remarcăm că spre centrul Basarabiei au preponderență lemnul și piatra, care se găsesc din belșug. De altminteri, se întâlnesc frecvent aici garduri, stâlpi din piatră la uși și la porțile gospodăriei (în raioanele Orhei și Criuleni).

În același context Petre V. Ștefănuță a făcut o caracterizare comparativă a adaptării locuințelor din nord la condițiile din sud: „Moldovenii veniți din nordul Basarabiei ocupând teritoriile sudice ce le stăpâneau cândva tătarii și-au construit la început casele după tipul caselor din regiunile de unde au plecat. Lipsa lemnului din aceste părți i-a silit să-și construiască locuințe din piatră și din pământ. Tipul de casă era la început „rotund”, cu acoperământul din patru părți, strămutându-se ulterior în regiunile sudice, au adoptat tipul de case al nemților, înfundate sau cu „frantoane” [133, p. 233]. Prin urmare, remarcăm că modelul de construcție al locuinței nu a fost influențat doar de factorul natural, dar și de cel etnic. Viața materială a populației alogene (găgăuzi, bulgari) a fost puternic influențată și îmbogățită de cultura populației băștinașe – românii. Totodată grupurile etnice au împumutat unele de la altele elemente de cultură și civilizație.

Pentru a intra în armonie cu natura și a evita anumite pagube, oamenii au întreprins diverse acțiuni. De exemplu, pentru luciu, se folosea un amestec din paie arse, ouă și apă fierbinte; cu acest amestec trăgeau brâiele la casă și ungeau doar partea de deasupra a prispelor, formându-se astfel o peliculă ce apăra prispa de umezeală [34, p. 59]. După anii '80 ai secolului XX, la Ratuș – Criuleni, am observat că locuitorii foloseau o pastă neagră de bitum pentru vopsirea pereților prispei și a brâului pentru protejarea pereților casei de ploaia ce curge din streășină. Se făcea acest lucru pentru ca „pereții casei să nu tragă umezeala și să crape” [A1.9] sau, pur și simplu, pentru a acorda o anumită cromatică fațadei casei. La Crihana Veche – Cahul, gospodinele, pentru a conferi luciu brâielor, diluau balega de oi cu apă. Acest amestec, pe lângă funcții estetice, mai avea și unul practic, de a apăra pereții casei de măcinare [A1.15].

Aproape peste tot în Basarabia, pentru decorul natural al gospodăriei, a fost și este utilizată vița-de-vie, mai ales pentru a crea arcade. Acest element arhitectural, pe lângă aspectul estetic, mai îndeplinește funcții microclimatice, întrucât păstrează umbra în ogradă și oferă astfel condiții prielnice pentru efectuarea muncii în cadrul gospodăriei. De asemenea, viței-de-vie i-au fost conferite particularități de ordin spiritual și social. Majoritatea locuitorilor consideră o datorie sfântă îngrijirea viei, cultivarea acestui arbust fiind echivalată cu o „slujire”. Vița-de-vie este cinstea casei, căci în satul tradițional aceasta a fost prima cultură plantată în perimetrul viitoarei locuințe sau chiar la temelia acesteia.

Potrivit credinței arhaice, vița-de-vie îi proteja pe cei ce urmau să locuiască în casă, credință întâlnită în satele Drăsliceni, Ratuș și Măgdăcești din raionul Criuleni [101, p. 97]. În majoritatea raioanelor din R. Moldova, sunt sădiți și salcâmi albi în special la hotarul gospodăriilor. Aceștia nu au doar scop decorativ, dar și practic, deoarece din lemnul lor se construiesc anexe gospodărești, rădăcinile puternice stopează alunecările de teren în satele aflate în regiuni fragmentate sub aspect orografic. Combinația zidurilor din piatră și copacii decorativi oferă ulițelor satului moldovenesc panorame unice și pitorești [172, p. 29].

De cele mai multe ori, gospodăria are mai multe anexe funcționale, care diferă după materialul și tehnicile de construcție, precum și în funcție de activitățile ocupaționale ce caracterizează satul respectiv. Prin urmare, în cadrul unui peisaj agrar, gospodăria este compusă din anexe pentru depozitarea și păstrarea cerealelor (*hambare, coșuri împletite din nuiele ori papură lipită cu lut* [11, p. 114] pentru grâu; *sâiac, coșar* pentru păstrarea porumbului). Pe moșia satelor au fost ridicate mori de apă, de vânt, iar, mai târziu, au apărut cele mecanice. Peisajul pastoral creează premise pentru construcția și amenajarea instalațiilor pentru prelucrarea produselor lactate, *a stânelor* (târla) în afara satului pentru adăpostirea animalelor; *șura* pentru vite; *staule, ocolul* pentru oi; *grajdul* pentru cai, *gogineața, coștireața* pentru porci, *poiata, cotețul* pentru păsări, amplasate în spatele casei. Pentru întreținerea cailor folosiți la deplasări rapide, existau odinioară lângă sate locuri speciale, *cearuri* [31, p. 85]. În a doua jumătate a secolului XIX, „lângă casă, în județele păduroase, era construită o căsuță mică de lemn fără ferestre în care erau păstrate uneltele, alături era pivnița, un coșar pentru porumb, iar mai departe grajdul și poiata” [165, p. 456-457], a indicat Aleksandr Zașciuk.

Regiunile în care satele sunt specializate în cultivarea pomilor fructiferi prezintă peisaje deosebite, aici fiind amenajate instalații pentru uscarea fructelor, numite *lojnițe*. În gospodării există numeroase instalații pentru producerea rachiului (din prune, în zona Călărașilor) sau cuptoare pentru dulcețuri. De asemenea, sunt folosite și alte metode de uscare a fructelor, acestea sunt plasate de obicei pe prispa casei, sunt înșirate pe ață și agățate la streășină, sau uscate pe *fățare*.

Întrucât între Prut și Nistru s-a dezvoltat o bogată cultură a vinului, majoritatea localităților începând cu sudul și încheind cu Câmpia Sorociei sunt înfrumusețate de peisaje viticole alese. După prelucrarea strugurilor cu ajutorul *zdrobitoarelor, teascului, linului, ciubărului, hârdăului* (confeționate altădată din lemn, astăzi din metal), se obține vinul. Acesta este îmbuteliat mai ales în *butoaie* și depozitat în *beci, pivniță, bașcă, bordei, cramă, zâmnici și hrubă* (pe malul Prutului). „La nord, beciurile sunt construite sub casă, în zona bucătăriei sau sub cămară, fiind parte a gospodăriei. Dar pentru raioanele din centru și sud, este caracteristică

construcția separată a beciurilor, în special în zonele cu resurse de piatră, în care acestea sunt o soluție arhitecturală și artistică” [172, p. 21]. Anatolie Zaharov menționa în acest sens în lucrarea *Народная архитектура Молдавии*: „În majoritatea țărilor din sud-estul și sud-vestul Europei, unde se cultivă vița-de-vie, condițiile economice și naturale au cauzat apariția în casele țărănești a beciurilor. Dar în nicio țară nu se întâlnește asemenea beciuri uimitoare, după diversitate și frumusețe, ca în centrul Moldovei, în raioanele din preajma râului Răut și pe cursul mijlociu al Nistrului. Aceasta este o creație pur locală [164, p. 56].

Locuința din cadrul peisajului forestier reflectă o sculptură în lemn de o estetică deosebită, realizată cu dibăcie de către meșterii locali. Aceasta este vizibilă pe frontoane, șindrilă, streșini, coloane, scări, ferestre, uși, poartă și gard în sate precum Caracușeni Vechi – Briceni, Hârtopul Mare – Criuleni, Frumoasa, Horodiște – Călărași, Ciucur-Mingir și Gura Galbenei – Cimișlia, Slobozia Mare – Cahul, Lozova – Strășeni [A3.5] ș.a. În cadrul acestor gospodării sunt rezervate spații speciale pentru depozitarea lemnului pe iarnă, precum și pentru atelierele de prelucrare a acestuia.

În localitățile unde există resurse de apă abundente (lacuri, iazurirături, heleștee), unele gospodării au pescării chiar în curte, precum și uscătorii pentru pește. Așadar, ca fapt general, observăm că curtea este amenajată în strânsă legătură cu ocupația locuitorilor și cu tipul așezărilor, iar acestea, la rândul lor, depind de cadrul geografic, de originea etnică a populației și influența factorilor economic și politic [149, p. 11].

O transpunere la scară mai mică și funcționalitate mai simplă a locuinței și gospodăriei este construcția temporară sau permanentă din afara vetrei satului. Unele dintre acestea sunt durabile, ca *odăile* (numite și *mutări* sau *văratice* [136, p. 25]), *cramele*, iar altele temporare, precum *stâna*, *coliba*, *pătulul*, care au apărut din dorința omului de a nu se mai deplasa zilnic spre casă în perioada de vară, atunci când centrul de greutate al satului se deplasa cu precădere spre câmp și pășune. De asemenea, unele din activitățile sătenilor necesitau spații mai mari, cum ar fi pentru amplasarea stânei, adăposturilor pentru alte animale, construirea de colibe și pătule pentru supravegherea viilor și livezilor, mai ales în perioada coacerii și recoltării ș.a. Un bătrân din centrul republicii ne-a spus: „Mi-am făcut acolo în deal, la vie, o colibă. Mi-am acoperit-o cu stuh și mi-am pus paie pe gios. Așa că toată vara voi dormi acolo, la cântecul chiriecilor [greierilor] [A1.9].

În concluzie, trebuie să indicăm trei precizări: 1. Așezările omenești reflectată influența condițiilor și resurselor naturale asupra tipurilor de activități ale populației rurale. Ele continuă să influențeze formele de construcție elaborate de aceasta în vederea valorificării spațiului și a resurselor acestuia. 2. În ultimii 15 ani, asistăm la o omogenizare și uniformizare a tehnicilor și

materialelor de construcție. Acest fapt a fost determinat de ieșirea și lipsa materialelor de construcție locale utilizate anterior masiv sau lipsa accesului la locurile unde puteau fi găsite acestea, deoarece terenurile au fost supuse privatizării; schimbarea preferințelor și condițiilor de trai ale populației; dezvoltarea ofertelor și accelerarea transportării materialelor de construcție în regiuni ale țării unde acestea lipsesc. De exemplu, carierele Micăuți, Goian, Cricova furnizează cantități de piatră, nisip, prundiș ș.a. localităților din sud (Cimișlia, Ștefan Vodă, Taraclia). Un alt element se manifestă în păstrarea aspectului architectural exterior al caselor, chiar dacă sunt utilizate alte materiale de construcție. Totuși cele mai vizibile mutații în organizarea gospodăriilor suferă locuințele din localitățile aflate în regiunile suburbane ca rezultat al procesului de rururbanizare.

Ocupațiile. Munca se desfășoară și se încadrează interdependent în celelalte componente ale culturii materiale din cadrul peisajului rural. Ocupații precum cultivarea plantelor, creșterea animalelor, pescuitul sau meșteșugurile sunt determinate evident și firesc de condițiile și resursele naturale ale locului. Omul din spațiul rural muncește și ia de la natură tot ce îi oferă aceasta, umanizând-o în cel mai direct mod. Munca este de fapt activitatea prin care spațiul rural există. În acest context, nu ne miră faptul că în peisajul rural românesc munca este o virtute, o necesitate vitală și un veritabil stil de viață. Iată cum era zugrăvită importanța muncii de către marele pedagog și geograf român Simion Mehedinți: „Cine a înălțat munca până la iubire, acela a coborât raiul pe pământ” [87, p. 135.], iar „adevărata școală a unui om și chiar a unui neam este munca lui de toate zilele” [88]. Activitățile de muncă susțin dezvoltarea socială a comunității, care este un răspuns la provocările unui mediu sărac și ostil decât un rezultat al abundenței [92, p. 326].

Teritoriul aferent oricărui sat din spațiul carpato-danubian a fost gândit de țăranul român ca sistem, ca un „tot” unitar, fiecărei palme de pământ acordându-i-se o utilizare bine definită [22, p. 92], pentru că orice loc era cultivat ca să poată da roadă. Denis E. Cosgrove menționează de bună seamă: „Peisajul trebuie judecat ca loc de trai și muncă prin prisma celor care trăiesc și muncesc acolo. Toate peisajele sunt simbolice, ele exprimă o dorință persistentă de a transforma imaginea pământului în imaginea unui rai și se supun unor schimbări, pentru că ele sunt expresia societății, care și ea devine istorie de-a lungul timpului” [177].

Prin urmare, unele localități din centrul și, preponderent, din sudul Basarabiei au fost și continuă să fie importante grânare. Spațiile deschise, condițiile de temperatură, umiditate și expunerea la razele solare au determinat cultivarea, cu bune rezultate, a cerealelor. Astfel s-au mărit terenurile ocupate de flora sinantropă. Dar, odată cu modernizarea și creșterea utilizării tehnicii în agricultură, podișul a început și el să prezinte spații întinse de câmpuri agricole.

În urma cercetărilor de teren întreprinse de P. Ștefănuță în perioada interbelică, acesta a observat o particularizare a activităților de muncă: „Codrenii și Bălțenii sunt viticultori și pomicultori. De cum încep să se coacă fructele, și unii, și alții pornesc cu carele încărcate cu roadele livezilor în satele de la câmp și le schimbă pe cereale (deci se confirmă încă o dată supoziția că satele de la câmp sunt cerealiere). Din Codrii Centrali ai Basarabiei pleacă la câmp cu spițe, loitre, doage, și unelte agricole (furci, lopeți). Tot din Codru pleacă și cu vin de vânzare, mai ales vara, când câmpenii termină vinul lor acru de reproducători direcți [131, p. 615]. Sunt alte sate la Codru unde locuitorii se ocupă, neam de neamul lor, cu lemnăritul. Aceștia fac doage, spițe, lopeți de lemn, furci etc. și pleacă cu ele să le vândă în Bugeac așa cum pleacă și Moții, pe întreg cuprinsul Țării [131, p. 616]. În 1960–1965 în satul Pârlița – Ungheni, se confecționau „căduțe pentru păstrarea brânzei de oi” [A1.54]. Sergiu Tabuncic, în lucrarea *Satul din nord-estul Țării Moldovei în secolele XIV-XV-lea: dimensiuni economice*, susține ideea că mediul natural are o influență majoră asupra așezării și activității ei, menționând că „afirmarea activităților economice trebuie studiată ținându-se cont de diversitatea de relief pe care o prezintă teritoriul dintre Prut și Nistru, știindu-se că acest factor poate condiționa uneori nu numai mărimea și forma așezării, dar și structura economică a peisajului rural [136, p. 158].

Pe de o parte, agricultura determină formele de lucrare a terenurilor și nivelul de implicare a oamenilor în aceste munci, iar, pe de altă parte, a muncilor specifice, care, după cum am observat, s-au păstrat prin tradiție, transmitându-se din generație în generație. Constantin Rădulescu-Motru a menționat în acest sens că „sunt lucruri pe care românul le începe cu greu și le lasă ușor, dar sunt lucruri pe care românul, dacă le începe, nu le mai lasă niciodată. Un român proprietar de pământ este cel mai perseverent muncitor agricol. Fie câștigul lui cât de mic, el nu se îndură să-și părăsească ogorul” [109, p. 162]. Același fapt l-am constatat pe teren la unii informatori: „Nu este lăsat pârloagă pământul; el este bogăția noastră. Așa le spun și nepoților mei, dacă nu-l muncim, nu avem nimic!” [A1.44]. De altminteri, transmiterea acestor ocupații din generație în generație a consolidat inclusiv relațiile umane din cadrul satului.

Pentru îndeplinirea muncilor agricole, omul a luat din natură și mijloacele de lucru – uneltele. Inițial din piatră, ulterior din lemn și metal. Uneltele sunt rezultatul unui proces creativ, prin care natura se transformă în cultură și artă utilitară. Simion Mehedinți a observat că „civilizația se măsoară pe coordonata telurică, prin numărul, calitatea și originalitatea uneltelor, astfel omul a confecționat din resursele naturii uneltele (obiectele) pentru a lucra și valorifica însăși natura” [84, p. 57]. Exemple de culturalizare a spațiului și componentele sale putem aduce la infinit, deoarece orice acțiune cu impact din partea unui grup uman asupra naturii este numită culturalizare. Și aceasta pentru că omul este purtător de cultură și creație. Se poate spune că prin

practicarea agriculturii, ocupație de bază a poporului român, s-a creat o solidaritate între „om și vegetație” [51, p. 43].

În ce privește interdependența om-mediul, Boris Malski, în monografia *Olănești*, menționează: „Vom mai observa că și ocupațiile lor sunt consecințe ale mediului fizic în care trăiesc. [...] Viața țăranului de la Olănești se învârtă în jurul problemei luptei dintre om și natură [80]. Sunt binevenite informațiile oferite de studiul *Nișcani și Iurcenii*, unde sesizăm iarăși o particularitate rezultată de condițiile naturale. Astfel, Pavel I. Guja menționează: „Clima cu factorii ei (temperatura, vânturile și precipitațiile atmosferice) este cea care îl determină pe om să-și facă o anumită locuință și să se hrănească într-un anumit fel. Totodată, mediul geografic îi decide tipul muncii și întreaga sa gospodărie, formând unui om anumite însușiri și caractere” [64, p. 34]. În aceeași ordine de idei, considerăm pertinentă afirmația lui Ștefan Cucu că „țărâניה formează talpa țării”. Așadar, s-ar putea spune că formează Țara însăși, nu numai prin majoritatea zdrobitoare de populație, dar și pentru că este izvorul puterii [41, p. 70].

O altă activitate la fel de importantă este creșterea animalelor pentru transport [A3.6] și hrană, pentru confecționarea hainelor, precum și ca ajutor important la lucrările pământului. Domesticirea animalelor a reprezentat, după cum se știe, o formă de culturalizare a naturii. Această idee poate fi argumentată multiplu. În primul rând, animalele sunt vietăți ale naturii, atribute ale vieții. În al doilea rând, există o relație foarte strânsă între om și animal, ce are un trecut istoric, cultural și economic. Însăși domesticirea animalelor, proces ce a cerut din partea ființei umane ingeniozitate, perseverență și multă îndemânare, reprezintă o dovadă a supunerii naturii conform așteptărilor și nevoilor sale. Prin domesticirea animalelor și utilizarea lor, se exercită în continuare acțiuni modelatoare (sub aspect fizico-psihic) asupra vietăților, făcând ca vietatea să fie în serviciul omenirii. O analiză complexă a creșterii animalelor vom acorda în compartimentul privind peisajul pastoral.

Prin practicarea *meșteșugurilor*, oamenii din resursele litologice și vegetale au conferit obiectelor rezultate valențe culturale, magice, rituale. Totodată, prin activitatea meșteșugărească s-a realizat și un proces cultural, de comunicare și de socializare a tuturor celor implicați. Ținând cont de aceste elemente, evidențiem patru complexe zonale ale meșteșugurilor, modalitate care ne ajută să înțelegem creația populară.

Primul complex îl cuprind localitățile aflate în zona de pădure, care au dezvoltat o frumoasă civilizație a lemnului. Acest cadru natural oferă resurse lemnoase, resurse cinegetice, fructe, semințe, flori, frunze, lăstari, organe subterane, ciuperci. Resursele sunt utilizate ca material de construcție, hrană, prepararea tincturilor și alte preparate cu scop medicinal și, cu precădere, la practicarea anumitor meșteșuguri. Producerea butoaielor este cunoscută în satele

Ulmu – Ialoveni, Scoreni – Strășeni; fabricarea căruțelor, lingurilor din lemn în Leordoia – Călărași [65, p. 119]. „Butoaiele erau făcute din lemn de stejar, le cumpăram de la Rădeni, Ulmu și de la Horodca, aici ȝiganii făceau butoaie”, ne-a comunicat un respondent din Chirileni – Ungheni [A1.52].

Cioplitul în lemn își găsește utilitate estetică în decorul caselor, porților, gardurilor, troițelor de la răscrucile de drumuri etc. În cercetările de teren creații ale meșterilor cioplitori în lemn de o înaltă ținută artistică am întâlnit la decorul exterior al caselor din satele Leușeni – Hânțești; Tigheci, Gotești – Cantemir; Abaclia – Basarabeasca; Zărnești – Cahul; Bălănești – Nisporeni; Sadova – Călărași; Iargara, Tigheci – Leova; Lozova – Strășeni [A3.7].

Al doilea complex implică valorificarea resurselor vegetale. Acest meșteșug s-a materializat în activitatea butnașilor, rogojinarilor, împletitorilor în răchită [A3.8], paie, pănușe etc. [65, p.120]. Acest meșteșug este practicat de meșterii din Rublenița – Soroca, Răciula – Călărași, Telenești, Manta – Cahul, unde se practică pe larg articolele împletite din nuiele de răchită, numite *lozii*. Meșterii împletesc diverse coșuri, panere, coșnițe, piese de mobilier. Un centru cunoscut pentru împletitul firelor de paie este la Mihăileni – Râșcani. Meșteșugul împletitului în foi de porumb și papură se întâlnește în satele Mitoc, Chiperceni – Orhei. În localitățile în care se cultivau legumele, rogojinele confecționate din stuf erau folosite ca material protector pentru creșterea răsadului.

Al treilea complex cuprinde prelucrarea artistică a pietrei, devenită o ocupație importantă pentru unele localități. Realizările artistice ale meșterilor populari se regăsesc în arhitectura caselor și anexelor acestora. Valoarea lucrărilor meșterilor populari este recunoscută de către oamenii de știință și apreciată de către vizitatori. Prezența unei centuri de calcar în perimetrul Râbnița – Chișinău, a determinat o dezvoltare a industriei extractive de calcar în localitățile aflate în nemijlocita sau îndepărtata apropiere de fluviul Nistru. Acest fapt a conferit un element arhitectural vernacular pentru casele din satele Furceni, Jeloboc, Goian, Piatra, Mașcăuți ș.a. [A3.9]. Decorul arhitecturii populare din piatră din zona Orheiului Vechi este singura excepție din *oecumena românească*, a subliniat arhitectul Eugen Bâzgu [12, p. 41].

Calcarele tăiate de vârstă neogenă, utilizate ca piatră de construcție sau ca material de fațadă, au culoare albă și o rezistență înaltă, trăsătură ce le atribuie o mare utilitate. Calcarele de tăiere din valea râului Ichel, din preajma orașului Cricova, sunt de vârstă sarmațiană [93, p. 37]. Astfel galeriile subterne rămase în urma exploatării sunt folosite, datorită condițiilor lor optime de temperatură și umiditate, pentru păstrarea vinurilor. Adevărate orașe vinicole subterane de la Cricova, Brănești, Mileștii Mici adăpostesc o varietate mare de vinuri, reflectând în același timp o

frumoasă tradiție locală. Zăcămintele de gnaisuri, șisturi cristaline și gresie sunt valorificate la Cosăuți, Egoreni – Soroca, și Vălcineț – Ocnița.

Calcarele recifale badeniene și sarmațiene sunt utilizate pentru obținerea pietrei brute, pietrei sparte și a varului, resurse prezente la Caracușeni Vechi – Briceni, Duruitoarea – Râșcani; Cobani, Balatina – Glodeni, Ghidirim – Râbnita ș.a. [93, p. 38]. Cuptoarele de ardere a varului sunt prezente pe moșia satelor Trinca, Gordinești – Edineț [A3.10].

Al patrulea complex reprezintă olăritul. Pe teritoriul dintre Prut și Nistru au existat vetre de olărit bine-cunoscute, unde se practica arderea ceramicii roșii sau negre: Cinișeuți – Rezina, Iurcenii – Nisporeni, Hoginești – Călărași, Țigănești – Strășeni, Nicolaevca – Ungheni ș.a. Obiectele confecționate de meșterii olari prin tehnici diferite – decorare, imprimare, lustruire, stropire, frământare, incizare, modelare, smălțuire – erau de o mare diversitate și utilitate practică: *ulcioare, burluie, oale, gavanoase, străchini, talgere, tartare, farfurii* etc.

Creațiile meșterilor populari olari pot fi apreciate astăzi în cadrul festivalurilor și târgurilor organizate în satele Iurcenii – Nisporeni, Hoginești – Călărași [A3.11, 3.12]. De exemplu, olăritul din Iurcenii a reprezentat pentru locuitorii acestui sat o îndeletnicire la domiciliu atestată în 1790. În articolul *Manifestări economice la Iurcenii și Nișcani*, profesorul T. Al. Știrbu subliniază: „În apropierea Iurcenilor, pământul devine argilos (alb, roșu și galben), oferind material bun pentru olărit și cărămidărie” [135, p. 242]. Meșterii populari de aici au reușit să înfățișeze pe articolele de olărie diversitatea motivelor astrale, avimorfe, fitomorfe, florale, zoomorfe, exprimând universul natural și spiritual al comunității respective.

În concluzie, abordarea și conceptualizarea activităților care au în centrul lor munca drept forme și expresii materiale ale peisajului rural ne-a ajutat să realizăm o sumară analiză a gradului de dependență a săteanului de mediul în care locuiește, dar și de apreciere a formelor culturale materiale prin care s-a adaptat ființa umană la condițiile naturale. În plus, ne-a ajutat să demonstrăm că interacțiunea dintre om și mediu în satele dintre Prut și Nistru mențin cel mai adesea continuitatea și autenticitatea. Considerăm aici pertinente afirmațiile lui C. Rădulescu-Motru, care, referindu-se la aspectul cultural, istoric, economic al spațiului românesc menționa: „În trecutul românesc, chiar cel mai apropiat, se întâlnesc regiuni întregi dedate la ocupații profesionale, continuate din tată în fiu. Cum erau sate de agricultori, erau sate de pescari, rotari, ciobani, căruțași, viticultori etc., care, în majoritatea lor, nu schimbau ocupația. Așa cum îmbrăcămintea era fixată pe regiuni și nimeni nu îndrăznește să o modifice, așa era și cu felul de muncă [109, p. 163].

Căile și mijloacele de transport sunt forme culturale indispensabile activităților cotidiene sau periodice, cum ar fi diverse munci, călătorii, pelerinaje etc. Croirea pe teren sau băcătorirea

căilor de acces este un proces ce durează mereu, căci grupurile umane nu pot trăi izolat, drumul fiind „ieșirea spre lume”. Astfel, pe cărarea din ogradă se iese pe ulița mare a satului, pe drumurile și potecile din sat oamenii pleacă la câmp, la târg, la oraș etc. În același mod, locuitorii din spațiul rural, prin drumurile lor zilnice, se apropie sau se îndepărtează de locul de baștină.

Drumurile reprezintă interacțiunea permanentă dintre om și pământ ca fundament geologic și geomorfologic. Parcurgând neîncetat drumurile, omul își face rost, uneori în locuri depărtate de casă, de cele trebuincioase traiului. Căile tradiționale de transport sunt socotite arterele spațiului pe care ființa umană se deplasează (*drum, pod, punte, potecă, cărare, bățătură, hudiță, hodățuie, pârleaz, șleau*, etc.), însoțit fiind de mijloace de transport mai vechi (*car, căruță* [A3.13], *haraba, sanie, șaretă, cărucior, brișcă, cotigă*, etc.) sau mai noi (bicicletă, motocicletă, tractor, mașină). Mijloacele de transport sunt confecționate din fibre textile (*torbă, sumcă, traistă, desagă, sac, tobultoc*, etc.), împletite în fibre vegetale (*paner, coș, coșniță*, etc) [A3.14], confecționate din lemn (*ladă, ciubăr, doniță, căldare, cânățuie, vedre, butoaie, ploscă*, etc.).

În locurile în care mijloacele de transport nu au acces, precum în pădurile dese, pe dealurile înalte și abrupte, pe cărările înguste, în general, în locurile greu accesibile, omul se folosește de propriile mijloace locomotorii, adică de picioare. Mersul pe jos oferă cea mai mare siguranță, deoarece omul se bazează pe propria forță și îndemânare, pe atenția sporită la mișcările sale, dar și la sesizarea zgomotelor și a eventualelor primejdii, altfel simți pământul cu propriile picioare.

Rețelele de transport au fost realizate cu intenție sau fără. Condiționat, adică cu intenție, au fost făcute atunci când omul, de unul singur sau colectiv, a lucrat pentru a trasa căi de comunicație în scopuri economice, de comerț, pentru deplasări legate de muncă sau pentru ușurarea accesului spre alte gospodării și locații din vatra și moșia satului. De asemenea, tot intenția a fost implicată și atunci când s-a dorit scurtarea distanței parcurse, bățătorindu-se astfel cărări, poteci și hudițe (forme mai mici ale acelorași rețele de transport) sau când s-au construit poduri (din pământ, lemn, piatră și, mai nou, metal) pentru a trece ape, văi adânci sau a face legătura cu cei „de pe celălalt mal”.

Alteori, comunitatea, desfășurând unele activități, a trasat căi de acces involuntar, fără intenție. În timpul mutării unor obiecte în cadrul gospodăriei sau deplasându-se în anumite direcții, omul a lăsat în urma sa un fel de drum, după care cei din jur, văzând urme, au continuat să lărgască calea respectivă. În cadrul păstoritului, urcând și coborând în căutarea pășunilor și a surselor de apă pentru adăparea turmelor, cirezilor și hergheliilor, vrând-nevrând, păstorul, dar și animalele sale, au conturat cărări.

Prin urmare, până astăzi, în multe zone pastorale sunt vizibile numeroase cărări, semne ale trecerii turmelor de animale. De altfel, acestea imprimă peisajului adevărate valențe estetice, oferind un mozaic de linii drepte, văluroase, curbe etc., întâlnite în regiunea Toltrelor (Stâncilor) Prutului, mai precis la Gordinești și Trinca – Edineț, dar și la Cobani și Balatina – Glodeni, precum și în josul apelor unde sunt adăpate animalele (pe văile râurilor Răut, Ichel, Botna, Ialpug ș.a.).

Putem considera că prin intermediul acestor activități, inclusiv prin transportarea produselor destinate schimbului, omul a dus de-a lungul drumurilor, conștient sau inconștient, elemente de civilizație și cultură [58, p. 7]. Pe drumuri de comerț, păstorit, călătorie, pelerinaje, ființa umană a purtat cu ea casa și locul de baștină, exprimat în elemente de civilizație (transport, produse locale, port) și de cultură (felul de a vorbi și „de a fi”, cântece, forme de organizare și solidaritate socială). Călătorul, intrând în contact cu oamenii locului vizitat, a împrumutat și adoptat ceea ce i s-a părut util, frumos și „bun la casa omului”. La rândul lor, localnicii au procedat asemenea. Astfel, asistăm la schimburi culturale, care implică cuvinte, obiceiuri, tehnici de muncă etc.

Configurația drumurilor create este dependentă de gradul de accidentare a reliefului, de împădurirea sau despădurirea spațiului respectiv. În locurile înalte, accidentate, drumurile sunt de obicei cu suișuri și coborâșuri, deoarece s-a făcut cărare pe acolo pe unde se poate urca. Așadar, în funcție de relief și de structura pedologică, au fost croite mici drumuri în preajma sau chiar printre stâncile abrupte, dar și printre luncile inundate ale apelor. În zonele de pădure, pentru a evita rătăcirea, atacul animalelor sau al hoților, omul a făurit drumuri mai ales prin locuri luminoase sau în paralel cu apele mai puțin sinuoase. Deplasându-ne în spații deschise de câmpie sau stepă, drumurile și cărările sunt mai largi, deoarece este mai mult loc.

Conform tradiției populare, în mediul rural există un set de credințe ce au în centrul lor „drumul bun”, „drumul cu pace”, „drumul fără de primejdii” sau sugestiva sintagmă „mergi cu Dumnezeu”. În același spirit, pentru a evita anumite momente neplăcute pe drumurile lor, oamenii se roagă unor sfinți ocrotitori și ajutători, dintre aceștia Pintilie Călătorul și Sfântul Nicolae sunt cei mai importanți.

Acceptând că există locuri primejdioase (cum ar fi podurile, răspântiile și răscrucile de drumuri), omul a construit și a instalat în asemenea locuri *troițe*, *răstigniri*, *sfinți*, *cruci* de lemn sau de piatră, în funcție de resursele zonei respective [A3.15]. Despre troițe, aceste biserici în miniatură, se crede că au rol de purificare a locului bântuit de duhurile rele, sunt dovezi ale spațiului sacru și profan. De obicei, la aflarea în fața troițelor, drumețul credincios își face Sfânta Cruce. În acest sens, George Matei Cantacuzino sublinia: „Sunt și cumpene de puț, răzlețe, prin

câmpie, sunt cumpene de puț care au făcut tovărășie cu o cruce pentru a îndepărta spiritele rele, îmbolnăvitoare de vite și oameni [27, p. 73].

În sate, solidaritatea colectivă, grija pentru celălalt este o normă socială și un element al celor șapte ani de acasă. În acest context, comunitatea a săpat și amenajat la margini de drum izvoare, cișmele sau fântâni spre a fi de folos călătorilor însetați. Legat de aceste amenajări, există toponime a căror localizare este legată de acest element natural, precum *13 mori* și rezervația peisagistică *La 33 de vaduri* (Naslavcea – Ocnița) sau *Izvoare* (toponim întâlnit în raioanele Florești, Fălești, Sângerei).

Așadar, trasarea căilor de acces, mai mici sau mai mari, locale sau regionale, reprezintă dorința și dibăcia comunității de a se acomoda la condițiile de mediu pentru realizarea unor munci sau deplasări. Prin urmare, persistența unor căi de acces în teritoriu arată că spațiul este locuit, prielnic pentru activități, bogat în condiții și resurse naturale, ferit de forțele malefice și supravegheat de forțele binelui.

Considerăm că **vestimentația** sau **portul** necesită o atenție aparte în cadrul acestei cercetări, deoarece el face parte din condițiile existențiale ale omului social prin definiție, reflectă modalitățile sezoniere și temporare de adaptare la anumite elemente climaterice (condițiile de temperatură, gradul de umiditate) sau fenomene meteorologice (arșiță, ploi, vânt, ninsoare) din vremile reci de iarnă și toride de vară. Încadrarea teritoriului dintre Prut și Nistru în perimetrul climatului temperat continental a determinat locuitorii să își alcătuiască hainele în așa fel încât să facă față înghețurilor și gerurilor aspre din perioada rece, aduse de masele de aer arctic, și să suporte cât mai bine temperaturile ridicate din perioada caldă, fiind determinate de masele de aer tropicale. În relatările călătorilor străini din secolul XIX, se menționează despre aerul uscat ce acoperea Basarabia în timpul verii iar lipsa precipitațiilor făcea ca drumurile să se transforme pur și simplu în pâlcuri de praf.

Portul tradițional este o formă materială caracteristică peisajului rural, deoarece omul, ca actant principal al schimbării peisajului natural, a confecționat din resursele mediului înconjurător toate piesele vestimentației tradiționale. Mai mult, îmbrăcămintea tradițională reflectă adevărata cultură a unui popor, este expresia cea mai pitorească și spectaculoasă a unei civilizații rurale plină de sens și semnificație. Bărbații și-au confecționat pălării din fibre vegetale (paie) pentru zilele însorite, în timp ce femeile își acopereau capul cu prosoape, marama, ștergare etc. În perioadele cu ploi, ninsori, când ciobanii erau plecați cu turmele lor, soțiilor acestora le-a venit ideea să le îmbibe hainele cu grăsime de oaie [25, p. 66], ca să fie rezistente la umiditate. Vara, țăranii purtau opinci din piele de vită, iar în perioada rece din piele de porc [173, p. 47]. O altă modalitate de a menține confortul termic era de a pune paie în opinci.

Din cânepă, în, lână, piei, blană etc., țăranul de altădată și-a făcut haine sănătoase pentru corp, minte și suflet, utile și comode în timpul diverselor munci agricole. De exemplu, în Valea Nistrului de Jos, tăietorii de stuf au purtat mai multe tipuri de mănuși și ciorapi mari din pânză impermeabilă încălțați peste opinci, ca să nu pătrundă apa în timp ce tăiau stuf [25, p. 124]. În Crihana Veche – Cahul, pescarii povestesc despre un tip de „potcoave pentru oameni” făcute din metal și încălțate pe timp de iarnă, atunci când plecau la pescuit pe baltă, pentru a nu aluneca [A1.16].

După cum teritoriul dintre Prut și Nistru se diferențiază în funcție de formele de relief de la nord spre sud, prin dispunerea diferită a temperaturilor și a umidității, se observă unele diferențe și în ceea ce privește portul. Evident că nu vom face o analiză amănunțită a portului popular, deoarece au fost deja realizate studii relevante. Vom încerca doar să aducem câteva exemple prin care să arătăm interdependența dintre cadrul natural și tipul hainelor.

Un prim exemplu îl aflăm „în părțile nordului, mai aproape de Munții Carpați, [acolo unde] oamenii purtau căciulile în deplina lor înălțime, pentru că plouă mai des, ninge mai mult și vânturile iernii sunt mai puternice” [25, p. 27]. Am putea interpreta acest obicei prin prisma faptului că oamenii de aici tindeau spre o comoditate psihologică, o osmoză cu natura, poate și pentru a părea și ei mai înalți, mai viguroși și mai plini de măreție, asemenea munților din preajmă. Prin această încercare de a se încadra în universul naturii, omul arhaic păstra un anume echilibru cu frumusețea înălțimilor, spre care tinde mai mult sau mai puțin conștient.

Prin urmare, în paralel cu relieful înalt, greoi și accidentat, bărbații au adoptat „căciula înaltă sau *țuguiată*, numită și *țurcănească*, purtată la nord și la centru, și căciula *mocănească* (retezată), purtată de locuitorii satelor de la sud” [25, p. 24], unde e câmpie întinsă, cu puține fragmentări în regiunea Colinelor Tigheciului. Și în acest caz, un ochi atent sesizează armonia dintre natură și port.

La începutul secolului XIX, gospodăriile țărănești din centrul și din nordul Basarabiei creșteau oi *țuște*, *țurcane* și *pârnăi*, iar cele de la sud oi *țigăi* și *volohi* [25, p. 24], fapt ce a determinat o repartizare geografică a prelucrării peilor. Evident că această situație a generat apariția și dezvoltarea centrelor de cojocărit în localitățile din sud, dintre care menționăm satele Manta, Colibași, Brânza, Văleni, Slobozia Mare și Câșlița-Prut, toate aflate în raionul Cahul. Despre îmbrăcămintea păstorilor basarabeni, Ion Simionescu scria astfel: „Cojocul ciobanilor, care este o haină de apărare, se păstrează până în Basarabia. E larg în poale, lung până la glezne. Trebuie să învelească trupul când căraușii sunt siliți să doarmă noaptea pe ger lângă carele încărcate, încălzindu-se la focul de vreascuri ce dă mai mult fum decât căldură [118, p. 320].

Aspectul artistic, inspirat adesea și din frumusețile naturii, s-a concretizat în motive și simboluri prezente veacuri la rând pe hainele moldovenilor, în special pe cămășile populare de sărbătoare: flori, Soarele, Pomul Vieții ș.a. Femeia i-a conferit structurii mânecii iei paralele surprinzătoare cu natura înconjurătoare: alțița este cerul, încrețitura pământul, iar râurile sunt apele. Prin urmare, femeia a știut, după un cod transmis din generație în generație, să transpună în mod estetic structura naturii pe cămașa populară și să scrie istoria neamului. În zilele de sărbătoare, la horă, fetele s-au înfrumusețat cu flori, coronițe, transferând astfel în cadrul rural, siluete de zâne, frumoase și iubite de flăcăi.

Vestimentația populară a reprezentat un element identitar al peisajului rural de odinioară. Astăzi, doar în cadrul sărbătorilor, festivalurilor sau al altor evenimente culturale mai poate fi admirat. Cu toate acestea, observăm în ultimii ani o păstrare a unei continuități relative a portului, mai curând o transpunere a acestuia dinspre utilitar spre sărbătoresc ca rezultat al acțiunilor concrete de promovare și revigorare a tradiției, în special a portului popular, de către artiști și meșteri populari, dar și de către cercetătorii din domeniu și instituțiile de cultură tradițională.

Alimentația. Relația de reciprocitate dintre mediul natural și conturarea unui tip de alimentație proprie unui grup de populație este una evidentă. Alimentația este fără îndoială un element de cultură atât materială, cât și spirituală al unui popor, dar și al peisajului rural. După părerea noastră, specificul alimentar al peisajului cultural rural local se supune unor legi generale, similare tuturor comunităților umane, indiferent de apartenența lor etnică, religioasă sau geografică.

Prin urmare, pentru statornicia și adoptarea unui tip alimentar de către populația rurală, dar și de către cea urbană, au conlucrat amplasarea fizico-geografică (factorul climatic și pedologic prielnic) și formele de relief propice dezvoltării agriculturii. În opinia unor autori, condițiile (antropo) geografice au influențat comunitățile timp de milenii, întipăririndu-le astfel obiceiuri alimentare ce se păstrează cu o rară tenacitate [95, p. 210].

Cu toate acestea, asocierea dintre factorii naturali și economici (ocupaționali) și tradiție a determinat apariția unor particularități regionale și, uneori, chiar locale. În consecință, populația rurală din nordul R. Moldova, care practică mai intens creșterea animalelor de talie mare, prezintă o predilecție pentru consumul de carne de porc, de vită, dar și pentru produsele lactate de bovină. În sud, prezența spațiilor deschise de stepă cu condiții mai aride, care au favorizat creșterea oilor și caprelor, ar fi una dintre explicațiile logice ale preferinței localnicilor pentru carnea și produsele de oaie. Cu toate acestea, produsele și bucatele de oi, în special mielul, este un atribut important al mesei de Paști și în nordul republicii.

Cum acest aspect a mai fost amintit la compartimentul dedicat muncii, aici nu vom insera decât o informație din perioada interbelică, potrivit căreia „În Basarabia de Sud, ca urmare a amplasării sale pe suprafața stepei, unde seceta este mai pronunțată, oamenii cultivă mai mult orzul. Ca rezultat, se mănâncă foarte puțină mămăligă, dar se consumă zilnic mai multă pâine de grâu și orz sau cereale amestecate” [35, p. 128].

Mircea Tiriung, în urma cercetărilor din 1939 efectuate în satul Crocmaz din lunca Nistrului, menționa cu privire la alimentație următoarele: „Aici populația folosește mai des legume, pește, diferite produse lactate. Carne, ca și în alte sate, se consumă rar” [139]. „În timpul foametei (1946–1947) – ne-a informat o locuitoare din satul Roșu, Cahul – aduceam o torbă de ștevie de pe baltă, o opăream și o amestecam cu făina ceea... Ne duceam la baltă și strângeam ciulini, îi curățam și le mâncam miezul. Era greu atunci, balta ne era scăparea...” [A1.18].

O altă informație despre aceste diferențe de ordin alimentar dintre nord și sud am obținut-o în timpul cercetărilor de teren din Gradiște – Cimișlia: „La nord și în centru se fac mai mult plăcinte, prăjituri cu fructe, asta am observat la noră-mea. La noi, aici, așa, mai simplu. Avem și noi fructe, dar nu prea obișnuim [A1.24]. Prin urmare, deducem și alți factori care influențează aspectele alimentare, cum ar fi cel migrațional determinat de schimbarea traiului populației, de căsătoriile stabilite între locuitorii diferitor regiuni etc.

Un alt factor care și-a lăsat amprenta asupra obișnuințelor alimentare este Biserica Ortodoxă. Prin dogma creștin-estică și rânduiala ei specifică, aceasta a influențat foarte mult consumul anumitor alimente (vin, carne de porc), calendarul alimentar anual, mai ales prin stabilirea perioadelor de post și de „câșlegi” (astfel, în special în Postul Mare, a devenit o tradiție faptul ca locuitorii tuturor satelor să folosească în alimentația curentă plantele spontane ce cresc la începutul primăverii: urzici, *leurdă*, adică usturoi de pădure, păpădie ș.a.). Drept urmare, bucătăria moldovenească din perioadele de post este mai săracăcioasă în comparație cu zilele de sărbătoare, când este foarte bogată, chiar somptuoasă. Această situație a generat importanța culturală și spirituală deosebită de care se bucură hramul localităților la moldoveni [26, p. 196-210].

Tehnologia din ultimul veac, prin îmbunătățirea tehnicilor de prelucrare și păstrare a produselor agricole, a favorizat creșterea diversității produselor alimentare. De multă vreme, prin schimburile comerciale, populația locală a adoptat unele bucate specifice altor etnii și popoare. Acest din urmă fapt este și o consecință a caracterului istorico-politic al teritoriului. Drept urmare, bucătăria noastră este un sincretism între bucătăria slavă, orientală, balcanică și cea locală. În secolele XVIII–XIX, în Principatul Moldovei, din considerentul că hrișca era utilizată masiv în alimentația populației, scriitorii timpului au numit țara „Comania neagră”, iar turcii –

Carabogdanici [35, p. 132] (*Cara*, în limba turcă înseamnă negru, Bogdanici – de la numele Bogdan, Bogdania). Cercetările de teren în Slobozia Mare – Cahul, ne-au confirmat că unele femei bătrâne mai păstrează de la mame receta cuscus-ului turcesc (mâncare din cereale). Neimpozitarea porumbului în momentul în care a pătruns acesta în Principatele Române a determinat consumul masiv al acestui produs, mămăliga devenind în timp o mâncare națională.

Factorul etno-lingvistic și-a lăsat amprenta în particularizarea unor tipuri de alimente și bucate în cadrul etniilor conlocuitoare în satele noastre: bulgari, găgăuzi, romi, ucraineni etc. De asemenea, trebuie evidențiată diversitatea exclusivă a denumirilor date aceluiași tip de bucate în cadrul satelor vecine, ne mai vorbind de țara în ansamblu. Un exemplu ar fi însăși *plăcinta*, care se numește *salarie*, *învârtită*, *turtă*, *prăjitură* etc., uneori diferența poate fi determinată numai de tehnica preparării. Adoptarea bucatelor specifice altor etnii, înrădăcinate în cadrul alimentației rurale ca bucate de sărbătoare, este de asemenea un fenomen frecvent întâlnit.

Chiar dacă astăzi piața alimentară cunoaște o diversitate mare de produse, iar accesul populației la această piață a crescut, se păstrează totuși, mai ales în mediul rural, regionalismul alimentar. În special atunci când vorbim despre prepararea bucatelor tradiționale proprii unei regiuni sau unui grup etnic. Un exemplu în acest sens ar putea fi *căvărâma*, *labangi*, gătită exclusiv de găgăuzi și bulgari care locuiesc în sudul țării. Am putea afirma cu certitudine că mediul natural este leagănul permanent al civilizațiilor, izvorul belșugului [68, p. 30]. Caracterul bucătăriei unui popor este determinat, după cum am observat, și de cadrul natural al locului. Totodată, specificul și consumul anumitor alimente, mai ales în perioada marilor sărbători, influențează indicii de sănătate, inteligență, factură psihică și emoțională.

Alimentația (bucătăria) constituie un element caracteristic peisajului cultural rural și datorită legăturii strânse dintre populația rurală cu pământul. În același timp, alimentația prezintă de bună seamă o continuitate relativ omogenă de-a lungul istoriei. Bucătăria tradițională este o carte de vizită a satelor din R. Moldova, reflectând într-un mod aparte hărnicia și ospitalitatea moldovenilor.

Peisajul cultural rural – după cum a fost demonstrat – *este spațiul culturalizat de om prin activitățile sale, prin specificul organizării așezării, construcției locuinței și amenajării gospodăriei, prin forma de utilizare a resurselor și condițiilor naturale, prin abilitatea de adaptare a omului la fenomenele climaterice prin îmbrăcăminte și felul statorniciei unui anumit tip de alimentație*. Prin urmare, toate aceste componente etnografice prezente în peisajul rural sunt rezultatul racordării la mediul natural a așteptărilor omului, necesităților sale materiale și spirituale în decursul timpului. Profesorul Universității Harvard, Alice Ingerson, a afirmat în acest sens: „Toate peisajele au conotații culturale, pentru că practic (virtual) toate peisajele au

fost afectate de acțiunea sau percepția umană [7, p. 56]; peisajul rural, prin componentele etnografice, realizate de comunitate, reprezintă o construcție culturală în timp și un patrimoniu material deosebit.

2.2. Componentele culturii spirituale

Statornicirea unei relații spirituale dintre comunitate și mediul său natural a fost și este întărită de faptul că natura și bogățiile sale oferă omului cele mai diverse posibilități de trai. O confirmare a acestei aserțiuni este faptul că comunitatea a simțit necesitatea să atașeze spațiului înțelesuri și valențe spirituale, magice, folclorice, sociale – expresii de venerare a naturii. În același timp, frumusețile pitorești au fost prima sursă de inspirație pentru omenire, iar realizările creațiile literare, muzicale, coreografice și cultura populară reflectă la nivel înalt acest lucru.

În ce privește puternica simbioză spirituală dintre omul din spațiul românesc și natură, Dumitru Stăniloae menționa: „Fețele omenesti răsar din peisajul țării, sunt expresia lui umană, sunt peisajul care grăiește și te îmbie cu ospitalitatea lui; peisajul țării are față umană românească și poartă veșmânt românesc. Fața omului s-a imprimat în peisajul țării, peisajul s-a imprimat în fața omului. Spațiul țării e spațiul umanizat în mod românesc sau transfigurat în față românească, deoarece el capătă, prin afecțiunea și familiaritatea față de el, o frumusețe care depășește trăsăturile inexpressive ale unei naturi văzute prin ochi obiectivi, științifici, neutri [124, p. 15]. Astfel, întrepătrunderea raporturilor om–natură cunoaște profunde nivele de ordin fizic, psihologic, spiritual, devenind în timp un tot întreg, o unitate îngemănată.

Din copilăria omenirii, ființa umană a închinat ofrande forțelor naturii sau a practicat acțiuni pentru a îmbuna, în credința sa, vântul, ploaia, furtunile, în vederea realizării de către el a pașnicului curs al vieții. De exemplu, și astăzi, cred oamenii, ploaia puternică, cu grindină, este o pedeapsă de la Dumnezeu. Alții spun despre ploile puternice, în special cel de la Sf. Ilie, că acesta umblă cu carul prin cer și, când caii dau din copite, tună, când Sfântul dă din bici – scapără [A1.19]. Gospodinele mai recurg la practici de magie meteorologică pentru a potoli furtuna – aruncă vătrariul în ogradă, înfig toporul în pământ și aprind lumânarea de la Înviere [A1.22].

Personificarea naturii din jur prin stabilirea unui neam de divinități ce corespundeau diferitor forțe naturale, considerați protectori ai activităților de muncă și spații, este un prim pas de culturalizare, socializare și însuflețire a spațiului și a elementelor lui. Popularea și valorificarea continuă a unui teritoriu de către o comunitate a creat premise pentru ca între aceasta și spațiu să se contureze și să se lege relații speciale. Oamenii au oferit spațiului simboluri magice, arhetipuri, motive culturale și mitologice, înțelesuri și percepții filozofice,

memorie, atașament sufletesc și fizic. Atât partea materială, cât și cea spirituală sunt prerogative ale aceluiași nivel în cunoașterea și reprezentarea în general a unui peisaj cultural, fără a fi puse pe poziții de superioritate una față de alta.

Peisajele culturale rurale indiferent de existența lor în interfluviul Prut-Nistru sau în altă regiune din lume, însumează aceleași atribute. Și deoarece spațiul rural în comparație cu cel urban a fost dintotdeauna parte componentă indispensabilă a universului naturii și au existat în timp și spațiu datorită echilibrului pe care l-au menținut cu mediul înconjurător. Acesta este o nesecată sursă de idei, simboluri, motive, modele de supraviețuire, lecții pentru viață și experiențe culturale. Prin muncă – spune Ion Băcănaru – satul a scos din seva peisajului propriu cele necesare traiului, dar, în același timp, a primit de la acesta și nesecate imbolduri și modele de artă [8, p. 37]. Viața oamenilor reflectă și transpune într-o formă culturală evoluată prototipele din natură, chiar rămânând uneori în urmă sub aspectul armoniei, perfecțiunii și ordinii firești.

Acțiunile de ornamentare, construire, simbolismul culorilor preluate de om din mediul rural reprezintă o tendință a acestuia de a concura cu frumusețile naturii, de a reda esențe viioase și armonioase. De exemplu, în baza cercetărilor de teren, în urma analizei materialului fotografic și a literaturii de specialitate, am observat că culorile alb, albastru, verde, roșu ș.a. reprezintă culori generice caracteristice caselor din satele pruto-nistrene. Cât privește subiectul culorilor și funcția lor complexă, acesta a fost abordat cu multă analiză științifică de către Zinovia Șofranksy, în lucrarea *Cromatica tradițională românească* [129]. Anume culorile preferate aplicate pe elemente de decor și arhitectură din cadrul locuinței în perioadele posomorâte de iarnă estompau rutina, somnolența peisagistică, oferind suflu de viață. Motivele luate din natură sunt culturalizate, plasate în locuri bine gândite de om, pentru a avea funcții apotropaice. În așa fel, natura a devenit un bun ocrotitor al oamenilor nu numai în înțelesul fizic, cosmic, dar și psihologic, spiritual.

Oamenii au realizat legătura spirituală cu peisajul concret prin intermediul unei serii de credințe, superstiții, obiceiuri și tradiții fundamentate în timp. Relațiile spirituale legate de forțele naturii, lumea animală și vegetală susțin comunicarea omului cu natura de lângă el. Acesta construiește relații spirituale speciale care se materializează în diferite poezii, cântece, legende, povestiri. Animalele în cultura românească au fost și sunt simboluri și personaje divine, forțe protectoare și atribute vii asociate unor sărbători (porcul, de Crăciun; mielul, de Paști, de Sf. Gheorghe; șarpele de ziua Sf. Cruci; lupul la Sf. Andrei, etc.). Criteriile magico-mitice ordonează relațiile omului cu natura. Arhetipurile faunistice sunt caracteristice fiecărui popor și își au originea spirituală în specificul și biodiversitatea regiunii geografice în care locuiesc și fondul mitologic local.

Comunitatea locală și-a înrădăcinat credințe și elemente explicative despre acțiunea unor animale sau păsări. Astfel, în credința populară, cântatul cocoșului la miezul nopții deschide timpul malefic, iar cel din zori îl încheie; la începutul primăverii, dacă o fată mare aude primul cântat al cucului din partea dreaptă, se va căsători; iar dacă cineva vede un cocostârc singuratic nu va avea pereche tot anul ș.a.

Un alt exemplu este stabilirea calendarului ca formă de înțelegere a timpului și de necesitate a desfășurării lucrărilor agricole. În acest sens, Valer Butură menționează: „Prin evoluția dezvoltării plantelor cultivate, s-au intuit ciclurile luminii, în strânsă legătură cu drumul aparent al soarelui pe bolta cerească, mai lung vara, mai scurt iarna, s-a ajuns astfel la împărțirea timpului în anotimpuri, ca perioade în ciclul anului [23, p. 95]. Colectivitatea rurală păstrează cunoștințe de prevedere a timpului și obișnuiește și astăzi să practice diferite modalități în acest sens: „În noaptea de Anul Nou, așezam pe fereastră 12 foițe de ceapă ce corespund lunilor anului. În fiecare din ele puneam sare. Dimineața ne uitam ce s-a întâmplat cu sarea, foile cu sare uscată însemnau secetă, iar cele cu sare topită anunță vreme ploiasă”, ne-a informat un locuitor din Teleșeu – Orhei.

O altă modalitate de a prezice vremea era orientarea după direcția vântului: „Dacă primăvara vântul bate dinspre miazăzi va fi cald și anul cu roadă. Dacă vântul bate dinspre miazănoapte, va fi an cu secetă, cu necazuri” [A1.2]; „când e lună plină, se schimbă gerurile” [A1.29], în sensul că se va încălzi. La disecarea animalelor se încerca de asemenea să se ghicească vremea: „Când se taie porcul, se precaută splina, unde este groasă, va fi iarna geroasă, unde este subțire, va fi timpul mai călduros” [A1.38].

Memoria colectivă păstrează sensul semnelor timpului: „Vine toamna când prinde a bate bruma și se înroșesc frunzele pe la Ziua Crucii” [A1.24]; „după Duminica Mare, încep ploile cele mari” [A1.36]. Cele menționate mai sus și crearea posibilităților de orientare și interpretare a spațiului și naturii sunt forme de conferire proceselor naturale și cosmice un înțeles, un curs asemenea celui uman. În consecință, observăm inteligența, dibăcia și dorința oamenilor de a se racorda la ritmurile cosmosului, proces considerat un șir nesfârșit de beneficii pentru umanitate.

Cunoștințele populare se încadrează organic în percepția tradițională asupra spațiului, mediului și provin din viața practică, rutina zilnică de muncă, gândirea logică. Cu toate acestea, ele își au izvorul în trecutul spiritual, mentalitate, concepții și credințe despre lume, au un caracter ancestral. Cunoștințele despre Univers – menționa sociologul român Ion. I. Ionică – sunt încercările poporului de reprezentare și explicare a fenomenelor naturii, care acoperă distanța de la astre până la firul de iarbă și până la omul însuși. [...] Așa cum se înfățișează, cu unitatea lor actuală în viața satului, datele acestea alcătuiesc, în totalitatea lor, o reprezentare a lumii, pe

deosebite trepte de mentalitate, reprezentare cu care societatea își caută potrivirea în toate articulațiile sale [69, p. 9-10]. Credințele și cunoștințele populare cuprind ansamblul de percepții, explicații și argumente științifico-populare privind etnogeologia, etnopedologia, etnobotanică, etnozologie, hidrologie populară, etnometeorologia, astronomia populară. Aceste straturi ale credințelor și cunoștințelor populare se suprapun cu ordinea lor în geosferele Terrei (litosfera, pedosfera, hidrosfera, biosfera, atmosfera). Cercetările de teren ne-au conferit informații originale despre credințele și cunoștințele populare privind modalități de explicare și interpretare a acțiunii unor aștri asupra ființei umane și activității lui: luna – „când luna e în fază nouă, este perioada favorabilă vrăjilor și farmecelor de dragoste, de găsim și apropiere a ursului. Luna e în creștere și trebuie să prind acest moment ca să reușesc să fac vraja ursului” [A1.40]; „omul acela s-a născut în spatele lunii, de aceea este așa de aprins și are o energie puternică” [A1.42]. Stelele – „fiecare om are steaua sa: când se naște un om, apare o stea pe cer și cade odată cu moartea lui” [A1.39]. Stelele sunt călăuze pentru călători, drumeți, astfel o respondentă ne-a spus că „înainte când trebuia să ieșim de dimineața devreme la câmp, nu știam ce oră este, astfel ne uitam pe cer, și dacă vedeam că a apărut Luceafărul de zi știam că zorii sunt aproape. Ne mai conduceam după Drumul Ciobanului, care apărea ca o cale pe cer”[A1.43].

O altă interpretare originală este cea a curcubeului, care, potrivit tradiției populare, face legământul dintre cer și pământ. Un respondent ne-a spus că atunci când apare „curcubeul pe cer, cu cele două capete ale sale bea apă din două râuri” [A1.23]. Simbolurile și credințele păstrate de memoria colectivă, culese în decursul cercetărilor de teren, au fost analizate de Romulus Antonescu în lucrarea *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, Valer Butură în *Cultura spirituală a poporului român, Comoara satelor. Calendar popular* de Ion Ghinoiu, ele vin ca o susținere factologică a acestui fapt cultural.

Spiritualitatea peisajului este un factor și o condiție dominantă în determinarea stării sufletești a privitorului: pace/neliniște, entuziasm/repulsie, apreciere/contestare, siguranță/pericol, ș.a. De asemenea, remarcăm o particularitate olfactivă a spațiului rural în ajunul sărbătorilor de Paști, când sunt scoși cozonacii din cuptor. Un miros specific îl oferă crângurile, răzoarele de tei, salcâm în perioada lunilor mai–iunie. Lucrările de curățire a câmpurilor agricole, a grădinilor, acoperă spațiul rural cu fum cu miros de frunze arse.

Sacralizarea spațiului prin anumite practici păgâne adoptate de creștinism în înțelesul credințelor, obiceiurilor, tradițiilor denotă un sincretism în cadrul peisajului. Antagonismul dintre locuri rele/locuri bune, locuri sfinte, locuri rodnice sau sterpe, imprimă peisajelor o puternică factură de însuflețire a spațiului. Frumosele peisaje sacrale, reprezentate de mănăstirile de pe teritoriul țării sunt o dovadă vie a spiritului creator de frumos, a tradiției și sfințeniei a ceea ce ne

înconjoară. Credința în Forța Supremă – Dumnezeu Tatăl, a determinat aproape involuntar oamenilor necesitatea de a vedea în jur persoana Lui pentru ca „să fie pace”, „să fie drum fără de primejdie”, „să păzească Domnul satele noastre”.

Atribuirea locurilor percepute malefice și benefice este susținută de un șir de credințe, superstiții, practici de a evita sau purifica respectivele spații. Percepția de loc bun/loc rău în mentalitatea rurală are conotații agrare, fizice umane, psihologice, sufletești. În înțelesul agrar, „locul bun este rodnic, aducător de bine, întotdeauna cu sens pozitiv. Locul rău este nerodnic, aducător de rău, întotdeauna cu sens negativ” [23, p. 171]. Nu în zadar, în comunitatea tradițională, înainte de începerea lucrului pământului, se recurgea la diferite practici magice pentru a „curăți locul”, „a-l sfinți” ca „să fie roadă multă”.

Perioadei de la sfârșitul lui august–începutul lui septembrie, când se culeg strugurii i se conferea un rol aparte, cu importante semnificații mitologice, spirituale și aprotopaice. Acest răstimp se află la hotarul dintre viață și moarte, vară și toamnă [105, p. 146]. Din cauza răcirii vremii, se numea *răpciune*, *vinireciu*. Iar ziua de 14 septembrie mai era cunoscută ca „cristovul viilor” [107, p. 171-172] – vinețel. Exemplele pot continua la nesfârșit, deoarece ocupația de bază, agricultura și creșterea animalelor, este inimaginabilă fără reciprocitatea om–natură. Și aceasta deoarece rodnicia pământului determină atașamentul omului față de el, îi dezvoltă simțul statorniciei și al muncii, iar fertilitatea animalelor îi susține credința prosperității. Pământul este perceput ca sacralitate primară [23, p. 128], ca mumă ajutătoare și ocrotitoare. Experiența milenară a exercitării activității directe asupra mediului natural a făcut din viața naturii un *alter ego* al țăranului și păstorului [121, p. 120]. Oamenii au reușit de-a lungul timpului să explice fenomenele naturii prin intermediul basmelor, legendelor, conferindu-le personaje antropomorfe și zoomorfe ca expresie a celor ce se întâmplă în lumea naturii și a comunității [102, p. 178].

Există obiceiuri și practici magice diverse prin care oamenii încearcă să intervină pe lângă forțele universului, cu o multitudine de manifestări în vederea bunăvoinței și actului de binefacere. Caloianul, jocul Sânzienelor, obiceiul arian de invocare a ploii – Paparuda, sunt doar câteva exemple prin care omul personifică natura, încearcă să se încadreze în circuitul ei prin ofrande, ritualuri și rugăminți, mișcări coreografice cu substrat magic și funcție ritualică.

În creațiile folclorice ale poporului, natura este supusă unei personificări umane de valențe deosebite, care coboară până la particularizări de o conjunctură om-natură ce vine din tot ce înseamnă creație, suflet, dorință interioară [73]. Mitul este cel prin care se interpretează într-un cadru fabulos forțe ale naturii, fiind prezentate sub formă de ființe personale ale căror acțiuni și aventuri au un sens simbolic [77].

Decorările cu frunzari de Sfântul Gheorghe al locurilor de la intrări, de trecere, fie ramuri de măcieș, salcie, fie brazde cu iarbă verde sunt exemple concrete de încadrare a spațiilor de locuit în cadrul natural [102, p. 181] [A3.16]. Or se știe că unele plante au funcții apotropaice – crenguța de răchită (mărțișor) din ziua Floriilor se pune la ușa de la intrare sau sub grinda casei. La Duminica Mare, pe podeaua casei se așterne un covor din plante (*mintă rece, corovatică, frunze de nuc, vetrice*). În ajunul zilei de Ispas, la stâlpii de la poartă, intrări, se pune ramuri de nuc, tei sau salcie.

Toate aceste elemente ale naturii, manifestări folclorice, magice, au devenit arhetipuri fundamentate în credința populară. În acest sens, Lucian Blaga susține că „arhetipurile sunt „icoane”, „fantasme”, de-o considerabilă amplitudine plastică, alcătuirii complexe, cu un puternic accent afectiv; mijloace de adaptare la lumea concretă, sensibilă” [16, p. 172]. Arhetipurile reprezintă pentru om o formă psihologică de adaptare la mediul ce îl înconjoară, o formă de a se proteja și încadra totodată.

Școala anglo-americană de landșaftologie a lansat o altă abordare spirituală a peisajului potrivit căreia acesta este privit ca *sursă simbolică*, ca *text și concepție gender* [170, p. 81].

Peisajul privit ca simbol sugerează o condiție ce reflectă o sumă de elemente originale specifice unui spațiu și comunități. Deseori, anumite peisaje rurale sunt privite ca modele de orientare, simbolizând elemente de tradiție locală, concepții și credințe asociate spațiului respectiv. De asemenea ele sunt un fel de forme de percepție a lumii și reprezentări identitare etnice, teritoriale ale localnicilor cu baștina – pământul natal, căci *omul sfințește locul*. În ce privește conotația simbolică a peisajului, Oswald Spengler dezvoltă concepția *simbolismul spațiului*, având ca reper de cercetare mai multe culturi ce s-au dezvoltat istoric în diferite spații ale lumii. Drept exemplu, în cultura chineză, susține acesta „e izbitor faptul că nicăieri peisajul nu e în aceeași măsură parte integrantă a arhitecturii. Templul nu e o clădire izolată, ci o construcție, pentru care colina și apa, arborii și florile și pietrele, într-un anume fel tăiate și așezate, sunt tot atât de importante ca și porțile, zidurile, podurile” [18, p. 34]. Etnologul și antropologul francez Leroi-Gourhan afirmă că „trecerea de la ritmicitatea anotimpurilor, zilelor, distanțelor de mers la o ritmicitate condiționată regulat în rețeaua simbolurilor calendaristice, orare, metrice, care fac din timpul și spațiul umanizat scena unde jocul naturii e comandat de către om” [78, p. 28], afirmație care ne vorbește de un anumit spațiu simbolic.

Principiile spirituale ale locului sunt reflectate prin sintagma *genius loci*, care are o putere evocatoare în determinarea caracteristicilor profilului antropologic și cultural al unei realități [97, p. 36]. Etnologul german Leo Frobenius, în urma cercetării etnografice a culturilor din Africa, a dezvoltat ideea că fizionomia culturilor și geneza lor este condiționată totdeauna de

un anume „sentiment al spațiului”, o *paideuma* a peisajului. El lansează concepția că „un anumit spațiu structurat într-un anumit chip poate fi privit drept simbol al unei culturi specifice acestuia. Simbolismul e o consecință firească a teoriei morfologice, care diferențiază culturile în perspectiva exclusivă a sentimentului spațial.

Înțeles ca text, peisajul redă într-un mod vizual-descriptiv esența, consistența și suflul vieții sale cu schimbări, evoluții sau involuții. Acesta comunică cu privitorul prin înfățișarea panoramică pe care i-o prezintă, prin elementele culturale ce sunt purtătoare de informație și identitate. Peisajul relatează istoria unui loc și a oamenilor săi, este un document istoric și etnografic, ce conține cele mai relevante informații despre populația locală. Filozoful și sociologul britanic Gillian Rose a observat că peisajul este calificat drept „privire adâncă”, un „text” și „modalitate de contemplare” [155, 209].

A treia direcție de abordare a peisajului cultural susținut de școala anglo-americană este cea gender. În opinia noastră, peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru poate fi conceput prin două reprezentări identitare gender. Primul percept este reflecția sociologică ce implică totalitatea impresiilor, concepțiilor și funcțiilor peisajului în opinia femeilor și bărbaților. Al doilea percept are o interpretare mitologică și folclorică prezentă în mentalitatea comunității rurale.

Așadar, în cercetările de teren, bărbații și femeile au avut răspunsuri relativ diferite la întrebarea: „Cum apreciați peisajul satului dumnevoastră?”. Astfel, *în opinia romantică a sexului feminin* peisajul satului este privit cu atașament sufletesc și prețuire: „Mie îmi place satul meu, căci oamenii sunt cuminți, săritori la nevoie, stimători” [A1.46]; „să mă duc unde m-oi duce, dar ca în sat la mine nu-i nicăieri. Așa cu livezi, cu copaci”, ne-a spus o informatoare [A1.45]. Când „vedem frumusețea din jurul nostru, parcă și dorința de muncă este alta și cântecele răsună mai bine”, ne-a mărturisit o altă respondentă [A1.51]. Prin urmare, în mentalitatea femeii, peisajul rural reprezintă un loc de socializare, acolo unde este familia, unde este mama.

Motivele decorului interior și exterior al casei, textele cântecelor, poeziile, sunt inspirate din natura locului. În opinia femeilor, peisajul este privit prin emoțiile și stările pe care le trezește, prin locurile la care numai femeia are acces (vatra, colțul cu zestre). Studii despre conceptul gender în cadrul satului aparțin sociologului Iulia Bejan-Volc, care vorbește despre relația intimă a femeii din mediul rural cu natura. În opinia sociologului, „fenomenul biodiversității certifică menirea femeii pe pământ. Există o interdependență dintre oameni și natură ca o expresie a forței, înțelepciunii și voinței femeii. Aceasta și biodiversitatea constituie un fenomen ce demonstrează atitudinea acestui popor față de mediul înconjurător [14, p. 75].

Din punctul de vedere al elementului pragmatic, *realist și laconic al bărbaților*, peisajul rural este relatat prin aspectul și funcția lui materială, prin rodnicia pământului și resursele naturii de a asigura cu cele necesare familiile lor. Bărbații susțin că pământurile satului trebuie lucrate cu mare grijă, nicio palmă nu trebuie pierdută. De asemenea, în concepția masculină, calmul atmosferic are un rol hotărâtor, deoarece de acesta depind lucrările la deal, recolta și alte lucrări agricole. „E adevărat – spun bărbații – că ceea ce vezi în fața ta de pe deal îți place și parcă ești mai mândru de pitorescul locului natal; dar când nu este roadă, nu este ploaie sau zăpadă iarna, frumusețea nu mai contează. E bine când plouă și totul e verde în jur, este iarbă pentru cosit și pășunat animalele” [A1.56]. Evident, bărbații, fiind mai mult legați de muncile agricole, percep într-o anumită măsură și calitatea estetică a peisajului. Nu în zadar ei fac mereu „lucrul la vreme”, cu mare sârguință și responsabilitate: „Nu vreau ca pământul meu să arate mai rău decât al vecinului, să rămână buruienos parcă ar fi fără stăpân” [A1.48]. Sau: „Via trebuie pusă pe haragi, că altfel ne râde satul” [A1.35]. Prin urmare, grija bărbaților ca pământul lor să fie mereu îngrijit și „să arate bine” le oferă un sentiment de mândrie căci „sunt buni gospodari”, „te uiți cu plăcere la ceea ce îți aparține”, „pentru că și pământul răsuflă”. Deci prin activitățile insistente de organizare, amenajare a spațiului, prin lucrări agricole, bărbații conferă peisajului rural armonie, bună rânduială și gospodărire, deoarece „satul trebuie să arate ca unul de gospodari, nu de trândavi sau bețivi” [A1.50].

Interpretarea gender a peisajului rural prin apelare la mitologia și folclorul românesc este o idee adoptată din analiza studiilor filozofice și sociologice ale aceleiași Gillian Rose. Aceasta susține că „cercetarea peisajului ne duce la începutul masculin și feminin: partea naturală în peisajul cultural, spre exemplu, prin imaginea nimfelor, driadelor ascultătoare și liniștite, este asociată cu începutul; iar dezvoltarea, culturalizarea este atașată începutului masculin” [170, p. 82].

Folclorul mitologic românesc ne face cunoștință cu multiple forme de personificare a naturii, asociind figuri și însușiri antropomorfe unor elemente ale sale. Ca exemplu, ielele cu puteri malefice în număr de 3, 5, 7, 9 cutreieră văzduhul nevăzut, cântând noaptea, jucând ziua, ca în horă, stârnind volburile de vânt, mai ales pe drumuri, la răscrucile acestora, pe câmp, prin poieni, peste păduri [23, p. 177]. De asemenea, mitologia românească arată o transpunere a nimfelor, hamadriadelor, alseidelor grecești în personificări feminine, precum *iele*, *rusalce*, *vâlve*, *știme*. În acest sens, Ernest Casirer afirma că spațiul în de la comunitatea primitivă nu era pur teoretic, ci populat de puteri magice, divine, demonice.

Folclorul, normele sociale și practicile agricole sunt o altă sursă prin care este exprimată relația naturistă femeie/ bărbat. Figura bărbătească cu însemne de muncă, dezvoltare, cultivare

este redată prin obiceiul ancestral al Plugușorului, Tragerea primei brazde, Ieșitul la plug. Bărbatul este începutul fertilizator, creator. Elementul feminin reprezintă fundamentul natural imaginar, originar al peisajului, iar elementul masculin e cel care aduce schimbarea, care oferă o nouă dimensiune vieții și situațiilor transformatoare. Brazda trasă de plug e omniprezentă în legendele întemeierii; este un act magic de stăpânire a teritoriului și de cosmicizare (culturalizare) a spațiului, precum și un brâu ocrotitor împotriva invaziei forțelor haosului [54, p. 24]. Prin urmare, toate acțiunile cu conotație magică, folclorică sau pragmatică, sunt susținute de convingerea omului că i se cere „să facă un lucru ca lumea”, prin aceasta afirmându-se că aceeași lume e făcută printr-un simț conștient al rânduirii, al frumosului [124, p. 299].

Instituțiile sociale tradiționale precum *sfatul bătrânilor*, *hora satului*, *hurdughia*, *șezătoarea*, *claca* sunt elemente ale patrimoniului imaterial, prin intermediul cărora comunitatea locală a asigurat o socializare, o transmitere a cunoștințelor și expresiilor culturale, a asigurat păstrarea normelor și cutumelor, a menținut cursul corect al vieții satului, a încercat să integreze membrii comunității și să stabilească raporturi între generații. Instituțiile sociale tradiționale aveau spații bine delimitate, știute: centrul satului, casele gospodarilor, vatra veche a satului. De asemenea existau interdicții privind prezența anumitor persoane în aceste locuri și la aceste întruniri.

Surse de reprezentare, cunoaștere și descoperire a peisajului rural este literatura cultă, romanele, poeziile, legendele, basmele etc. Astfel, imaginea peisajului cultural rural este redată cu o deosebită elocință, artă, perfecțiune, în textele romanelor *Ion* (Liviu Rebreanu), *Moromeții* (Marin Preda), *Horodiște*, *Toiagul Păstoriei* (Ion Druță) ș.a. Creațiile scriitorilor, poeților prin intermediul unor personaje literare de excepție, redau percepția generală asupra satului, înțeles ca loc de trai, continuitate între generații, relații sociale de muncă, manifestări culturale, mentalitate și spiritualitate. Drept exemplu este imaginea satului descrisă de Liviu Rebreanu în romanul *Ion*: „*Satul dormea. Numai câte un cocoș întârziat mai vestea ici-colo zorile. O ceață ușoară, străvezie plutea peste acoperișurile țuguiate. Dealurile hotarului parcă se legănau tremurându-și porumbiștile multe, lanurile puține de grâu și de ovăz, în vreme ce vârfurile împădurite, negre și nemișcate vegheau odihna satului, ca niște capete de uriași îngropați în pământ până în gât*” [110, p. 47]. Tot în acest roman într-o formă artistică, aproape intimă, este prezentată relația om-pământ, atât de reprezentativă pentru mediul rural. Ion al Glanetașului, purtând un blestem al pământului, dezvoltă o fidelitate, obsesie oarbă, aproape magică, față de forța și bogăția ce i-o poate da acesta, cu care își hrănește mintea și sufletul. În momentul în care Ion obține pământurile mult râvnite ale Anei, autorul îl prezintă astfel: „*Pământul se închina în fața lui, tot pământul... Îl cuprinse o poftă sălbatică să îmbrățișeze huma, să o crâmpoțească în sărutări.*

Întinse mâinele spre brazdele drepte, zgrunțuroase și umede. Mirosul acru, proaspăt și roditor îi aprindea sângele... Apoi încet, cucernic, fără să-și dea seama, se lăsă în genunchi, își coborî fruntea și-și lipi buzele cu voluptate de pământul ud și-n sărutarea această grăbită simți un fior rece, amețitor..." [111, p. 105]. În același timp, acest roman reprezintă o sursă etnografică deosebită, la care se poate face mereu referință. Pitorescul peisajului rural și viața sa cu oameni și destine ne este descris și de Ion Creangă în originalele *Amintiri din Copilărie*: „În satul Humulești, din târg drept peste apa Neamțului; sat mare și vesel, împărțit în trei părți, care se țin tot de una: Vatra Satului, Delenii și Bejenii... nu era un sat de oameni fără căpătâi, ci sat vechi răzășesc, întemeiat în toată puterea cuvântului, cu gospodari toți unul și unul”. Și în frumoasele povești scriitorul prezintă cu multă magie, creativitate, contopirea dintre spiritul uman cu natura. Iar în povestea „Harap-Alb”, nunta lui Făt-Frumos cu fata împăratului este un exemplu elocvent în acest sens.

Conform criticii literare, tema satului și a țăranului are o conotație realistă, iar o serie de scriitori au arătat în lucrările lor nu numai frumusețea satului, ci și realitățile crunte la care a fost supus acesta. Astfel, în romanul lui Duiliu Zamfirescu *Viața la țară* se vorbește despre spațiul rural românesc de la sfârșitul secolului XIX, când relațiile capitaliste pătrund în autarhia rurală, aducând cu el schimbări de ordin economic, social și cultural. Un alt exemplu de o reprezentativitate extraordinară este romanul *Moromeții* de Marin Preda. Relația trainică dintre Ilie Moromete și salcâmul de la poartă nu reflectă altceva decât strânsa și inseparabila comuniune dintre țăran și glia sa, la care nu vrea să renunțe, chiar dacă statul prin programele de colectivizare îl obligă. Și Mihail Sadoveanu cu un simț dezvoltat al fantasticului, miraculosului, neobișnuitului, descrie practici rurale ca pescuitul, vânătoarea, zugrăvește peisajele înconjurătoare, apelând la personaje din lumea animală cu puteri extraordinare. Prin romanul *Țara de dincolo de negură* trăim o poveste, un mit plin de viață omenească, care ne transpune în târâmurii și spații fantastice, miraculoase, fermecate.

Scriitorul Ion Druță, în romanul *Povara bunătații noastre*, zugrăvește viața satului Ciutura din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Druță conturează viața satului cu o deosebită dragoste și deschidere spre cunoașterea peisajului rural și al oamenilor săi cu caractere conservatoare, minți înțelepte și relații sociale reprezentative. De asemenea, el ne oferă o descriere încântătoare a câmpiei Sorociei printr-un limbaj plastic și calm: „Iar de jur-împrejur, cât cuprinzi cu ochiul, mustește o zare mărunțică cu dealuri mici și sinilii – ba le vezi, ba le visezi. Și dintr-o zare până-n alta – o câmpie rotundă și largă, vreo treizeci de sățișoare risipite la întâmplare. Ori că s-au pornit undeva departe în lume, ori că veneau de pe undeva, au zărit largul câmpiei, și, înmărmurite de atâta frumuseță, aici au rămas” [50, p. 87]. Și în acest roman

descoperim fidelitatea țaranului față de pământ, influența enormă a acestuia asupra caracterului, aspectelor sufletești și psihologice ale omului satului. Despre ciuturenii și pământul lor, Ion Druță spune astfel: „*Ciuturanul fără de pământ e ca și cum nu ar fi pe lume. ...Brazdele grele și miezoase picură veșnic în umerii ciuturanului, trezindu-se îndată când omul trebuie să-și apere averea și cinstea. Din pământ ciuturanul poate face vorbe cu haz, pământul îl supără și-l împacă cu lumea întreagă, pământul îi leagă necazurile și îl face a visa la norocul zilei de mâine*” [50, p. 110].

Poeziile prin ritmurile bine așezate reflectă liric viața rurală, primordialitatea axiologică a lumii satului pentru un întreg popor. Bogdan-Petriceicu Hasdeu, în poezia *Muntele și Valea*, pe lângă reprezentarea personificată a muntelui și văii, a diferențierii sociale din comunitate, adică „cei de sus” și „cei de jos”, scoate în evidență locul bine meritat al țăranimii în perpetuarea neamului: „*Nu sus, nu sus la cei avuți,/ În norii fumului pierduți,/ Se nasc fecundele virtuți./ Poporul ce suspină jos/ E singur valea roditoare,/ În care crește grâu și floare*” [252].

Și poetul Ion Vieru, în volumulele *Rostul Țărânei*, *Autografe în câmp*, *O viță de vie*, aduce un elogiu omului de la țară: „*Aici țărani seamănă și strâng / Aici li-s bucuriile și amarul / Când anul e mai sărac sau mai nătâng / Și când le umple, mai bogat, hambarul*”; și despre legătura perpetuă a generațiilor față de Pământul-Mamă: „*Aici din primăvară pân târziu / Când brumele se abat peste câmpie / Țărani vin mereu din tată în fiu / Și-n moși-strămoși, de-o întreagă veșnicie*”; sau reflectă o veșnică identitate și contopire sufletească cu satul natal: „*Din moși strămoși, / Din piatră-n piatră, / Din spic în zpîc, / Din val în val, / Aici mi-e Patria / Și vatra- / Țărâna satului natal*” [252].

De o importanță colosală pentru descrierea peisajului rural sunt cugetările poetului și filozofului Lucian Blaga privind influența reliefului asupra ingineriei sufletești a românului „Plaiul prezintă o ritmicitate, un plan limitat, înalt, scurs în vale, cu zarea închisă, și dincolo de zare iarăși piept și vale la infinit” [18, p.46]. Potrivit scriitorului, orizontul acesta este cel al unui infinit ondulat, plaiul omniprezent în poezia, balada, doina, muzica noastră populară este spațiul sufletească al cântecului. L. Blaga a definit satul ca „purătorul și păstrătorul culturii populare, purătorul matricei noastre stilistice” [17, p.12].

Abordarea componentei spirituale a peisajului determină în mod obligatoriu apelul la *Balada Miorița*, o operă fundamentală ce sugerează încadrarea elementului uman românesc în cel natural, cosmic. Primordialitatea relației om-natură printr-o formă mitizată „*Soarele și luna / Mi-au ținut cununa / Brazi și plătinași / I-am avut nuntași*” reflectă încă o dată contopirea armonioasă a omului și vieții sale cu universul cosmic al naturii. Realizarea portretului păstorului de către măicuță se efectuează de asemenea prin raportarea fizicului omenesc la perfecțiunea

naturii: „*Mustăcioara lui, spicul grâului / Perișorul lui / Pana corbului / Ochișorii lui / Mura câmpului*” [252]. După Dumitru Stăniloae, anumite momente din baladă precum compararea peisajului frumos al naturii cu raiul – „*Pe un picior de plai,/ Pe o gură de rai*”, cântarea întrepătrunderii elementelor universului în viața umană și momentul în care mioara ia glas omenesc prezintă o formă de umanizare sau transfigurare românească a naturii, ceea ce „este o reflecție a viziunii personalistă și liturgică a cosmosului, dezvoltată de sensul spiritual al Bizanțului, prin filosofia ortodoxă” [124, p. 16].

Trebuie menționată aici de asemenea *Legenda Mănăstirii Argeșului*, în care se înfățișează puterea omului asupra naturii prin forța creativă. În pofida faptului că locul ales pentru construcția mănăstirii este malefic – „*Un zid părăsit / Și neisprăvit / La loc de grindîș...*” [252], voevodul Negru-Vodă îl alege nu anume ca pe o provocare, ci ca pe un act de culturalizare, umanizare materială și spirituală al locului.

Trimiterile și analiza surselor literare, folclorice, credințele și obiceiurile populare, în perceperea rolului și sensului peisajului, dovedesc încă o dată importanța considerării lor ca izvoare edificatoare. Peisajul cultural rural s-a bucurat mereu de o atenție deosebită din partea omului, fie acesta țaran, fie poet, fiecare l-a conceput în baza trăirilor emoționale, a realităților sale, a așteptării și binecuvântării oferite de el. În context, considerăm pertinentă încheierea acestui compartiment cu un citat din lucrarea *Reflecții despre spiritualitatea poporului român* de Dumitru Stăniloae: „Peisajul românesc e îmbrăcat într-un «har» cuceritor, strălucitor, indefinibil. Un har care înalță sufletul românesc într-o zonă mai presus de simpla natură, de natura obiect al analizei științifice. Totul este frumos în acest peisaj sau totul este gătit de sărbătoare, căci frumosul are sens de sărbătoare și de comuniune fericită în concepția poporului român” [124, p. 16].

2.3. Tipologia peisajelor culturale rurale

Determinarea tipurilor de peisaje culturale rurale este necesară pentru a cunoaște mai bine teritoriul țării și patrimoniul natural și cultural pe care îl deține aceasta, a putea opera cu aceste categorii în diverse situații. De asemenea, de a cunoaște algoritmul de criterii în baza căruia se particularizează peisajele culturale în general și cele rurale individual ca fenomenul să fie perceput și analizat sistemic. Deoarece factorii determinanți de cristalizare a anumitor tipuri de peisaj sunt de natură diferită și într-o continuă interconexiune. Prin urmare, legea sistemică este foarte relevantă pentru studiile de clasificare a peisajelor culturale. O importanță deosebită o reprezintă analiza dinamicii unor peisaje rurale în timp, deoarece evoluția sau involuția componentelor de structură și reprezentare a acestora sunt un rezultat al realităților economice,

sociopolitice, culturale. Iar nivelul de vizibilitate și impactul schimbărilor din peisajul rural sunt condiții ce merită luate în seamă atât de mediul academic, instituțional-administrativ, cât și de comunitatea locală. În acest sens, Catrin Schmidt menționează: „Peisajul cultural reprezintă întotdeauna o oglindă a societății. Aceasta este adaptată funcțiilor pe care trebuie să le îndeplinească pentru societate” [227]. În lucrarea *Peisaje Culturale din Dealurile Someșului Mare*, Ileana Crăciun arată o analiză a peisajelor culturale la un nivel inferior, și anume la nivel de *cultop*. Această noțiune vizează o serie de elemente legate de aceeași geneză, care s-au păstrat în peisajul actual [39, p. 4]. Geograful francez George Bertrand propune o clasificare structurală a peisajului cultural, ce se bazează pe componentele naturale (relief, climă, hidrografie, vegetație, sol, faună) și componentul formator (acțiunea antropică) [39, p. 5].

Ca urmare a analizei criteriilor geografice și etnografice, de clasificare a peisajelor culturale, inclusiv rurale, realizate de diferiți specialiști, precum P. Cocean, L. David, I. Ghinoiu, Y. Vedenin, Vos și Meekes, tragem concluzia că toate criteriile reflectă într-o logică algoritmică componența constitutivă a peisajelor, funcțiile îndeplinite de acestea și rolul lor în natură și pentru comunitate. Cercetările de teren, analiza lucrărilor din domeniu, tipologia oferită de specialiști, realitățile geografice, etnografice, istorice, economice, sociale, culturale, organizarea teritoriului a creat o bază pentru elaborarea și propunerea unei tipologii a peisajelor rurale dintre Prut și Nistru. La nivel teoretic, sociologul francez Dominique Schnapper a menționat în una dintre lucrările sale că elaborarea unei tipologii ca operațiune de stilizare a realității sociale, pentru a o înțelege mai bine este o trăsătură caracteristică sociologiei în general și a ansamblului științelor socioumane [97, p. 361].

Factorii care determină formarea peisajelor rurale, evidențierea particularităților de evoluție și schimbare, accentuarea unor caracteristici locale și originale, sunt următorii:

1. *Amplasarea fizico-geografică* (față de căile de comunicație, formele de relief, prezența resurselor naturale minerale, vegetale, acvatică, pedologice etc.). Factorii fizico-geografici determină gradul și forma de repartiție a așezărilor în teritoriu; gradul de populare, nivelul de dezvoltare etc. În funcție de relief (podis, câmpie, vale, luncă), diferă forma de organizare a satului și amplasarea gospodăriei în cadrul vetrei. Particularitățile de relief au determinat unele specializări în ceea ce privește ocupațiile; modul de amenajare a spațiului; cultivarea anumitor tipuri de culturi; sau explorarea anumitor resurse naturale. Aceste particularități sunt vizibile atât luând ca exemplu aleatoriu satele din cursul superior și mijlociu al fluviului Nistru (perimetrul Naslavcea-Dubăsari), cât și cel inferior (Dubăsari-Palanca). Satele cuprinse în perimetrul nordic sunt amplasate într-un peisaj natural deosebit și pitoresc creat de treptele spectaculoase ale fluviului; au o pronunțată cultură de prelucrare artistică a

pietrei, datorită importantelor resurse de calcare, granite, gabronorit etc. În cursul inferior, apele Nistrului devin mai liniștite, curgând în meandre puternice, iar în combinație cu un relief mai domol, de câmpie, favorizează solul fertil. Această este o condiție favorabilă de practicare a agriculturii, legumiculturii, pescuitului. Temperaturile prielnice (zilele însorite) sunt favorabile pentru cultivarea viței-de-vie și a pomilor fructiferi. În acest context, e relevantă afirmația filozofului francez Alfred Fouillée, care consideră că „clima, condițiile fizice și structura populației sunt factori statici în determinarea structurii ocupaționale, iar istoria și condițiile sociale – adevăratul element dinamic al ei” [215, p. 395].

2. Remarcăm ideea că *existența unor resurse naturale* în perimetrul unui teritoriu a determinat crucial stilul de viață, ocupațiile, cultura comunităților din spațiul respectiv. Iar utilizarea rațională a resurselor și condițiilor naturale a determinat practicarea unor ocupații specifice, înrădăcinarea și păstrarea unor tradiții și obiceiuri locale. În asemenea condiții, locului i s-a atașat credințe, i-au fost dedicate creații populare locale. Legătura dintre aspectul natural-geografic, social, evenimentele istorice, spiritul creativ de adaptare a comunității la idealurile și tradițiile culturale comune au format caracterul determinant al peisajului rural.
3. *Tradițiile de muncă corelate cu componentele moștenite și realitatea istorică.* Factorul istoric este unul important, deoarece este cel care aduce argumentul continuității, stabilității și veridicității existenței, practicării unei activități. Într-un cadru istoric favorabil se creează premise pentru ca moștenirea unor îndeletniciri să fie un proces susținut și o expresie a autenticității. În acest sens, cercetătorii interesați de economia rurală afirmă că aceasta are un caracter omogen, ignorând două criterii: al *localismului* și al *istoricității* sistemului [10, p. 50]. În pofida acestei ignoranțe, noi considerăm că aceste două criterii sunt importante, deoarece așezările rurale dețin un grad înalt al particularului, fapt definitoriu pentru păstrarea identității. Condițiile istorice pașnice asigură dezvoltarea unei comunități într-un spațiu închis, fără interferențe din afară, dăinuind astfel originalitatea locală și tradițiile.
4. *Specializarea economică* a condiționat tipurile de activități, nivelul de trai și o creare, mai nou, a „brand-urilor” locale sau regionale, cunoscute la nivel național și internațional. Pentru studiul sincron al așezărilor – susține Gheorghe Iordache – este hotărâtor factorul economic, iar pentru studierea diacronică a acestora ni se pare pertinent să privim factorul economic ca finalitate a modului de manifestare a altor factori, fenomen ce reflectă raporturile de interdependență dintre om, pe de o parte, și mediul natural, condiții istorice și social-politice, pe de altă parte [70, p. 292].
5. *Aspectul social* este conjugat cu *indicii demografici, aspectul etnic al comunității*. Sub aceste aspecte sunt vizibile diferențele dintre localități. De exemplu, migrația sat-oraș influențează

gradul de populare a localităților. Stabilitatea sau variabilitatea indicilor demografici precum natalitatea, mortalitatea, determină gradul de asigurare cu resurse a forțelor de muncă, organizarea infrastructurii ș.a. Aspectul etnic subliniază relațiile sociale în cadrul satului, procesul de formare a sentimentului apartenenței identitare și raportarea la ceilalți prin diverse forme de vecinătate, dialog și incluziune. În același timp, caracterul etnic își lasă amprenta asupra tipului de construcție și organizare a gospodăriei, activităților de muncă, manifestări culturale.

Un alt aspect care condiționează tipurile de peisaje rurale este raionarea etnografică. Regiunile etnografice relevă particularități comune ale unui grup de sate plasate în perimetrul unui cadru natural specific (codru, câmpie, liman), pentru care sunt proprii elemente de viață materială (ocupații, arhitectura caselor, port) și viață spirituală (obiceiuri și tradiții, folclor, cunoștințe populare, sărbători specifice). În ce privește teritoriul dintre Prut și Nistru, Petre Ștefănuță nuanțează o raionare etnografică a regiunii Codrului în cadrul cercetărilor sociologice din vara anului 1939. El scrie că termenul de „țară”, atât de utilizat și cunoscut în dreapta Prutului este cunoscut și utilizat și în Basarabia numai că poartă următoarele denumiri și delimitări regionale etnografice [131, p. 616]:

1. Țara Codrului, ocupă centrul Basarabiei. Oamenii acestui ținut erau numiți „codreni”, „oameni de la codru”, ceea ce conduce la o identificare a omului cu regiunea naturală de care aparține. Trecerea de la regiunea de codru la cea de câmp se face pe nesimțite prin regiunea de sud a regiunii;
2. Tigheciul menționat de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*;
3. Valea Nistrului de Jos, ce cuprinde perimetrul de la Tighina până la Limanul Nistrului, în viziunea locuitorilor din Câmpia Bugeacului, era identificată cu numele de Baltă. Odinioară, erau recunoscute cu denumirea de Șapte sate de Țară, Sate hănești. Locuitorii regiunii erau numiți „oameni de la baltă” (adică de la luncă).
4. *Nordul Basarabiei* în opinia noastră, reprezintă o omogenitate etnică, cu perturbații și puternice influențe culturale la zona hotarului ucrainean. În mentalitatea locuitorilor din centrul și sudul Basarabiei, „cei de la nord” sunt mai avuți, cu gospodării mai mari, cu caracter întreprinzător și arțăgos.

Raionarea etnografică este o modalitate utilă de a trece de la complexe mai mari de nivelul regiunilor la complexe mai mici de ordinul satelor. Astfel, evidențierea cadrului de raionare etnografică se face importantă din considerentul convergenței pe care o are în stabilirea și delimitarea tipurilor de peisaje rurale. Romulus Vulcănescu susținea că zona etnografică este o structură socială, culturală, istorică proprie, această structură fiind scoasă în evidență de

compoziția și ponderea ocupațiilor de bază, de organizarea așezărilor pe comunități de tradiție și de interese etnoculturale [150, p. 16-17].

Tipologia propusă de noi cuprinde aspecte calitative și dimensionale (spațiale) geografice și etnografice, istorice, sociale. Cele dimensionale cuprind însuși peisajul rural luat în ansamblu sau / și fragmente etnografice specifice acestuia. Prin urmare, propunem următoarea tipologie de peisaje rurale.

După modul de utilizare a terenurilor. Primele studii de tipologizare etnografică a spațiului rural, numit recent și peisaj etnografic, aparțin etnologului român Ion Ghinoiu, care a evidențiat inițial după modul de utilizare a terenurilor următoarele tipuri de sate: forestiere, piscicole, pastorale, agrare, pomicole, viticole, mixte. Ulterior, acesta va dezvolta tipologizarea satelor într-o altă complexitate, numindu-le peisaje etnografice. I. Ghinoiu definește peisajul etnografic contemporan ca „o sinteză inedită la care au contribuit spiritul inventiv al omului, creator de civilizație și cultură, mediul geografic și timpul” [59, p. 93]. De asemenea, profesorul subliniază că „spațiul rural este divizat în baza suprafeței de sol, acoperite cu culturi agricole, vii, livezi, păduri și apă” [186, p. 72]. Vos și Meekes au afirmat că „majoritatea peisajelor culturale europene rezultă din utilizarea istorică a folosirii pământului pe o perioadă foarte îndelungată: diferite stagii s-au suprapus, rafinat sau înlocuit între ele” [205, p. 4].

Cercetări recente cu caracter interdisciplinar privind clasificarea peisajelor etnografice de pe teritoriul României aparțin lui Lucian David. În baza unor importante rezultate ale cercetărilor de teren, date statistice și a aplicării metodelor cartografice, acesta a realizat o diversă clasificare a peisajelor etnografice abordând totodată dinamica lor în timp, ca proces supus multor transformări. Criteriile de determinare a tipurilor de peisaje etnografice enunțate de L. David sunt diverse și acoperă întregul complex de înțelegere și explicare a conceptului de peisaj etnografic. Autorul dezvoltă în lucrarea *Peisajele etnografice din România* criteriul enunțat anterior de I. Ghinoiu, propunând și alte criterii de clasificare: după interacțiunea elementelor provenite din diferite peisaje; tipuri de peisaje etnografice determinate de evoluția lor; peisaje etnografice diferențiate după straturile culturale identificate în structura sa; după starea de conservare etc.

Valer Butură a afirmat despre tipurile de sate că „unitatea vestigiilor tradiționale din domeniul culturii materiale se evidențiază în peisajul etnografic prin tipologia satelor, gospodăriilor și caselor, ca și în modul în care se înscriu, alături de acestea, ocupațiile” [24, p. 29]. Axându-se pe tipul muncii, Simion Mehedinți a distins: sate de plugari (cultura cerealelor), sate de podgoreni, sate de băiași (mineri), sate de lemnari, sate de păstori [143, p. 206].

O metodă de stabilire a tipurilor de peisaje după modul de utilizare a terenurilor, a indicilor de evoluție spațială și calitativă ale acestora, este analiza structurii fondului funciar [44, p. 112]. Acesta este fundamentul în baza căruia se conturează și se formează anumite peisaje etnografice (pe suprafețele de pășuni se formează peisajul pastoral, resursele acvatice determină conturarea peisajului piscicol etc.). Fondul funciar reflectă o evidență a condițiilor și resurselor orografice, pedologice, botanistice, hidrologice, reflectându-se în exemplul terenurilor agricole, păduri, pajiști, pășuni, râuri și lacuri.

Dinamica indicilor fondului funciar al Republicii Moldova manifestă schimbările de predominanță a peisajelor de la o etapă la alta cauzate de o serie de factori de natură instituțional-politică, programe economice, schimbări socio-culturale. Această formulă de reflecție-raport dintre fondul funciar și tipurile de peisaje etnografice după modul utilizării terenurilor este relevantă pentru observarea dinamicii lor. În baza analizei fondului funciar, observăm indicii cantitativi de prezență a unor peisaje culturale (etnografice). În același timp, reflectă natura problemelor (economice, ecologice, de biodiversitate) cu care se confruntă nu numai satul, dar întreaga societate.

Observăm, în baza tabelului *Evoluția peisajelor culturale (etnografice)* [A2.3.], că suprafețele de păduri au scăzut considerabil de la sfârșitul secolului XIX, când ocupau circa 6,1% din suprafața Basarabiei. Ulterior, după Al Doilea Război Mondial au crescut, ajungând către 2016 la 13,7%. Valorificarea intensă a teritoriului a determinat creșterea suprafețelor arabile în perioada țaristă acestea atingând în 1900 circa 68% datorită cererii de cereale pe piața europeană.

Schimbările indicilor fondului funciar între 1940 și 1985 au condus la o reducere a suprafețelor terenurilor agricole din contul celor degradate, care treceau sub construcții (drumuri, intravilanul localităților) și procese de împădurire. De asemenea, observăm modificări de ordin calitativ. Astfel, prin instituirea colhozurilor în RSS Moldovenească, s-a conturat un caracter economic de specializare: cultivarea viilor, pomilor fructiferi și culturilor cerealiere.

După anii '90, s-a acutizat criza economică, situație care are repercusiuni și asupra structurii fondului funciar. În această perioadă, a crescut suprafața pășunilor și fânețelor cu 2,3%, în baza terenurilor agricole lăsate pârloagă din cauza insuficienței resurselor financiare de lucrare a acestora. S-a extins de asemenea suprafața de păduri cu 3,7%, s-a redus considerabil suprafețele peisajelor viticole și pomicole drept consecință a pierderii pieței de desfacere, ajungând în 2016 la 4%.

Structura fondului funciar este un reper important pentru analiza, determinarea importanței și dezvoltării unui anumit tip de peisaj etnografic la o anumită etapă, pentru determinarea gradului

și tipului de valorificare a resurselor. În acest sens, după cum menționa Romulus Vulcănescu, etnologia, pe lângă faptul că urmărește să studieze în structura și dinamica așezărilor umane legile lor de creație și dezvoltare, felul lor de viață materială și spirituală, integrarea lor în comunitatea etnică [151, p. 267], este o disciplină care explică premisele de natură cultural-economică ce stau la baza schimbărilor și fluctuațiilor înregistrate pe un anumit teritoriu ca urmare a intensității culturalizării acestuia de o colectivitate.

După ponderea lor pe teritoriul R. Moldova, identificăm următoarele peisaje culturale (etnografice): agrar, forestier, pastoral, viticol, pomicol, piscicol [A4.1]. De asemenea, menționăm prezența în același teritoriu a unui peisaj mixt format din două sau trei peisaje. Analiza și relevarea particularităților următoarelor peisaje arată aspectul general, tradițional, model al acestora – confirmat de organizarea gospodăriei, ocupații, viața spirituală (sărbători, credințe, cunoștințe populare). În pofida schimbărilor determinate de factorii economici (aplicarea programelor de dezvoltare economică, avansarea tehnicii și tehnologiilor), sociodemografici, legislativi-instituționali, caracteristicile peisajelor au rămas aceleași la început de secol XXI, într-adevăr, într-o formă evoluată și, pe alocuri, modificată sau modelată conform realităților timpului.

Totodată, nu putem vorbi de sate care au o ocupație exclusivă, specializată, așa cum era până la Al Doilea Război Mondial. După această conflagrație, noile direcții de organizare și dezvoltare economică aplicate de regimul sovietic au determinat o conturare a peisajelor mixte, în care întâlnim peisaj agrar, viticol, pomicol. Prin urmare, pe moșia localităților întâlnim și astăzi un mozaic peisagistic, conjugat cu unul ocupațional, arhitectural sub aspectul organizării gospodăriei și al valorificării teritoriului. Capacitatea înaltă a populației locale rurale în ce privește gestionarea spațiului locuit a asigurat continuitatea vieții materiale și spirituale în spațiul pruto-nistean.

Peisajul agrar este caracteristic regiunii de câmpie [A3.17]. Acesta s-a format pe terenurile destelenite de pășuni și fânețe naturale. Ca substrat pedologic sunt favorabile solurile de cernoziom formate sub vegetație de stepă. Informațiile privind peisajul agrar sunt obținute în urma analizei fondului funciar, lucrărilor cu privire la agricultură, informațiilor obținute în urma cercetărilor de teren, datelor statistice, hărților cadastrale, ortofotoplanurilor etc. Date privitor la repartiția și ponderea spațială a peisajului agrar se desprind din analiza hărții din anexa [A4.2]. Cea mai înaltă valoare a peisajului agrar se înregistrează în regiunea de sud, unde acesta ocupă o suprafață de 65%: Câmpia Cahulului, Câmpia Hadjiderului Superior. Cu toate acestea pe Câmpia Cuboltei valorile acestui peisaj ajung la 90% [13, p. 50].

Indicele acestui tip de peisaj în sens cronologic reflectă anumite involuții. Informații privind preponderența anterioară a peisajului agrar în anumite regiuni ale Basarabiei le aflăm de la Petre Ștefănuță: „La câmp e mai larg și mai mult pământ pentru plugărie. Aici se seamănă mai mult grâu și porumb [132, p. 61]. În anii de după cel de-Al Doilea Război Mondial, odată cu instituirea colhozurilor, suprafețe mari agricole au fost supuse exploatării masive, iar utilizarea excesivă a produselor chimice a provocat o scădere a fertilității solului și degradarea acestuia.

După anul 2000 se observă un grad înalt de pârlăgire ca efect al crizei economice, costurile mari ale lucrărilor tehnice, diminuarea atașamentului populației față de lucrul pământului etc. În 2003, peisajele agricole ocupau 75,6% din suprafața totală a teritoriului Republicii Moldova [238]. Iar în 2016 acestea dețin 53,9% [249]. Cu toate acestea, lucrul pământului rămâne în continuare o sursă importantă de existență. Între timp, terenurile au început să fie valorificate mai intens, sub impactul politicilor agricole, schimbării formelor de organizare a terenurilor și tipul de proprietate.

Localitățile specializate în munca agricolă au dezvoltat în decursul timpului o frumoasă civilizație agrară, argumentată prin construcția și organizarea gospodăriei, astfel încât să corespundă și să satisfacă utilitar prelucrarea, depozitarea produselor cerealiere. Cercetările de teren furnizează informații în acest sens despre perioada sovietică și cea actuală.

Potrivit oamenilor satului, lucrările de arat se efectuează toamna, după strângerea recoltei, iar cele de semănat – aproximativ după 20 septembrie, „cea mai bună arătură este cea de toamnă” [A1.5], ne asigură ei. Până în anii '60 ai secolului trecut, țăranul lucra pământul cu boii și caii [A1.27]. Arătura de toamnă se face după ce plouă: „Așteptam să plouă, omul mergea cu traista sau cu o *veretcă* și semăna grâul și orzul. După ce încheia semănatul, aducea oile să calce sămânța”. În cercetările de teren efectuate în satul Braicău – Dondușeni, în primăvara anului 2012, am constatat că se mai utilizează plugul și grapa trase de cal.

Cunoștințele populare ale comunității în domeniul lucrului pământului arată bonitatea pe care trebuie să o aibă solul. Astfel se semăna pe pământul „gras, care dă roadă chiar dacă nu plouă” [A1.21]. O modalitate de creștere a productivității terenurilor și pentru diminuarea poverii lucrului agricol era lăsarea pământului „să se odihnească, pârloagă, ca să avem roadă” [A1.26]. Lucrul pământului este mai ușor, dacă „se împrăștie gunoi de grajd pe el” [A1.32]. Un alt respondent ne povestește că „după ce bălegarul ardea doi-trei ani, se amesteca cu cenușa strânsă de la cuptor din timpul iernii și se arunca pe ogor” [A1.60].

La sfârșitul secolului XIX, „în Bugeac, pe unde e câmp deschis – ne informează Zamfir Arbore – cerealele se coseau, nu se secerau din cauza vânturilor care culcă lanuri întregi de grâu și secară. Grâul se treieră cu caii sau se îmblăcește. Se treieră toamna, dar, din lipsa forțelor de

muncă, rămâne pe iarnă adunat în *stoguri*. La fel și porumbul se păstrează în *sâsâieci* (sâiac), conservat în *coceni*” [5, p. 424].

O informatoare ne-a spus că, până prin anii '60 ai secolului XX, țăranii strângeau cerealele manual. Secara se tăia cu secerea, iar grâul cu coasa. Îl legau și îl făceau *clăi*, apoi era transportat acasă și pus în *stog*: „Toamna, când se mai termina munca de la deal, o mașină venea la fiecare gospodărie și bătea grâul. Unii aveau un tip de moară în gospodărie numită „becher” [A1.31]. Un respondent din Drăslăeni ne-a povestit că snopii erau bătuți la „vârtelnița” din centrul satului. Grâul se bătea și cu bățul, se așternea pe jos o țesătură de cânepă. În satul Teleșeu – Orhei, un informator ne-a relatat că grâul se bătea la ei direct la *arie*.

Pentru satele și gospodăriile din arealul agrar, sunt caracteristice anumite anexe gospodărești. Vom întâlni diverse *hambare*, spații rezervate în podul casei, coșuri împletite din nuiele ori papură lipite cu lut pentru păstrarea grâului; *sâiac*, *coșar* – pentru păstrarea porumbului [A3.18]. *Strujenii*, numiți și *hlojdani*, *ciocleje* sunt păstrați în timpul iernii în *glugă*. Aceștia sunt folosiți ca nutreț sau pentru foc, iar până prin 1960, din stiblele de floarea-soarelui, se împletea gardul dintre gospodării [A1.34]. Fânul este adunat în *schirdă*, *scârță*, *căpiță*, *stog*, și este scos în timpul iernii cu cârligul.

În cadrul peisajului agrar, s-a dezvoltat de demult un sistem divers de morărit: de la râșnița din gospodărie și morile de apă sau de vânt s-a ajuns la morile moderne. De exemplu, în 1901, pe teritoriul Basarabiei au fost înregistrate 6 208 mori de vânt. În 1923, la Taraclia erau 31 de mori de vânt, la Lozova și Congaz – câte 30, la Vărzărești – 28, la Trușeni și Costești – câte 23, la Iserlia – 20. Acestea, plasate pe coline sau pe culmile dealurilor, conturau un peisaj pitoresc, formând așa-numitul „deal al Morilor” [93, p. 67].

Deși a cunoscut mutații profunde în decursul timpului, peisajul agrar și-a păstrat continuitatea. Lucrul pământului se regăsește în diverse obiceiuri și tradiții cu conotație agrară. Un moment foarte important a fost pornirea plugului la câmp. Prima arătură se făcea la 22 martie, când se sărbătoresc cei 40 de Sfinți Mucenici. În ziua pornirii la câmp, plugarii, animalele și uneltele erau supuse unui ceremonial de purificare prin ardere de tămâie și stropire cu agheasmă. „Înainte de sovietici, se chema preotul pe deal ca să sfințească pământul la prima arătură” [A1. 53]. La începerea aratului, țăranul își lua căciula de pe cap și, făcând semnul crucii, implora bunavoința divină prin invocarea: „Doamne-ajută!”.

Un alt obicei legat de lucrările agricole era lăsarea primelor spice din roadă pe ogor ca semn de mulțumire pentru rodnicia pământului. În anii secetoși, țăranii organizați în alai, împreună cu preotul, parcurgeau „Drumul Crucii” în jurul satului, făceau rugăciuni, „molebne”,

la răstigniri, pe dealuri [A1.8], pentru a implora puterea divină să dăruiască ploaie. Aceste practici religioase s-au păstrat și astăzi în unele sate.

Expresia „Pâinea noastră cea de toate zilele” din rugăciunea „Tatăl Nostru” are de asemenea un caracter agrar universal. Pâinea este un atribut de ritual important în cadrul sărbătorilor de peste an și din ciclul vieții. În consecință, subliniem ideea că peisajele rurale de pe teritoriul țării noastre sunt unite de seculara muncă a pământului, „creându-se astfel – după spusele lui Mircea Eliade – o solidaritate între om și vegetație” [51, p. 38].

Peisajul forestier este unul primar, ca și cel piscicol și pastoral [44, p.106]. Acesta a suferit cel mai mult în ultimul secol și jumătate, fiind supus unei serii de mutații precum micșorarea suprafețelor, impactul activității omului, structura componenței speciilor ș.a. Datele statistice arată că suprafața pădurilor a scăzut drastic înregistrând indici în continuă descreștere până în 1940. Putem observa detalii în acest sens în diagrama *Dinamica suprafeței și ponderii peisajului forestier* [A2.2.]. După 1950, au crescut suprafețele de păduri din contul pășunilor și fânețelor.

Prin urmare, ameliorarea situației peisajelor forestiere a devenit un scop primordial după anii '90, când instituțiile abilitate de stat au început să conștientizeze că fondul forestier este unul de echilibru ecologic și au procedat la adoptarea și implementarea de politici în vederea creșterii suprafețelor de pădure, îmbogățirea acestora cu noi specii, luarea sub protecția statului a spațiilor forestiere importante și unice prin speciile ce le dețin etc.

În baza hărții [A4.3], observăm că peisajul forestier cuprinde perimetrul Podișul Moldovei Centrale, Podișul Podoliei, Dealurile Ciulucurilor, Podișul Nistrului. Unele localități din cadrul acestui peisaj se evidențiază printr-o intensă prelucrare a resurselor forestiere: Lozova – Strășeni; Temeleuți, Hârjauca – Călărași [A3.26]; Teleșeu – Orhei. Prezența pădurilor este determinată de formele de relief de podiș. Însă pe terenurile expuse alunecărilor de teren și în zonele de câmpie sunt plantate cel mai adesea păduri tinere și fâșii de *răzoare (lisopol-uri)* la margini de terenuri agricole, care au drept scop diminuarea eroziunii de suprafață, încetinirea vitezei vântului (eroziunea eoliană), delimitarea ogoarelor ș.a.

În același timp, s-au dezvoltat meșteșuguri corelate cu prelucrarea artistică a lemnului: dogari, butnari (*bondari*), lemnari, rudari, tâmplari, dulgheri, stoleri, teslari. Meșterii precum scobitorii, sculptorii, strungarii și bărdașii au sintetizat prin diferite tehnici – cioplire, încrustare, traforare – frumusețile mediului înconjurător la ornarea ușilor, ferestrelor, coloanelor, prispelor, grinzilor, porților, gardurilor [A3.7]. Lemnul era și este folosit la acoperișul locuințelor, la fabricarea uneltelor. Oamenii știu perioada prielnică pentru pregătirea lemnului ca să fie bun și ușor de prelucrat. De asemenea, fiecare esență de lemn are utilitatea sa prestabilită și este

prelucrată într-o tehnică anume. Ca lemnul să fie ușor de modelat se tăia până „când nu dă în must”, adică în timpul iernii. „Lemnul de tei folosit la construcția acoperișului (leaț, căprior, colțar), la ferestre și uși, ne-a informat un respondent, trebuia tăiat la timpul lui, „când nu-i în must, atunci ține mulți ani” [A1.25]. Pentru poartă și gard era preferat lemnul de stejar. În satele de la sud se utiliza la construcție bradul. Din cauza lipsei acestuia, astăzi se folosește lemnul de salcâm.

În urma realizării și analizei fișelor de evidență a uneltelor agricole aflate în patrimoniul MNEIN și a cercetărilor de teren, am ajuns la concluzia că principalele esențe lemnoase din care se confecționau uneltele agricole erau mărul și cornul. Din lemnul de salcâm, datorită durității lui, se confecționa grapa (regional i se spune *boroană*). Alte unelte precum sapa, grebla, lopata și furca erau făcute din lemn de răchită, liliac, ulm etc. Uneltele erau fabricate prin aplicarea tehnicilor de decojire, cioplire, crestare, dogărit, geluit, incizare, strunjire, scrijelire, ansamblare, ferecare în cerc metalic etc.

De asemenea, locuitorii satelor din cadrul peisajului forestier s-au specializat în producerea produselor de depozitare și mijloace de transport: butoaie – în satele Ulmu – Ialoveni, Scoreni, Rădeni – Strășeni; căruțe în Leordoaia – Călărași, Teleșeu – Orhei. Prin urmare, resursele forestiere au lăsat un impact major asupra formelor de civilizație. În acest sens, Pavel I. Guja menționează: „Mediul fizic de codru din Podișul Moldovenesc a întipărit în firea nișcănenilor o mulțime de caracteristici de traiu, atât din punct de vedere al așezărilor, al locuințelor, al uneltelor de lucru, cât și al înfățișării fizice și al tuturor manifestărilor în societate” [64, p. 54].

Pădurea a rămas sursă de inspirație pentru artiștii populari și țăranul simplu, fiind elogiată în poezii, colinde, proverbe. Amintirea de vatra strămoșească, dorul de casă, dorul de persoana iubită, prietenia și tinerețea îl leagă pe om de pădure. Satele din zona codrului sunt considerate centre importante de păstrare și perpetuare a identității locale, a tradițiilor și obiceiurilor strămoșești, fiind frumoase expresii de cultură locală.

E important să precizăm că multe sisteme de așezări, sate în particular, au devenit puncte de atracție în special prin peisajul natural pitoresc, deoarece sunt amplasate în perimetrul rezervațiilor naturale și peisagistice (La 33 Vaduri, Rudi-Arionești, Plaiul Fagului, Codrii); în același timp, complexele mănăstirești au fost organizate anume în zonele cu peisaj forestier, fiind cunoscute mănăstirile Japca, Călărășeuca, Rudi, Curchi, Căpriană, Suruceni, Veverița, Condrița, Hâncu ș.a. Toate acestea conferă peisajelor rurale un cadru pitoresc, condiții prielnice de dezvoltare, transformându-le în centre de aglomerație rurală și focare de cultură.

Peisajul pastoral se conturează în baza resurselor fitogeografice a suprafețelor de pășuni și fânețe, constituind în 2016 10,3% [249]. Păstoritul este o veche și identitară ocupație pentru întreg spațiul românesc. Pentru teritoriul dintre Prut și Nistru întâlnim informații despre practicarea păstoritului în cronicile medievale, în lucrarea „Descrierea Moldovei” de Dimitrie Cantemir, în notele călătorilor străini și alte surse istorice. Acestea sunt izvoare relevante care consolidează argumentul tradiției păstoritului.

Relevăm următoarele trăsături privind specificul creșterii animalelor și răspândirii acestei ocupații în plan spațial. Peisajul pastoral din nordul R. Moldova – Câmpia Moldovei de Nord (Câmpia Cuboltei), Dealurile Ciulucurilor, Câmpia Prutului de Mijloc – este caracterizat prin creșterea vitelor în special în satele populate de moldoveni, datorită pășunilor mănoase asigurate de condițiile climatice umede, stratul vegetal de silvostepă. De altminteri creșterea vitelor este caracteristică și altor regiuni, dar cu o frecvență mai redusă. Pentru creșterea vitelor, încă în Epoca Medievală, la intrarea în sat, „poarta țarinii”, erau construite ocoale și adăposturi, în care vitarii sau scutarii asigurau paza și întreținerea acestora [136, p. 25].

Cea mai răspândită rasă de vaci în gospodăriile țărănești la începutul secolului XX era cenușie de stepă. În perioada 1950–1990 s-au dezvoltat complexe fermiere, fapt ce a determinat schimbarea formelor de organizare, de proprietate. În plus, specializarea colhozurilor în acest domeniu a impulsionat dezvoltarea industriei lactatelor. Cu toate acestea, multe gospodării din satele republicii mai dețin vite pentru alimentația familiei. La începutul secolului XXI, modul de păstorit nu s-a schimbat esențial, animalele fie sunt ținute la pripon pe *islazul/imașul* de la marginea satului, fie sunt date la *cireadă*, de acestea având grijă pe parcursul zilei *văcarii* sau fiecare familie care are vită, *se duce cu rândul* în anumite zile conform unui plan prestabilit în primăvară. În cazul văcarilor, aceștia sunt aleși de oamenii satului și își prestează munca în decursul mai multor ani: „Când îmbătrânește și nu mai poate, îl pune pe fecioru-său în locul lui. La noi în sat țiganii sunt văcari”, ne-a spus un respondent din Clișova Nouă – Orhei. La Pârlița – Ungheni, un alt informator ne-a povestit că „vitele sunt păscute de un văcar plătit și hrănit de oameni; înainte, era concurență între văcari, ca să-și mențină locul de muncă. Văcarul știa locurile periculoase” [A1.55]. Un loc periculos pentru pășunat, în special pentru animalele aflate în perioada de gestație, este considerată pădurea: „În pădure este un fel de iarbă numită *lepădător*, dacă o mănâncă vita, pierde vițelul” [A1.8]. În alte localități, această plantă este numită *scradă*. Pe teritoriul localităților din nord-vestul R. Moldova (Duruitoarea Nouă, Brânzeni, Gordinești) sau în cele de pe malul Răutului, amplasate pe un relief stâncos, localnicii s-au adaptat ținutului, practicând și păstoritul oilor [A3.23].

La sud, relieful de câmpie în care crește preponderent vegetație de stepă și unde cad precipitații reduse în decursul anului, mediul este prielnic pentru creșterea oilor și caprelor, care nu au nevoie de pășuni mănoase ca în cazul vitelor. Drept exemplu în acest sens ar putea constitui satele de găgăuzi și bulgari. O sursă istorică datată cu 1793 arată că locuitorii (bulgarii) satelor din sudul Moldovei trebuiau să plătească de două ori pe an o cotă adițională la dări numită *rășură*, în mărime de 150 de lei, de Sf. Gheorghe (6 mai) și de Sf. Dumitru (26 octombrie) – exact la datele de începere și de încheiere a anului pastoral [233]. În această regiune a Câmpiei Moldovei de Sud (Depresiunea Săratei, Depresiunea Ialpușului) [A4.4], s-a dezvoltat un păstorit extensiv cu tradiții și elemente culturale materiale complexe, prin construcția și organizarea așezărilor temporare, *stânelor*, *târlelor*, *odăile*.

Conform Anuarului Statistic al României din 1922, în județul Cahul au fost înregistrate în 1921, 228.638 de oi și 1.941 de capre. Cele mai mari turme de oi au fost înregistrate în județele Tighina, Cetatea Albă și Ismail. În urma cercetărilor de teren, unii ciobani ne-au spus că cele mai răspândite rase de oi erau *țigaie*, *volohă*, *merinos*, *pină*, *metisă* și *caracul*.

Componenta culturală dominantă a peisajului pastoral o constituie anul pastoral, care începe la Sf. Gheorghe și se încheie la Sf. Dumitru: „Ciobanul strângea primăvara oile de la oameni pe la Sf. Gheorghe. Erau date la măsură. Avea o cupă cu care măsura laptele” [A1.34]. În aceeași perioadă, ca să nu fie deocheate, animalele erau legate panglici roșii sau fire de lână colorată în roșu [A3.24, A3.25]. Un alt respondent ne povestește că, de Sf. Dumitru (de Sânmedru), „se încheia turma, dar dacă era timpul favorabil, turma păștea până mai târziu [A1.59]. Tot la această dată „se dă berbecul în turmă. Fiecare gospodar trebuia să plătească pentru berbec [A1.41].

În urma cercetărilor de teren și a studiului monografiei *Овцеводство у Молдаван в XIX-начале XX в* de Alexandru Furtună, evidențiem două tipuri de păstorit: 1) *Păstoritul de casă*, care nu necesita un spațiu special pentru animale și încăperi pentru prelucrarea și păstrarea produselor lactate. Turma era păstorită succesiv de unul dintre locuitorii satului în funcție de numărul animalelor. Femeia prelucra laptele în condiții casnice; 2) *Păstoritul de câmp* presupunea împrejmuiri speciale pentru înoptatul și iernatul animalelor, încăperi pentru prelucrarea produselor lactate. Acest tip de păstorit s-a răspândit în regiunile cu lucrarea extensivă a pământului, de câmpie, cu prezența obligatorie a stânii [173, p.16-17].

În ce privește clasificarea păstoritului în funcție de substratul fitogeografic, reperăm următoarele tipuri: 1) *Păstoritul pe pajiști de stepă*, cu vegetație constituită din familiile ierboase de *graminee*, *ciperacee*, *legumicunoase*, în care se întâlnesc păiușul (*festuca*), colilia (*stipa*), firuța (*poa*) etc. Dintre *dicotiledonate*, menționăm păpădia (*taraxacum*), salvia (*salvia*), jaleșul (*stachys*), pelinul (*artemisia*); 2) *Păstoritul pe pajiști de luncă* în care se întâlnesc iarba-câmpului

(*agrostis-capillaris*), coada vulpii (*alopecurus pratensis*), firuța (*poa pratensis*), trifoiul (*trifolium*), ghizdeiul (*lotus corniculatus*) etc. 3) *Păstoritul pe versanți stâncoși*, acoperiți de comunități ierboase petrofite. Una din familiile cele mai reprezentative este cea a *asteraceelor*, *cariofilaceelor* și *brassicaceelor*; dintre plante menționăm cimbrisorul (*thymus serpyllum*), frâsinelul (*dictamnus albus*), păiușul (*festuca*).

Vorbind despre creșterea animalelor, e necesar să menționăm aici îngrijirea cailor. Această ocupație are tradiții atestate în Evul Mediu, fiind răspândită în special în satele din regiunea de nord. Pentru întreținerea cailor folosiți la deplasările rapide existau pe lângă sate localuri speciale numite *cearuri* [31, p. 84]. În decursul secolului XIX, erau populare iarmaroacele de cai din nordul Basarabiei. Utilizați ca animale de tracțiune, la lucrările agricole, caii au fost mereu prezenți, chiar și astăzi, în unele localități. E important să menționăm că în urma cercetărilor de teren în satele Vadul-Rașcov și Socola – Șoldănești, am înregistrat faptul că populația locală are o grijă deosebită de îngrijire a cailor, care, putem spune cu certitudine, sunt o carte de vizită a gospodarilor. De asemenea, odinioară, caii nu lipseau din alaiurile de nuntă. Satelor din sud le este caracteristică și utilizarea măgarilor (înșeuai cu samar) la păstoritul turmelor de oi și ca animal de tracțiune.

Păstoritului îi sunt asociate o serie de sărbători, după cum am menționat mai sus, patronii anului pastoral sunt Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru. De aceste date sunt legate unele credințe, precum este furtul manei de către vrăjitoare sau strigoi. O respondentă ne-a povestit că, în noaptea de Sf. Gheorghe, trebuie să păzești animalele, altminteri vin femeile rele și fură mana oilor și vitelor: „Într-un an, am avut un vis. Am visat cum a înfășurat o femeie în alb pulpa vitei cu un prosop în ochiurele, iar dimineața la mulsoare vaca nu avea fruct. Am adus o femeie să descânte animalul” [A1.8]. Gospodarii au păstrat unele obiceiuri legate de această noapte „primejdioasă”, precum plasarea uneltelor și obiectelor ascuțite la intrarea în ocolul animalelor, presurarea firelor de mac la intrările ocoalelor etc. [102, p. 180].

La începutul anului pastoral, se pun ramuri de măceș și brazdă de pământ cu iarbă pe stâlpii porților sau la ușile staulelor și ocoalelor pentru că ar menține *mana* animalelor. De Sf. Gheorghe se dă de pomană lapte, bucăți de brânză și pâine, în principal produse lactate ca simbol al creșterii și fertilității animalelor, de asemenea, se servește vin cu pelin. De această zi sunt legate anumite supersiții, precum nu trebuie să dormi la răsăritul soarelui, pentru a nu lua somnul mieilor, fetele să se spele în zori cu rouă pentru a fi frumoase. Este legat de această sărbătoare narcisul numit în popor floarea lui Sf. Gheorghe.

Peisajul viticol a devenit în decursul timpului unul identitar pentru spațiul pruto-nistrean. Podgoriile au oferit multor sate popularitate în interior și în afară. Este necesar să precizăm că

condițiile geografice prielnice pentru cultivarea viței-de-vie, cultura tradițională a vinului ca băutură rituală, și contextul istoric au conferit acestei ocupații însușiri deosebite. Viticultura este ramura ce a constituit în timp pentru comunitatea locală o sursă de existență, strugurii și vinul sunt printre principalele articole de export ale Republicii Moldova. Peisajul viticol, după suprafață, ocupă locul patru în rândul celorlalte peisaje etnografice (culturale), însă dacă luăm în considerație importanța sa culturală, identitară, tradițiile de muncă, îl putem plasa într-un loc de frunte.

Repartiția peisajului viticol este determinată în mare măsură de condițiile de relief, tipurile de sol, condițiile de temperatură și umiditate, apropierea de drumurile importante. Cele mai întinse suprafețe de viță-de-vie sunt pe Podișul Moldovei Centrale, Colinele Tigheciului [A4.5]. Se respectă amplasarea pe podiș și câmpie a podgoriilor, pe spații deschise cu incidență avantajoasă a valorilor termice și hidrice, cu sol fertil și pante domoale, condiții ce favorizează lucrarea viței-de-vie, piața de desfacere, transportarea și comercializarea strugurilor. În același timp, trebuie remarcată o alternare a podgoriilor cu pădurile, deoarece acestea din urmă reprezintă o protecție naturală la înghețuri sau geruri aspre. Evidențiem aceeași combinație în regiunile de deal și vale, care au permis crearea unor condiții de cultivare a viței-de-vie în așa-numitele *cupe*, locuri dintre dealuri sau costișe, orientate către soare. În funcție de soiurile cultivate, se caută anumite tipuri de sol, dar, în mare, sunt recomandate diversitățile de ciornoziomuri și argilosul [101, p. 99].

În ce privește argumentul istoric despre preferința unor regiuni de a deține suprafețe însemnate de vii, avem informații încă de la începutul secolului XX. De exemplu, în 1914, în județul Cetatea Albă, erau cultivate circa 27 000 ha de viță-de-vie. În 1918, conform Anuarului statistic al României, pentru anul 1922, cele mai mari suprafețe de viță-de-vie au fost înregistrate în județele Chișinău (4.533 ha), Orhei (2.569 ha) și Cahul (2.485 ha).

În 1937, primul loc în ce privește întinderea suprafețelor de viță-de-vie îl deținea județul Lăpușna (21.122 ha), urmat de județul Cetatea Albă (20, 629 ha) și județul Tighina (19,505 ha) [99, p.16]. Conform datelor statistice, în 2016 [249], viile ocupă 4% din teritoriul Republicii Moldova.

Locuitorii satelor din cadrul peisajelor viticole au dezvoltat un întreg sistem de cultivare a viței-de-vie. Această cultură se curăță (cotorăște) „cum se ia omătul”, la sfârșitul lunii februarie—începutul lunii martie [A3.19]. Nu se curăță în toamnă deoarece e sensibilă la îngheț. Modalitățile de cultivare au variat în timp. Întâlnim și astăzi vița amenajată în cerc, înălțată de la pământ pe *haragi* din lemn, în special de sânger, căci e mai dur și poate fi utilizat doi-trei ani [A1.42]. O altă tehnică de creștere veche este lăsarea viței pe pământ. În Crihana Veche, unii

bătrâni ne-au povestit că vița-de-vie – în special cea de vin – datorită faptului că nu creștea înaltă, aproximativ 50 cm, era lăsată la pământ sau era legată cu papură, sub forma unui mănunchi [A1.12]. La începutul secolului XX, și Zamfir Arbore menționa că „în județele din sud, din cauza lipsei *haragilor*, via se lega sub formă de buturugă pentru a se menține vertical. Iar atârănarea acesteia de *haragi* este numită „modelul moldovenesc” [5, p. 439]. Vițele se leagă cu fibre textile, rafie (fibre din coajă de tei) și nuielușe subțiri de răchită rămase de la împletitul coșurilor sau alese special pentru acest lucru. Nuielușele sunt culese toamna târziu și păstrate pe timpul iernii în beci (bordei) la umiditate, pentru a fi mai ușor de folosit în primăvară [A1.37].

Perioada culesului strugurilor începea la sfârșitul lunii septembrie [A3.20 (a,b)], când se sărbătorește Sfânta Cruce. Aceasta era un hotar agricol și i se conferea un rol aparte, cu importante semnificații mitologice, spirituale și aprotopice. Potrivit tradiției, luna septembrie se află la hotarul „dintre viață și moarte”, încheind un ciclu și deschizând drumul pentru o nouă viață [105, p. 146].

Prelucrarea strugurilor este un lucru pe cât de anevoios pe atât de plăcut. Strugurii sunt striviți cu un instrument special numit *mustuitor*, *făcălău* din lemn de vișin, ca să „murcească mai bine strugurii” în cadă, butoi. Instrumentele de stoarcere a strugurilor au rămas aceleași, *teascul*, *linul*, *ciubărul* [A3.21 (a,b)], precum și vasele de păstrare (*butoiul*, *barelul*, *polobocul*, *cada*), preferându-se cele din lemn de stejar. Gospodăriile din cadrul peisajului viticol dețin încăperi speciale de depozitare a vinului, numite *crame*, *beciuri*, *pivnițe*, *bordei*, care, pe lângă funcția practică, au un rol estetic și social. Unele beciuri au devenit adevărate branduri precum Cricova, Brănești, Purcari, Mileștii Mici, fiind incluse în lista celor mai lungi spații subterane vinicole din lume.

Un alt element al peisajului viticol sunt superstițiile și practicile religioase legate de primii struguri. Aceștia se sfințesc de Schimbarea la Față (Probajnie), până atunci este interzis consumul lor. Primul bob se gustă „pe îndărăt” cu formula: „Boabă nouă în gură veche”. De asemenea, se crede că, „dacă mănânci poamă până în ziua de Probajniei, pe lumea cealaltă ți se vor sparge ochii” [A1.20]. Vinul este parte indispensabilă a împărtășaniei, el este servit la toate sărbătorile religioase. Astfel, vița-de-vie reprezintă o verigă spirituală ce face legătura cu divinitatea, cu sacrul. De asemenea, vinul este un simbol al ospitalității și mândria unui țăran.

Analiza peisajului viticol arată conturarea unui „cult al vinului” ce comportă manifestări spirituale, culturale, sociale, folclorice și economice [101, p. 98].

Peisajul pomicol s-a format în urma desfășurării pădurilor și lucrărilor de plantare pe terenurile arabile. Cultivarea pomilor fructiferi se practică în mod extensiv pe suprafețe mari din moșia localităților sau intensiv în perimetrul grădinei din gospodărie [A3.22].

Pe moșia multor localități din raioanele Republicii Moldova, peisajul pomicol cunoaște particularități evidente păstrate în timp. La sfârșitul secolului XIX, de la nord până la Chișinău, se cultiva mult prunele care erau uscate și vândute. Cele mai multe pomete, precursorile livezilor, se aflau pe malurile râurilor Prut, Răut, Nistru și Bâc. Pe la 1895, cei mai cultivați pomi fructiferi erau cireșul, vișinul, zarzărul, caisul, piersicul, prunul negru, părul, mărul, cornul, gutuiul, nukul, fragul. Cele mai răspândite mere erau cele *domnești* și *țiganca*.

În perioada interbelică, a consemnat Petre Ștefănuță, la „Codru mai supraviețuiesc încă petece din codrii vestiți ai Bâcului și Tigheciului, cresc livezi de prune, meri, vii. Codrenii se ocupă mai mult cu livezile și viile, iar plugărie fac în măsură mai mică” [132, p. 61]. Regiunea pomicolă a Codrului, continuă Ștefănuță, cuprinde județele Lăpușna, Orhei și Bălți. Centrul regiunii era Călărașiul, unde creșteau pomi fructiferi ca mărul, prunul, nukul, în număr de circa 3 milioane de pomi. O altă regiune pomicolă erau localitățile Chițcani, Copanca, Talmaza unde merii alcătuiau circa 37% din pomii fructiferi cultivați [117, p. 146]. Această din urmă regiune este denumită California României.

Cercetările de teren arată că la începutul secolului XXI, peisajul pomicol ocupă cea mai mare suprafață pe Podișul Moldovei de Nord (r. Dondușeni, Drochia, Soroca. Briceni etc.) cu suprafețe întinse de livezi de meri. O altă regiune este cea a Podișului Codrilor (r. Strășeni, Călărași, Nisporeni etc.), unde solurile brune de pădure sunt favorabile livezilor de pruni și nuci. Pentru sudul R. Moldova se remarcă Câmpia Nistrului Inferior – satele Copanca, Talmaza [A4.6]. Tot în sudul Basarabiei, pe dealurile mai înalte, se cultivă livezile de piersici și caise. Conform datelor statistice, în 2016, livezile constituie 3,9% [249] din suprafața terenurilor cultivate.

Curățirea pomilor fructiferi, bine știută de țăran, se efectuează în luna februarie, în timp ce altoirea se face în martie [A1.50]. De asemenea, țăranii dețin diferite cunoștințe privind protecția pomilor de înghețuri. Astfel, în diminețile de primăvară, când temperatura este scăzută, înainte de răsăritul soarelui, la marginea grădinii sau a livezii se fac focuri din paie sau de crengi, după care se ridică fumul la o anumită înălțime, formându-se un fel de brâu de protecție pentru pomi. De asemenea, pentru a proteja copacii de dăunători aceștia sunt stropiți cu anumite substanțe, chiar și în prezent se folosește zeama bordelează, mixtură de var și piatră vântă (sulfat de cupru), pentru „întărirea mugurilor, înainte de a înflori” [A1.47].

Pe teritoriul gospodăriilor existau instalații pentru uscarea fructelor, numite *lojnițe*. Fructele erau culese manual, cu un instrument numit *mușcătoare*. Ulterior, acestea erau uscate pe prispa casei, în cuptorul de copt pâine sau înșirate pe ață la streășină. Din fructele uscate se pregătea *chisăliță* în perioada de iarnă. Fructele mai erau păstrate în stare crudă, fie întinse pe

grindă, coardă, fie plasate împreună cu rumeguș în coșuri sau coșnițe. Sunt prezente și instalații pentru prepararea rachiului din prune, în zona Călărașiului sau pere (*prăsade ca pana*) în zona Orheiului.

În mediul rural există obiceiuri și credințe legate de cultivarea fructelor. În anumite sărbători, se sfințesc fructele, până atunci consumul acestora este interzis, altminteri „ți se afurisește gura”[A1.49]. Nu se mănâncă cireșe până la Duminica Mare, pere până la Sf. Ilie, mere până la Sf. Maria Magdalena. Cu ocazia acestor sărbători, la biserică sunt aduse colive din fructe pentru a fi sfințite și date de pomană pentru sănătate. Se mai spune că în zorii zilei sărbătorii de Schimbare la Față, se deschid cerurile, iar oamenilor credincioși li se arată o tavă mare plină cu fructe [A1.57]. Acest fapt este interpretat ca semn de binecuvântare. De asemenea, fructele apar în proverbele românești, cum ar fi „pară mălăiață în gura lui nătăfleață”. O frumoasă și veche tradiție este ținerea gutuilor la ferestre, fruct ce reprezintă în etnosofia populară eternitatea, statornicia, dorul părinților pentru copiii plecați.

Peisajul piscicol s-a conturat în luncile râurilor Nistru, Prut, Răut, Ichel și Botna [A4.7]. Până în a doua jumătate a secolului XX și chiar la sfârșitul acestui veac, pescuitul era practicat masiv de către locuitorii satelor Chițcani, Copanca, Tudora, Parcani din Câmpia Nistrului Inferior; satele Crihana Veche, Manta, Slobozia Mare, Văleni din lunca Prutului. Aceste localități confirmă spusele lui Ion Conea despre satele românești: „Ca umbra de corp, așa se țin aici satele de ape” [38]. Pescuitul ca activitate specifică pentru aceste localități se datorează mai multor factori, printre care resursele ihtiologice bogate utilizate în alimentație în această perioadă, tradiția, specializarea economică locală ș.a.

După ce de-Al Doilea Război Mondial, odată cu instaurarea regimului sovietic, au fost organizate gospodării piscicole, cum ar fi cele din Valea Prutului. De exemplu, în satul Crihana Veche, în 1971, a fost construită o gospodărie piscicolă în cadrul căreia lucrau 3.332 de muncitori. Această entitate economică producea anual circa 30.000 centenere de pește [76, p. 256]. La amenajarea acestei gospodării piscicole s-a recurs la acțiuni de drenare, îndiguire, practici care au avut ulterior un efect dezastruos asupra ecosistemului acvatic. În ultimii 20 de ani, pescuitul a scăzut considerabil, fiind interzis din cauza gradului înalt de poluare, standardele mici de calitate, reducerea speciilor și a numărului de pești, micșorarea numărului pescarilor locali, care dețineau cunoștințe vaste în acest domeniu.

Conform datelor statistice, în 2016 peisajul piscicol constituie 2,9% din suprafața teritoriului R. Moldova. Importanța arterelor hidrografice poartă în prezent un caracter estetic, necesar pentru menținerea ecosistemelor și biodiversității acvatice, pentru irigarea terenurilor

agricole, și mai puțin, piscicultură. Actualmente, se amenajează lacuri de acumulare artificială pentru creșterea peștilor, însă această practică pune în pericol rezervele de apă ale R. Moldova.

Populația satelor practică pescuitul, utilizând diferite instrumente și tehnici: *plasa*, *mreața*, *undița*, *coșul*, *prostovolul*, *năvodul*, *fatca*, *cobocul* ș.a. [A3.27]. De exemplu, *fatca* se face din lemn de ulm, deoarece este mai ușor de modelat. În timp de iarnă se pescuiește la copcă (*produh*), pentru deplasările pe bazinele înghețate se foloseau potcoavele speciale și pâslele. Stuful și papura au fost folosite ca material de construcție a caselor datorită capacității acestora de a menține temperatura favorabilă vara și iarna. De asemenea, are tradiție meșteșugul împletitului coșurilor din nuiele de răchită, care cresc în locurile cu umiditate ridicată. Aceste mijloace de transport sunt utile la recolta roadei. De altfel, această tradiție a încurajat și dezvoltarea artizanatului.

Locuitorii localităților amplasate pe malurile râurilor au cunoscut foarte bine vadurile acestora, întrucât este unul dintre cele mai arhaice procedee de traversare a râurilor [58, p. 61]. Astfel, sunt cunoscute trecerile de la Vadul-Rașcov, Vadul lui Vodă, Vadul lui Isac sau cele din zona cetăților Soroca și Tighina. Aceste localități așezate în preama vadurilor au devenit importante puncte comerciale, vamale, centre de dialog intercultural, aici s-au stabilit comercianți de diferite etnii. Peisajele pitorești ale defileurilor râului Răut și ale fluviului Nistru reprezintă adevărate bijuterii ale naturii care se regăsesc în legende locale ce povestesc despre locuirea lor de diferite ființe fantastice.

Un element cultural al peisajului piscicol îl constituie simbolul creștinesc al peștelui, *Ihtus*. În timpul posturilor de peste an, sunt zile în care se face „dezlegare la pește”, de Buna Vestire, de Florii. În aceste zile nu lipsesc de pe masă bucatele precum *iahnia*, *răsolul*, *zeamă de pește*. Zicala „a fi mut ca un pește” arată încă o dată persistența unor personificări ale ihtiofaunei.

După structura morfologică. Satele sunt expresia realității geografice concretizată în formele orografice și configurația lor, ele sunt un rezultat al tipurilor de activități, o consecință a tradiției și realității istorice de întemeiere și configurare, o reflectare a preferințelor de organizare fie a populației băștinașe, fie a celei alogene.

Studii privind delimitarea localităților conform criteriului morfologic aparțin deopotrivă atât geografilor, cât și etnografilor, fiecare dintre aceștia accentuând unul dintre componentele menționate mai sus. Constantin Vert, în lucrarea *Tipuri de peisaje rurale în Banat*, subliniază că „peisajele rurale, prin tipologia specifică, reprezintă modul principal de reprezentare și evaluare a spațiului rural, permițând astfel cunoașterea conținutului și dinamicii așezărilor rurale [144]. Același autor sintetizează legătura dintre spațiul rural și habitatul rural. Prin această legătură, în

opinia autorului, „se realizează o integrare sinergică a celor trei elemente, diferite între ele atât prin caracteristicile principale, cât și prin structura lor și sfera de întindere [144, p. 38].

Din punct de vedere geografic, Vintilă Mihăilescu a evidențiat așezări de tip risipit, așezări de tip adunat și așezări de tip răsfirat [91]. Prin urmare, privind în ansamblu topografic spațiul rural dintre Prut și Nistru, observăm sate mai restrânse, compacte sau răsfirate cu caracter propriu de organizare a teritoriului, sate omogene (înrudite) sub aspectul formelor de activitate, de lucrare a terenurilor. Unele dintre acestea prezintă o întrepătrundere pronunțată prin faptul că locuitorii unui sat dețin și exploatează terenul aparținând unei alte moșii. În asemenea situații, observăm un caracter comun de cunoaștere și utilizare a unei toponimii, de percepție similară a unor puncte teritoriale.

La fel de importantă este clasificarea făcută de etnologul Romulus Vuia, care a stabilit următoarele tipuri de sate: satul cu case izolate, satul răsfirat, satul de vale, satul îngrămădit, satul de-a lungul drumului, satul dreptunghiular (geometric), satul compact adunat, satul circular, satul polip (radial) [147]. La rândul său, Ioan Vlăduțiu identifică următoarele tipuri de sate: sate cu case izolate, satul răsfirat (disociat), satul aglomerat, satele de-a lungul drumului, satele geometrice, satele adunate [146, p.124-127]. Valer Butură, în lucrarea *Etnografia Poporului Român. Cultura materială*, identifică sate adunate, sate risipite și sate răsfirate.

În Republica Moldova, studii privind tipologizarea așezărilor rurale au fost elaborate de geografii Matei Mâtcu, *Populația rurală a Republicii Moldova: Cercetări demografice*; Vitalie Sochircă, *Mediul geografic al Republicii Moldova*; Mihai Hachi, *Modul de trai al populației Republicii Moldova: Abordare socio-geografică*. M. Mâtcu și M. Hachi delimitează satele după criteriul morfo-structural, în așezări rurale de tip concentrat (adunat); satele răsfirate, care pot avea o răsfire liniară (de vale, de drum, de culme etc.) și una areolară (de versant, de culme, de vale); sate risipite (împrăștiate) [83, p. 195].

O abordare mai largă a acestui subiect ne duce la Școala franceză de geografie culturală, potrivit căreia peisajele rurale se clasifică în discontinue și complet umanizate. Peisajele rurale discontinue sunt suprafețele transformate de om ce alternează cu peisaje naturale, iar peisajele rurale complet umanizate sunt cele în care niciun imperativ natural nu are un rol decisiv [221, p. 504]. În consecință, peisajele rurale discontinue sunt situate geografic departe de centrele urbane, în locuri mai izolate de natură unde aceste așezări „își duc traiul” în conformitate cu tradiția lor. În timp ce peisajele rurale complet umanizate aflate în apropierea importantelor căi de comunicație, centre urbane, cu o viață economică activă și diversă, sunt supuse unor procese de urbanizare. În perimetrul acestor localități spațiul este transformat la maximum din cauza necesităților economice ale populației numeroase.

Informații privind tipurile de sate în funcție de așezarea acestora ne oferă Zamfir C. Arbore: „La mieznoapte, unde populațiunea rurală e compact românească, satele se compun din adunătura unor locuințe rustice risipite, cari locuințe sau case nu formează propriu zis strade și au aspectul unor cătune adunate la un loc; la meazăzi, din contra, casele sunt construite una lângă alta, formând un șir de strade mai mult sau mai puțin drepte. Satele din Basarabia sunt așezate pe malurile râurilor, lângă poduri, sau în fundul văilor, la marginea lacurilor, sau iazurilor, pe poalele dealurilor, sau la răspântia căilor noi de comunicație” [5, p. 247]. Constatăm astfel o diferență dintre casele de la nord-vest (mieznoapte) și cele de la sud-est (meazăzi).

Z. Arbore mai menționează că satele locuite de populație românească sunt adunate, cu alte cuvinte, prezintă o unitate de locuire și utilizare a spațiului, a conviețuirii istorice, o anumită moștenire și tradiție. În timp ce cele de la sud și sud-est, fiind populate de populație alogenă (bulgari, găgăuzi), stabilită în perioada Imperiului Rus, prezintă exemple de planificare și ordonare a ulițelor. Zamfir Arbore mai subliniază că la amplasarea, întemeierea satelor, se ține cont de prezența resurselor naturale, de condițiile de relief prielnice, de drumurile de importanță locală și regională. În opinia noastră, anume aceste „localizări” au determinat caracterul funcțional, structural al localităților. Astfel, „satele de la răspântia căilor de comunicație”, de „lângă poduri”, au dezvoltat comerțul, transformându-se în aglomerări rurale. Localitățile din „fundul văilor” sunt mai mici, compacte, cu un puternic „simț al locului”. Satele din preajma resurselor de apă au valorificat această amplasare, dezvoltând un sistem piscicol productiv, iar în timpurile mai îndepărtate unități portuare navale, târguri, vămi etc.

Drept urmare, în baza celor menționate, evidențiem trei tipuri de sate în conformitate cu structura morfologică: *adunate*, *răsfirate* și *risipite*. În același timp, trebuie menționat faptul că avem astăzi o frecvență mare a satelor adunate, iar localitățile pe alocuri prezintă o combinație dintre satele adunate și cele răsfirate, mai puțin dintre cele răsfirate și risipite. Configurația lor se modifică în funcție de gradul de populare, de planurile de construcție și amenajare a intravilanului, persistența configurației și dispunerii nucleelor de gospodării ce au stat la baza conturării vetrei etc.

Satele adunate sunt caracteristice pentru tot teritoriul R. Moldova. Au vatra bine conturată și delimitată față de moșie [A4.8 (a)]. Acestea ocupă suprafețe însemnate în regiunea de câmpie și în cea de podiș unde alternează cu dealurile, fiind plasate în hârtoape. Analiza materialului cartografic și cercetările de teren ne arată că acest tip de sate se suprapun pe următoarele forme orografice: Platoul Moldovei (Gribova, Hădărași), Câmpia Cuboltei (Sofia, Pelinia), Podișul Codrilor (Milești, Pojăreni), Colinele Tigheciului (Andrușul de Sus, Cociulia),

Podișul Nistrului (Vădeni, Șestaci), Câmpia Cahulului (Giurgiulești) și Depresiunea Ialpușului (Congaz, Corten).

Trebuie subliniat că acest caracter adunat al satelor, conform unui plan cadastral, este caracteristic pentru satele din sudul R. Moldova, în special de găgăuzi și bulgari. Cercetătoarea Maria Marunevici în *Поселения, жилище и усадьба гагаузов Южной Бессарабии в XIX - начале XX в* (1980) afirmă că planificarea satelor din sudul Basarabiei a fost influențată totodată de tradiția coloniștilor germani și de directivele ce prevedeau organizarea satelor conform unor planuri cadastrale concrete [171, p. 27].

Satele adunate reprezintă alegoric un „mănunchi de case”, „un cerc organic”. Aspectul organizatoric al acestora se caracterizează prin gospodării compacte având o distanță foarte mică între ele, cu mici grădini în spatele caselor. Rețeaua de străzi este relativ sistematizată, pe linie dreaptă. Loturile, livezile și viile sunt localizate în afara vetrei. Zoia Moiseenko, referindu-se la acest tip de sate în lucrarea *Архитектура сельских жилых домов Молдавии* (1973), subliniază: „Pentru nordul și sudul Moldovei, cu relief liniștit al teritoriului, sunt caracteristice satele cu organizare regulată și ulițe drepte. Acesta este un tip nou de organizare apărut în teritoriul dintre Prut și Nistru în anii '20-'30 ai secolului XIX” [172, p. 7].

În ultimul deceniu, ca urmare a intensificării procesului de migrare de la sat la oraș un număr important din populație s-a stabilit în localitățile suburbane. Astfel se observă un proces de adunare a respectivelor localități. Ca rezultat al creșterii numărului populației locale în urma condițiilor de trai mai bune, crește lipsa de spațiu locativ, fapt ce determină o ordonare și o gestionare foarte riguroasă a spațiului prin amplasarea caselor foarte apropiate una de alta. De asemenea, lipsa terenurilor locative ce ar trebui să revină familiilor tinere le determină pe acestea să-și construiască locuințe în curțile părinților, ceea ce reprezintă de fapt acțiuni ce intensifică procesul de adunare. Ca rezultat, între timp, multe localități care aveau o morfostuctură relativ răsfirată, tot mai mult au devenit adunate.

Satele răsfirate pot fi de vale, de drum, de culme. Acestea au vatra bine conturată, însă gospodăriile au spații mari în jurul lor, ocupate de grădini, livezi, vii, pășuni [A4.8 (b)]. Din această categorie fac parte satele de pe Dealurile Ciulucurilor (Ciuciuleni), Podișul Codrilor (Vărzărești, Zubrești, Dragușenii Noi), Podișul Cogâlnicului de Mijloc (Zloți, Batâr). Pentru așezările din centrul Moldovei este caracteristic o amplasare neregulată, liberă, „drumurile, cărările, pornesc din centrul satului spre diferite unghiuri urmând forma reliefului; acestea oferă o compoziție diversă locuințelor, arborilor și anexelor gospodărești” [172, p.7]. Din categoria satelor răsfirate, liniare, sunt cunoscutele așezări rurale situate pe cursurile de mijloc și inferior ale râurilor Nistru și Prut, sau de-a lungul principalelor artere de transport. Acestea sunt sate mari

ca suprafață și după numărul populației. Așezările respective au format un continuu sistem de localități ce se extind pe zeci de km. Vatra veche a satelor corespunde vechilor nuclee de gospodării care s-au aflat mai aproape de cursul râului. Forma intravilanului acestor sate este liniară, precum sunt Căraș, Parcani, Copanca, Speia pe fluviul Nistru; Vadul lui Isac, Colibași, Văleni, Slobozia Mare pe râul Prut. Localitățile așezate de-a lungul drumurilor au devenit importante noduri comerciale; în trecut, acestea constituiau importante vaduri de trecere, vămi, poște, condiție ce a favorizat dezvoltarea pe plan economic, social și cultural.

Satele risipite, numite și sate împrăștiate cu case isolate [A4.8 (c)], nu au o vatră bine conturată, iar gospodăriile sunt împrăștiate în cadrul moșiei având distanțe mari între ele. Asemenea localități aproape lipsesc pe teritoriul dintre Prut și Nistru, dintre care noi încercăm să menționăm, Tomeștii Vechi – Glodeni, Mânzătești – Ungheni, Măgura – Fălești. Locuințele sunt aici amplasate neregulat, conexiunea dintre case se face printr-un complex de căi de acces tradiționale: cărări, poteci, hudițe etc. Păstrarea denumirilor tradiționale a acestor sate, precum *Hutor*, *Odaie*, *Cramă*, reflectă existența lor anterioară și specializarea acestora în anumite activități: cultivarea cerealelor, legumelor necesare consumului familial, păstoritul. Astfel, constatăm că denumirea de odaie s-a păstrat și astăzi în toponimia multor localități, iar populația locală confirmă că, în anumite părți de sat, au existat anterior mici gospodării cu funcții pastorale. Intervievând bătrânii din satul Măgdăcești – Criuleni, aceștia povestesc despre Râpa Odăii aflată în josul satului unde locuise, până prin perioada interbelică, un boier ce deținea o cramă. O altă sursă menționează că în acest loc se adăposteau pe timp de ploaie ciobanii cu turmele de oi sau era locul de adăpat turmele datorită prezenței izvoarelor.

În ultimele decenii, în urma depopulării, satele risipite au rămas simple teritorii din componența administrativă a unei comune. Particularitățile clasice ale acestor tipuri de sate reflectă o legătură strânsă cu mediul natural înconjurător, deoarece populația a fost nevoită să se conformeze condițiilor naturale locale și să valorifice resursele în favoarea sa materială și utilitară, pentru a-și asigura un nivel decent de trai. La o privire de ansamblu, am putea observa că satele risipite sunt sigurele care au păstrat cea mai strânsă relație cu natura. Populația acestor sate au amenajat și organizat teritoriul având în același timp o libertate de posesie a spațiului. Multe din satele răsfirate au avut la început o morfostructură risipită, dar care, cu timpul, sub acțiunea diverșilor factori, precum creșterea populației, necesitatea ridicării nivelului de trai, valorificarea intensă a teritoriului și a condițiilor și resurselor naturale, au devenit mai adunate.

După componența etnică. Structura etnică cristalizează componenta identitară și, în același timp, reprezintă forme de cultură proprie, mentalitate, relații sociale etc. C. Rădulescu-Motru a afirmat că „un bănațean, un ungurean, un muntean, un moldovean, nu erau în trecutul

nostru simple denumiri geografice, ci caracterizări de port și de ocupație; erau tipuri sociale [109, p.163]. Ținând cont de componența etnică, Romulus Vulcănescu a identificat delimitări intra- și intersătești prin care localitățile se împart în sate nucleee și focare cu o civilizație și cultură arhaică tradițională sau contemporană, preponderent omogenă, creatoare și dinamică [151, p. 270]; localități eterogene care se diferențiază în sate cu compoziție etnică neunitară; și sate de tip mixt de interferență și neutre. Janet Stephenson a afirmat că „cultura și identitatea nu sunt legate numai de relațiile sociale, ci și de cele spațiale” [201, p. 127]. Prin urmare, pe teritoriul Republicii Moldova se întâlnesc sate de *moldoveni (români)* – majoritatea satelor; *ucraineni* – Unguri, Călărășeuca; *ruși* – Pocrovca (lipoveni), Sacarovca; *găgăuzi* – Congaz, Beșalma, Avdarma; *bulgari* – Tvardița, Corten; *romi* – Ursari, Vulcănești. Pentru satele dintre Prut și Nistru este caracteristică conviețuirea seculară dintre mai multe etnii. Datorită toleranței etnoculturale, satele de moldoveni, găgăuzi, bulgari etc. s-au îmbogățit și împrumutat în același timp în ceea ce privește viața materială (ex. adoptarea tipului de acoperiș „de tip nemțesc”, în materie de alimentație specificăm pregătirea salariilor, sarmalelor etc.) și viața spirituală (sărbători, obiceiuri și tradiții).

După dinamică: Astfel de peisaje reprezintă procesul de evoluție a formelor și componentelor lor caracteristice. După acest criteriu am stabilit trei categorii de peisaje culturale rurale fuzionate cu componentele lor sociale și etnografice. *Relicve* – numite de unii autori (M. Kuleshova) fosile, paleoculturale. Peisajul este unul în care un proces evolutiv a ajuns la un sfârșit, la un moment dat în trecut, fie brusc, fie în decursul unei perioade [243, p. 86]. Caracteristicile acestora sunt încă vizibile în teren datorită cercetărilor arheologice și păstrării lor de către comunitate. Acest tip de peisaj, pe teritoriul Republicii Moldova, este reprezentat de siturile arheologice, sistemele de irigație construite în perioada sovietică și abandonate după 1990, construcțiile părăsite și degradate ale complexelor zootehnice. De asemenea, aici încadrăm vetrele vechi ale satelor, care nu mai sunt locuite și sunt considerate de către localnici locuri „rele” și „periculoase”. În această categorie includem Cimitirul evreiesc din Vadul-Rașcov – Șoldănești [A3.28], care confirmă existența și funcționalitatea unui spațiu la o anumită etapă.

Continue – acestea mai păstrează un rol social activ în societatea modernă, procesul evolutiv este încă în curs de desfășurare, păstrând o imagine a trecutului cu influențe asupra prezentului. În același timp, prezintă dovezi materiale semnificative ale evoluției sale în timp [243, p. 86]. Drept exemple în acest sens ar putea fi satele răsfirate, care cunosc încontinuu, sub acțiunea factorilor economici și demografici, un proces de adunare structurală. Unele spații populate din cadrul acestui tip de peisaje, care au avut odinioară un rol administrativ, cultural, sunt conacele cu parcuri Mândâc, Manuc-Bei și Ivancea. Acestea au în prezent destinație socio-

culturală, sunt obiective protejate de stat și reprezintă lucrări peisagistice de importanță națională.

Evoluate [44, p. 126] sunt peisajele care reflectă o evoluție în ce privește structura constitutivă, capacitatea, gradul de mecanizare, nivelul de funcționalitate. De exemplu, peisajele energetice de astăzi de înaltă capacitate și structură erau reprezentate în satul tradițional de morile de vânt, înlocuite între timp cu instalațiile eoliene, morile industriale etc. [A3.29]. Hidrocentralele au luat locul morilor de apă. Un alt exemplu sunt meșteșugurile (olăritul, lemnăritul, cojocăritul, țesutul, vărăritul, cioplitul pietrei, fierăritul etc.), precursorii industriei textile, industriei blănurilor, industriei materialelor de construcție, metalurgiei.

După durată, peisajele poartă amprenta timpului păstrător de experiențe culturale, istorie, tradiții, identitate. În această categorie includem trei tipuri de peisaje:

Perene [37, p. 41], care au un caracter permanent de durata secolelor sau chiar mileniilor. Acestea au fost create de om într-o îndepărtată epocă istorică din considerente economice, politice, sociale, religioase; unele din acestea rămân și astăzi funcționale sau ca monumente de arhitectură, artă și mărturii ale realizărilor colectivității la o anumită etapă. La această categorie aderă însuși exemplul satelor considerate formă de organizare social-economică și culturală milenară. De asemenea, putem aduce drept exemplu schiturile rupestre de la Țipova, Japca, Orheiul Vechi, care prezintă o perenitate de locuire spirituală a populației locale.

Temporale sunt peisajele cu o durată relativ scurtă, de ordinul săptămânilor, organizate în anumite anotimpuri ca rezultat al factorilor și conjuncturii naturale, spirituale și sociale. În această categorie intră pelerinajele organizate cu ocazia sărbătorilor religioase și a hramurilor mănăstirilor (de exemplu: pelerinajele la Mănăstirea Hâncu în ajunul sărbătorii Sfânta Parascheva; cele din ziua Bobotezei la lacurile cu apă sfințită de pe teritoriul Mănăstirii Saharna). Dezvoltarea și păstrarea unor autentice tradiții de cultivare a viței-de-vie au favorizat organizarea festivalurilor vinului, desfășurate în perioada septembrie-octombrie. Un peisaj temporal cu o înaltă factură cromatică, apotropaică și simbolică este purtarea măștișorului.

Efemere – aceste peisaje se desfășoară în cadrul zilelor și nopților și manifestă deopotrivă valențe economice, culturale, folclorice, religioase deosebite. Este vorba în principal de hramurile localităților, tâgurile și iarmaroacele locale (de ex.: Târgul Olarilor de la Hoginești). Unic în decursul anului este în opinia noastră peisajul „Drumul luminii” din Noaptea de Înviere, peisaj ce are conotații ample religioase, culturale și morale [A3.32]. Din aceeași categorie ar putea face parte peisajul oferit de Paștele Blajinilor, care comportă o mobilitate familială și un caracter ceremonial, moral, social [A3.31].

După interdependența dintre componentele culturale și subiecții informativi [157, p. 46] evidențiem:

Peisajele în care purtătorii informației sunt monumente ale culturii materiale, precum sunt siturile arheologice transformate în muzee deschise (băile turcești de la Orheiul Vechi); monumente de arhitectură (Cetatea Soroca, Cetatea Tighina); obiective etnologice și realizări etnografice (case tradiționale cu arhitectura vernaculă în piatră din zona Orheiului, porțile de lemn din satele de la Codru). De asemenea, am putea include aici obiective naturale purtătoare de informații științifice și cognitive cunoscute ca vechi vetre de locuit – monumente geologice (defileele de la Budești, Trinca, Gordinești); hidrologice (sisteme de meandre spectaculoase, cum este cursul inferior al Nistrului în preajma satelor Chițcani, Cremenciug și meandra Nistrului Chior din preajma satului Crocmaz); biologice (rezervațiile științifice Codrii, Plaiul Fagului, Prutul de Jos).

Peisajele în care purtătoare de informație este populația locală, păstrătoare de valori culturale exprimate prin tradiții, credințe și cunoștințe populare, înregistrate în cultura orală. Ca exemple ar putea fi obiceiul de iarnă Jocul Caprei din Crihana Veche – Cahul, Colindatul în Ceată Bărbătească [A3.30], tradiția Lăzărelului păstrată în localitățile din valea Prutului; cunoștințele despre medicina populară și calendarul agricol, despre cosmoc și lumea înconjurătoare. Importante în această categorie sunt tezaurele umane vii, păstrătoare și cunoscătoare ale meșteșugurilor tradiționale, purtătoare de creații folclorice.

Peisaje care se bazează pe mitologie. Acestea ar putea avea la bază un argument religios – pelerinajele de închinare la „Talpa Maicii Domnului” de pe Stânca Grimidon; ritualul înmormântării considerat ca respect față de cultul strămoșilor, materializat în spațiul cimitirului; instalarea troițelor, răstignirilor la intersecția drumurilor și la hotare, percepute ca elemente apotropaice și morale; folcloric – credințe și obiceiuri agrare (Caloianul, Paparuda); păstorești – anul pastoral deschis de Sfântul Gheorghe și închis de Sfântul Dumitru; artistic – jocuri, cântece. Aceste tipuri de peisaje se caracterizează printr-o abordare și conștiință ritualică, sacră și simbolică. Peisajele bazate pe mitologie cuprind și spațiile care, după credințele populare, sunt locuite de ființe supranaturale, demonice (de ex.: Dulful care populează spațiul acvatic al Mării Negre).

Peisajele care există doar virtual. Acestea nu au prototipuri concrete în lumea reală [157, p. 46] și sunt rezultatul unor plăsmuiri, încercări ale omului de a înțelege anumite fenomene și procese naturale (cunoștințe despre formarea cosmosului, etnometeorologie), de a interpreta o anumită imagine lumii de aici (pământul) și celei de dincolo (rai sau iad), legende (de sate, locuri), mituri, poeme, credințe populare (existența strigoilor, moroilor), superstiții.

După forma de delimitare: menționăm peisaje cu limită materială și mentală:

Peisaje cu limită materială au o delimitare teritorială fixată în spațiu. Marcate și vizibile prin indici antropici (zid, piatră de hotar) sau naturali (râu, pădure); juridici, teritorial-administrativi (sat din componența unui raion, lac din componența unui sat).

Peisajele cu limită mentală poartă un caracter subiectiv, invizibil cu o înaltă concepere psihologică, uneori tabu, prezent doar în conștiința oamenilor. Acesta este construit, acceptat și respectat de comunitate la nivel de credințe, superstiții („Nu e bine să calci în casa și via părăsită”, „Nu e bine să calci pe unde a trecut vârtejul” [A1.28] ș.a.).

2. 4. Concluzii la Capitolul 2

În capitolul II au fost analizate componentele culturii materiale și spirituale ale peisajului rural, pe care le-am încadrat cu completări în schema „Părțile componente ale peisajului cultural rural” [A2.1]. De asemenea în baza particularității componentelor ființează diferite tipuri regionale și locale de peisaj.

1. A fost soluționată problema influinței reciproce dintre cadrulul natural și formele culturale materiale, prin relevarea aspectelor de evoluție de la sfârșitul secolului XIX– începutul secolului XXI. A fost analizat și explicat impactul cadrului natural asupra arhitecturii de organizare și amplasare a satului, locuinței și gospodăriei, ocupațiile, căile și mijloacele de transport, portul, alimentația. În baza surselor bibliografice, materialele cercetărilor de teren, am ajuns la concluzia că formele orografice condiționează rețeaua de drumuri a satelor; resursele minerale, vegetale sunt utilizate ca materiale de construcție și bază pentru practicarea anumitor activități de muncă, precum este agricultura, păstoritul, cioplitul în lemn, prelucrarea pietrei și a ceramicii; gradul de accidentare a reliefului, scopul și direcția de deplasare influențează conturarea reței de transport; condițiile și fenomenele climatice au condiționat în timp elaborarea anumitor piese de adaptare a portului; resursele și condițiile naturale, factorii istorici, etnici au impact asupra tipului de alimentație ș.a. Asupra componentelor culturii materiale (patrimoniul material) au influențat de altminteri tradiția etnică, moștenirea culturală, realitatea timpurilor, experiențele și cunoștințele deținute de comunitate.
2. Am argumentat că principiile spirituale ale peisajului rural se conturează în specificul mentalității colectivității, concepții filozofice, folclorice de raportare la viață și spațiu; simbolismul locului, caracterul cognitiv al peisajului; reprezentarea identitară gender din punct de vedere social și mitofolcloric asupra spațiului, cunoștințele populare despre natură

etc. O formă spirituală de cunoaștere a peisajelor rurale sunt genurile și speciile literaturii culte: romane, poezii, legende etc. – care au fost analizate și interpretate.

3. Am demonstrat de asemenea că prezența, încadrarea elementelor culturii materiale și interpretarea elementelor culturii spirituale, într-un anumit fel, în cadrul peisajului cultural rural conturează și definesc matricea etnică a unui popor, viziunea acestuia asupra lumii. A fost realizat un tabel care reflectă, în baza indicilor fondului funciar, evoluția peisajelor etnografice (culturale) de la sfârșitul secolului XIX– începutul secolului XXI. Astfel am demonstrat că evoluția de structură a fondului funciar exercită o influență majoră asupra menținerii suprafețelor, predominanței, calității unui anumit tip de peisaj în teritoriu.
4. O contribuție esențială este determinarea următoarelor tipuri de peisaje culturale rurale: după modul de utilizare a terenurilor, după structura morfologică, după componența etnică, dinamică, durată, interdependența dintre componentele culturale și subiecții informativi, forma de delimitare. Acestea au fost analizate și caracterizate în baza lucrărilor științifice de specialitate, datelor de arhivă și statistice, prezentate pe suport cartografic și fotografic – accentuând particularitățile lor pentru toată perioada cronologică propusă și importanța manifestării lor ca parte a patrimoniului material și imaterial.

3. EVOLUȚIA PEISAJULUI CULTURAL RURAL: PROBLEME ȘI SOLUȚII

3.1. Factorii dinamicii peisajului rural

În urma observațiilor de teren, analizei materialelor fotografice, studiilor de statistică, interviurilor de teren realizate cu locuitorii diferitor localități din R. Moldova, s-a ajuns la confirmarea ideii că peisajul cultural rural dintre Prut și Nistru, în decursul unui secol și jumătate (atât cât cuprinde cronologic cercetarea noastră), a cunoscut schimbări de imagine, de consistență arhitecturală, activități de muncă, concepții de organizare și utilizare a spațiului.

Schimbările ce survin în cadrul peisajului rural sunt vizibile atât pe segmentul inferior, cât și pe cel exterior, de la o zi la alta și de la anotimp la anotimp, sub impactul activităților continue ale oamenilor. Plasarea și existența peisajului rural mai aproape de natură, de priveliști pitorești ne oferă mereu imagini diferite în perioada de vară sau de iarnă; primăvara, când pământurile și culturile sunt în creștere, peisajul conferă un verde crud care înviorază monotonia rurală de după iarnă. Altfel arată peisajul în perioada recoltării și depozitării celor necesare traiului, când apar în perimetrul vetrei forme minore culturale (scârte de fân, glugi de porumb, depozități (stive) de lemne pentru perioada rece). Prin urmare, peisajul prezintă de bună seamă schimbări de imagine.

Mutațiile devin și mai vizibile în momentul în care se urmărește în decursul unui interval de timp prin intermediul captării fotografice a unui peisaj sau a unei porțiuni a acestuia. Astfel observăm schimbări ce survin din cauze naturale și umane. Schimbările provocate de factorii naturali sunt un proces firesc de evoluție, de regenerare a naturii, de funcționare a geosistemului. De exemplu, dispariția sau schimbarea locului unei meandre a râului (prin formarea talvegului); alunecări de teren, erodarea de adâncime sau suprafață, împădurirea naturală a unor porțiuni de teren etc. Toate acestea se desfășoară în timp cu ritmuri relativ lente, dar și rapide, foarte vizibile la un moment dat. Evident că aceste transformări de ordin natural determină anumite aspecte privind activitatea unei comunități.

Totodată, anume nechibzuința oamenilor provoacă procese distructive. În consecință, relația este interdependentă, cu efecte mai puțin benefice. Drept exemplu, procesele de defrișare, de desecare a luncii râurilor pentru extinderea suprafețelor agricole, industriale sau locative; aratul pantelor, poluarea excesivă etc. au condus la efecte destul de dezechilibrate în peisajul cultural rural.

Actualmente, la începutul secolului XXI, satul nu se mai poate identifica în totalitate cu ce reprezenta acum 50 de ani. S-a schimbat arhitectura caselor, forma de organizare

morfostructurală a aşezărilor, s-au urbanizat ocupaţiile. Prin urmare, dezechilibrul în natură, în comunitate, a dus în linii mari la o involuţie a peisajului rural. Această schimbare este evidentă nu numai în cadrul peisajelor rurale din Republica Moldova, dar în întreaga lume.

Analiza schimbărilor şi condiţiilor care au influenţat în ultimul secol transformările din peisajul rural este una interdisciplinară, deoarece natura factorilor este de asemenea diferită. Ca rezultat, menţionăm următorii factori care au susţinut schimbările şi dinamica componentelor peisajului rural:

Geoeconomici, care cuprind: degradarea formelor de relief prin valorificarea agricolă neadecvată a pantelor, fapt ce determină alunecările de teren; scăderea fertilităţii solurilor prin utilizarea excesivă a produselor chimice; utilizarea tehnicii învechite; micşorarea suprafeţelor de pădure a cauzat dezechilibrul ecologic, pierderea resurselor de lemn; dispariţia unor specii de arbori importanţi; dispariţia perdelelor forestiere de protecţie are efecte asupra biodiversităţii; poluarea apelor, scăderea diversităţii ihtiofaunei râurilor a provocat consecinţele corespunzătoare;

Sociodemografici, care se circumscriu în variabilitatea indicilor demografici (natalitatea, mortalitatea) determinanţi ai gradului de populare a aşezărilor, prezenţa şi asigurarea cu forţe de muncă, grupele de vârstă dominante. În ultimele decenii, se înregistrează un proces de îmbătrânire activă a spaţiului rural ca urmare a emigraţiei continue a tinerilor în străinătate. În consecinţă, la sate rămân categoriile de vârstă întreţinute: bătrânii şi copiii. În al doilea rând, lipseşte categoria cu vârstă activă, aptă de muncă, ca urmare, nivelul de echilibru şi de dezvoltare este unul mediocru. Factorul migraţiei a determinat la rândul său mai multe efecte negative decât pozitive. Cele pozitive ţin numai de ridicarea nivelului de întreţinere financiară a membrilor familiei rămase în interior. În acelaşi timp, plecarea populaţiei active în străinătate are repercusiuni sociale, psihologice, educaţionale etc.

Oamenii plecaţi în străinătate, ulterior întorşi acasă, au provocat un dezechilibru arhitectural. Casele tradiţionale care se încadrau perfect în imaginea spaţiului rural, inclusiv prin folosirea unor materiale de construcţii ecologice, sunt afectate de elementele unei arhitecturi improprii. Odată întorşi, chiar şi pentru scurt timp, locuitorii din mediul rural aduc cu ei modele de viaţă, preferinţe, străine de cele tradiţionale ş.a.

Istorico-politici, care sunt susţinuţi de succedarea regimurilor politice, de calitatea şi de implementarea politicilor de dezvoltare de către acestea; factorii respectivi au avut la rândul lor efecte vizibile asupra peisajului rural. Teritoriul dintre Prut şi Nistru, de la sfârşitul secolului XIX până la începutul secolului XXI, s-a aflat sub patru regimuri: până în 1918, Basarabia a fost gubernie în cadrul Imperiului Rus; 1918–1940 şi 1941–1944, parte a României Mari; în 1940–

1941; 1944–1991, spațiul dintre Prut și Nistru, lipsit de județele de nord și sud, a fost ocupat de URSS; la 27 august 1991 – Republica Moldova a devenit stat independent. Fiecare din aceste perioade a adus cu ea schimbări, forme și direcții de dezvoltare a așezărilor rurale. Începând chiar cu perioada țaristă, termenul geopolitic de *hinterland* atașat Basarabiei reflectă, fără nicio îndoială, esența intereselor economice ale acestui regim. Autoritățile ruse au tratat teritoriul dintre Prut și Nistru, drept o regiune periferică, înapoiată, dar cu bogății naturale și resurse agro-climatic deosebite. Astfel au adoptat o politică economică care a generat schimbări importante în forma de utilizare a terenurilor.

În perioada interbelică, după ce Basarabia a revenit la Patria-mamă, au fost înregistrate succese modeste în domeniul economic, fapt determinat în mare de pierderea pieței de desfacere. Cu toate acestea, în aceeași perioadă, politicile statului român în domeniul educației au trezit sentimentul național modern al populației din stânga Prutului. După cel de-Al Doilea Război Mondial, în urma aplicării așa-numitului „experiment moldovenesc”, aplicat de regimul sovietic, spațiul rural basarabean a fost supus unor mutații de ordin administrativ, economic și cultural. În urma acestora, au fost înregistrate schimbări vizibile în domeniul arhitectural conform proiectelor direcției centrale, au fost sistematizate ulițele, au fost instituite colhozurile cu consecințe grave asupra agriculturii și a terenurilor. Criza localităților rurale atinge cote alarmante după anii '90, când situația economică dezastruoasă a determinat plecarea oamenilor în străinătate, privatizarea inadecvată a terenurilor care menține efecte negative până astăzi.

Economici, concretizați în forma, direcțiile, indicii de dezvoltare economică. Colectivizarea a avut consecințe nocive nu numai de ordin economic, dar a dus la scăderea individualismului, a spiritului de inițiativă. Exploatarea solurilor și chimizarea excesivă a acestora a determinat o scădere drastică a productivității. Modernizarea în domeniul agriculturii, pretinsele „revoluții” ridică semne de întrebare și în prezent.

Culturali, care au efecte sub aspect lingvistic și educațional. Modernizarea satului manifestată în special printr-un acces tot mai larg la mass-media s-a accelerat după 1990. Această situație a condiționat mutații privind mentalitatea, preferințele și comportamentul populației rurale.

În afară de faptul că satele din R. Moldova sunt parte a istoriei, a culturii românești, acestea ne oferă în același timp informații prețioase despre forma de organizare, de conviețuire a populației locale, despre modul de viață, despre constantele culturale perpetuate și schimbările produse în decursul istoriei. Astfel, satele trebuie să fie studiate și valorificate ca memorie socială și culturală. Ele își redobândesc actualitatea în secolul XXI, când procesul de modernizare tinde spre dezvoltarea durabilă. Satul a fost dintotdeauna punctul de reazem

spiritual și ontologic al poporului român. El este locul în care a luat naștere și s-a menținut tradiția, spiritualitatea ca bază a identității colective. Este spațiul unde se desfășoară viața cotidiană a unei comunități împlinită prin succesiunea mai multor generații.

Satele reprezintă modele de conservare a tezaurului cultural. Or un tezaur cuprinde elementele relevante pentru identitatea unei comunități: întemeierea, numele descendenților spițelor de neam, toponimile care conturează limitele teritoriale și spirituale, ocupațiile tradiționale, sentimentul de apartenență al unei comunități la o identitate și capacitatea acesteia de a transmite patrimoniul cultural generațiilor viitoare.

În opinia noastră, abordarea relevanței factorilor dinamicii peisajelor rurale ar putea fi efectuată printr-o analiză complexă și concretă asupra satelor. Cercetând tipologia studiilor de caz propusă de Robert E. Stake (1994), am optat pentru cel de-al treilea tip, care presupune discuții individuale despre unele cazuri ce ar putea fi condiții de viață, probleme ale unei comunități ca să înțelegem la final legătura dintre acestea [97, p. 196]. Analiza noastră vizează trei sate: Cosăuți – Soroca, Măgdăcești – Criuleni și Crihana Veche – Cahul. Rațiunea care a determinat alegerea acestor trei așezări a fost prezența unei continuități geografice, care începe la nord cu satul Cosăuți continuă la centru cu satul Măgdăcești și se încheie la sud cu satul Crihana Veche; așezarea acestor localități în valea unui râu – fluviul Nistru în cazul satului Cosăuți, râul Ichel în cazul localității Măgdăcești și râul Prut în cazul satului Crihana Veche; originalitatea culturală ce se manifestă în ocupațiile tradiționale, continuitatea în timp și spațiu a formelor de locuire și de utilizare a terenurilor etc. Un alt motiv, unul din cele mai importante, este criteriul în baza căruia analizăm și demonstrăm evoluția și dinamica așezării.

Satul Cosăuți, fiind un peisaj rural original prin meșteșugul cioplirii pietrei, a fost analizat în baza clasificării etnografice propusă de Nicolae Dunăre. Acesta a propus o tipologizare etnografică a așezărilor omenești, identificând așezări de tip agricol, agricol-pastoral, agricol-specializat, pastoral-agricol-forestier, pastoral, localități specializate în meșteșuguri, pescărești [49, p. 82]. Satul Măgdăcești a fost analizat prin prisma schimbărilor și evoluțiilor de morfostructură, care reflectă distribuția teritorială a populației și a rețelei așezării [146, p. 259], criteriu propus de Ion Vlăduțiu. În ce privește Crihana Veche, acesta a fost cercetat din perspectiva tipurilor de peisaje etnografice, luând drept criteriu modul de utilizare a terenurilor – model de tipologizare propus de Ion Ghinoiu [186].

În vederea realizării unei bune analize, am făcut apel la multe surse de informare, cum ar fi hărți topografice, cadastrale, ortofotoplanuri, material video și fotografic, deplasări în teritoriu și observarea directă a manifestării subiectului interesat, interviuri, monografii, lucrări de sinteză, documente de arhivă și date statistice etc.

Satul Cosăuți face parte din punct de vedere administrativ din raionul Soroca, având o structură liniară pe partea dreaptă a fluviului Nistru, cu coordonatele geografice de 48°10' lat. N și 28°22' long. E. Date despre poziția geografică a satului găsim în lucrarea *Relieful teritoriului dintre Prut și Nistru* (1929) de Theodor Porucic, în care autorul menționează: „Ceea ce este de remarcat în cursul Nistrului este că mai sus de pragul granitic de la Cosăuți, Nistrul nu mai are afluenți din dreapta până la culmea Ciuhurului, care se oprește la Naslavcea, în valea Nistrului. Tot la Cosăuți, doar că de pe malul stâng, se revarsă în Nistru râul Murafa, al cărui curs inferior este, pe o distanță considerabilă, aproape paralel Nistrului” [108, p. 278].

Ca și majoritatea satelor situate pe cursul Nistrului, așezarea respectivă are o privesc pitorească. În acest sens, călătorul Afanasie Ciujbinski, vizitând aceste locuri în a doua jumătate a secolului XIX, menționa: „Populația și așezările de pe malul Nistrului se caracterizează printr-o așezare foarte pitorească, cu peisaje frumoase. Nimic nu oferă o frumusețe mai mare decât rocile înconjurată cu vegetație. Chiar și acolo unde pământul nu este acoperit cu vegetație, forma originală a rocilor și înfățișarea stâncilor aflate deasupra apei, sub duritatea caracterului ei, oferă locului o frumusețe aparte. Oamenii din aceste locuri se mândresc cu așezările împrăștiate pe câmpurile din apropiere” [166, p. 121]. Frumusețea naturii și bogățiile acesteia au condiționat o armonie cu ocupațiile oamenilor, iar prin acest din urmă element s-a conturat o particularizare culturală identitară a așezării, impregnând varietate și originalitate locurilor. Același autor mai subliniază: „Cine călătorește pe Nistru din susul acestuia până la liman e cu neputință să nu fie impresionat de așezarea pitorească, întâlnind periodic peisaje sălbatice și posace[...] Parcă se repetă aceleași stânci, roci și așezări dezordonate, dar mi se par de fiecare dată noi și neobișnuite” [166, p. 291].

Peisajul rural Cosăuți arată continuitatea habitatului uman în acest spațiu. Rezultatele investigațiilor arheologice denotă că localitatea a fost populată din paleoliticul inferior, iar stațiunea numită de către istoricul I. Borziac și M. Anikov *Cosăuți* este considerată cea mai relevantă din regiune pentru perioada paleoliticul superior. Potrivit unei alte informații, satul s-ar fi numit anterior Urzeni, loc abandonat din cauza condițiilor nefavorabile determinate de situarea acestuia în josul satului actual. Vatra nouă ar fi fost numită Căsuțe, care a devenit între timp Cosăuți [73, p. 329].

O informație indispensabilă este cea privind geologia și geomorfologia locului, care este în opinia noastră o condiție primordială oferită de către natură locuitorilor cioplitori în piatră. O secțiune a scutului cristalin ucrainean iese la suprafață pe teritoriul satului Cosăuți, componența căruia este alcătuită din granit. Într-o scurtă istorie a localității, se subliniază această particularitate geomorfologică și geologică: „Dinspre râu terasa se mărginește cu malul înalt,

bazele cărui sunt formate din granituri acoperite cu depunerile cretaceului, sarmațianului, precum și cu sedimente cuaternare și recente. Graniturile ies deseori la suprafață în albia Nistrului, formând cunoscutele praguri de la Cosăuți, care îngreunează navigația [76, p. 25].

Componenta litologică a determinat o dezvoltare a unei ocupații tradiționale – cioplitul în piatră, care, putem spune cu fermă convingere, este un produs al creației locale și dovedește o funcționalitate continuă activă până în prezent. Aceasta este o particularitate a localității ce o identifică drept peisaj cultural de o înaltă importanță. În partea nord-vestică a satului, când intri din spre Soroca, se află cariera de granit și piatră tare, care ocupă o suprafață de 30 ha. Gresia este de vârstă proterozoică, fiind estimată la 1 666 mii m³ (Categorie A), 1 473 mii m³ (Categorie B), 3 476 mii m³ (Categorie C) [93, p. 51].

De asemenea, la intrarea în sat pot fi observate atelierele în care se prelucurează piatra de Cosăuți, în termeni științifici numită *gresie* [A3.33]. Această îndeletnicire a conferit oamenilor locului un element identitar, fiind cunoscuți pe tot teritoriul R. Moldova ca buni cioplitori în piatră. Cei mai cunoscuți meșteri [A3.34] sunt Ion Lozan, Serghei Belous, Ion Cojocar, Alexandru Zolotariov, Anatol Ciumac ș.a. E necesar să menționăm că atelierele nu au asigurat doar locuri de muncă, ci au fost instituții educative, sociale și de formare profesională.

Realizările artistice sunt părți componente ale decorului satului – un argument al spiritului creativ și al activității migăloase a meșterilor. Prin urmare, cioplitul în piatră a devenit în timp o tradiție a celor de la Cosăuți, o tradiție transmisă din generație în generație. Datele de arhivă [231] indică faptul că în 1889 locuitorii satului Cosăuți, pe lângă lucrul pământului, munciau și în cariere. Aceștia extrăgeau piatra din care confecționau lespezi utile în pavarea podelelor bisericilor, mănăstirilor, magaziiilor. Această îndeletnicire le aducea un venit consistent. De asemenea, lespezi fabricate de către meșterii din Cosăuți au fost utilizate în 1841 pentru pavarea trotuarelor din orașul Odesa [232].

Meșterii confecționează din piatră hogeacuri, stâlpi pentru porți, pietre de hotar, cruci pentru morminte, colaci pentru fântâni, steme, coloane, platforme, vase, monumente, busturi, basoreliefuri, blazoane, troițe, monumente, pietre funerare etc. Păstrarea în memoria colectivă a cunoștințelor și credințelor populare despre univers își găsește reprezentare în ornamentica și motivele sculptate pe obiectele cioplite: motive mitice, figuri geometrice, figuri zoomorfe și fitomorfe etc. Uneltele folosite de către meșteri sunt variate: ciocan, daltă, burcez (topor cu dinți), mai (ciocan masiv), ferăstrău, pană din lemn, pârgii etc. [A1.58].

Oamenii locului au folosit piatra pentru a-și înfrumuseța localitatea, pentru a oferi habitatului un aspect durabil, estetic și plăcut. Ștefan Ciobanu nota în monografia *Basarabia* despre satul Cosăuți următoarele: „Printre pomi zăresc gospodari cioplini lespezi de piatră [...]

Unii fac cruci, alții roți de tocilă [...] Gospodarii de aici trăiesc mai mult din cioplitul pietrei [...] Piatra o iau din stâncele de acolo [...] fiecare gospodar are cariera lui [...] [33, p. 40].

Conform datelor statistice, prelucrarea mai intensivă a pietrei a început în primii ani ai secolului XX. Astfel, în perioada interbelică, lucrau în carieră circa 50 de locuitori, în 1957–1960 – 160 de cioplitori, iar prin anii '70 – '80 – circa 400 de pietrari [76, p. 30]. În 2016, lucrează în ateliere circa 50 de meșteri.

Indicatorii dinamicii de evoluție și involuție stabiliți au fost determinați de exploatarea industrială a zăcămintului începută în 1974, situație care explică numărul mare de cioplitori din această perioadă; creșterea cererii pentru produsele cioplite în piatră; utilizarea uneltelor performante, fapt ce a ușurat munca; sârguința de a păstra tradiția acestei ocupații. Totodată, indicatorii de involuție constatați după 2000 au fost cauzați de lipsa forței de muncă provocată în ultimul deceniu de plecarea locuitorilor peste hotare; de orientarea tinerei generații spre alte ocupații mai ușoare și mai bine plătite. În opinia acestora, această ocupație ar fi demodată.

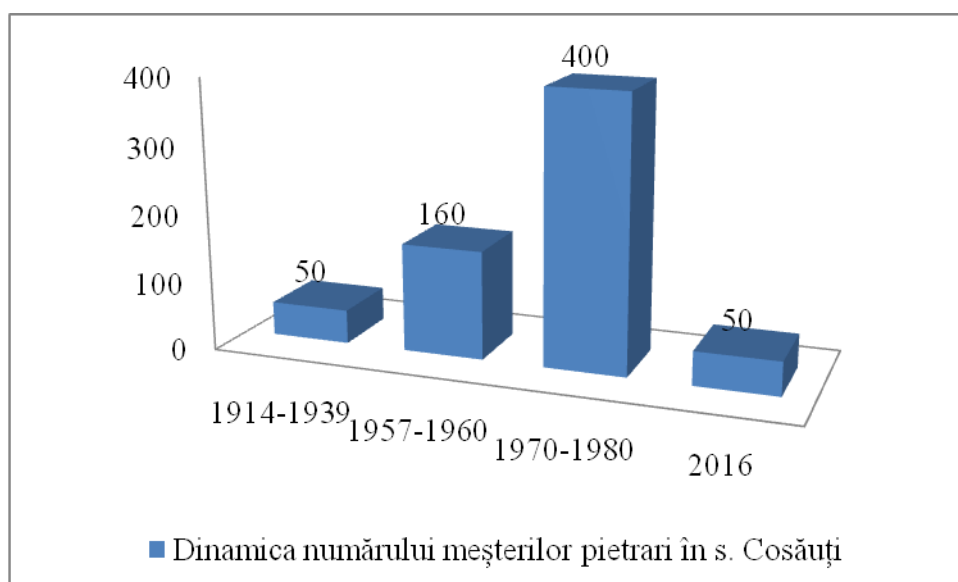

Diagrama 3. 1. Dinamica numărului meșterilor pietrari în s. Cosăuți. (Elaborată de autor în baza sursei [152, p. 254])

Cu toate acestea, subliniem că prelucrarea cu măiestrie, talent și multă migală a pietrei de către meșterii locului a transformat peisajul cultural rural Cosăuți într-un adevărat exemplu de continuitate a tradiției și devotament față de o ocupație strâns racordată la resursele locului.

Peisajul natural al locului prin rezervația peisagistică și monumentul natural „Pragurile Nistrului” se armonizează cu peisajul sacral al împrejurimilor Mănăstirii „Acoperământul Maicii

Domnului”. Acest loc sfânt de rugăciune, pelerinaj, liniște, menține spiritualitatea așezării, oferă o percepție emotivă întregului spațiu și confirmă prin arhitectură munca meșterilor locali.

De satul Cosăuți și îndeletnicirea localnicilor sunt legate unele legende populare românești. De exemplu, o legendă toponimică relatează că „Petru Rareș, trecând prin pădurile de pe malul Nistrului, a deslușit lovituri de ciocan și voci. Apropiindu-se, a văzut o carieră în care oamenii locului ciopleau în piatră. Domnul a aflat de la ei că piatra este trainică și bună pentru viitoarea cetate de piatră în locul celei de lemn și pământ de la Soroca. Voievodul a poruncit atunci să fie adusă piatră pentru cetate din această carieră, care a fost transportată pe apa Nistrului, pe plute de lemn și bărci” [73, p. 329]. Poetul Gheorghe A. Rusu, orginar din Cosăuți, a adus un omagiu meșterilor de aici prin piesa de teatru „Pietrarii” jucată la Iași de către actorii Teatrului „Vasile Alecsandri” [153]. Meșteșugul cioplierii pietrei la Cosăuți comportă valori estetice și culturale, este un fenomen și o expresie culturală a unei tradiții rurale locale ce reflectă un element de civilizație rurală și meșteșugărească.

Satul Măgdăcești. Scopul nostru este de a analiza evoluția structurală a vetrei și moșiei acestei localități, de la un sat risipit, până la sfârșitul secolului XIX, la unul răsfirat, în prima jumătate a secolului XX, și, în cele din urmă, constituirea acestuia ca sat cu o organizare adunată a caselor, aliniat de-a lungul drumului, la sfârșitul secolului XX – începutul secolului XXI. Localitatea este situată în centrul Republicii Moldova pe o vâlcea a văii râului Ichel, la 15 km spre nord de Chișinău, având coordonatele geografice de 47°8' lat. N și 28°49' long. E. Localitatea face parte din punct de vedere administrativ din raionul Criuleni, având o suprafață totală de 13,37 km². Componenta etnică a populației este majoritar românească, cu un număr de 4611 locuitori [103, p. 88].

Satul Măgdăcești are circa 500 ani și a cunoscut de-a lungul timpului schimbări importante până și-a definit teritoriul actual. Au fost înregistrate schimbări în primul rând de natură teritorială, căci documentele vremii prezintă date ale măsurării hotarelor, litigii de hotar dintre moșia Măgdăcești și Pașcani, repartizări și vânzări-cumpărări de pământ. În al doilea rând, au fost înregistrate mutații de natură sociologică și culturală. Populația moșiei s-a modificat sub aspectul numărului de indivizi, unele nume de familii sau spițe de neam au dispărut și au apărut altele noi. S-a schimbat relația dintre oameni atât în raportul acestora cu locuitorii moșiei, cât și cu vecinii, cu străinii, atitudinea unora față de ceilalți. Concepțiile s-au modificat în conformitate cu epocile, încercându-se mereu o reactualizare a esențelor identitare [103, p. 89].

Cât privește numele satului, trebuie să menționăm că a avut pe parcursul timpului două schimbări toponimice atestate. Spre exemplu, la 1476 așezarea este atestată cu denumirea Pașiștii [115, p. 5]. În 1529, localitatea este întâlnită în acte cu denumirea actuală, Măgdicești. Deseori,

în documente, satul apare cu denumirea Măgdăcești [116, p. 432], făcându-se referire la locuitorii moșiei, la proprietarii acesteia, purtătorii tradițiilor locului. În mod cert, proveniența numelui este legată de persoana lui Mihul Magdiciu, care, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (1457–1504), a cumpărat moșia de la Șandru Onescul, fiul lui Ștefan Ungureanu, primit de acesta ca dar de la voievod [115, p. 5]. O legendă apărută în ultimul sfert al secolului XX, odată cu strămutarea unor familii din satul Drăsliceni la Măgdăcești, din cauza unor alunecări de teren, relatează că acesta din urmă s-ar fi numit Flutura, chipurile, celor plecați li se spunea: „Au zburat ca fluturii” [A1.7]. Potrivit unei alte versiuni, numele de Flutura a fost dat și în urma localizării primelor case, cum se crede, în patru părți ale satului (nuclee de gospodării), sub formă de fluture. Cu toate acestea, numele respective nu sunt menționate în documente.

Importanța delimitării hotarelor este primordială și decisivă în organizarea și administrarea unui teritoriu, el este limita care începe și încheie un spațiu concret. Conform tradiției, hotarele sunt semne reprezentate de alte semne, care devin deseori simboluri și mărci de identitate ale unor locuri sau comunități.

Un document din 7 septembrie 1807 [114, p. 428-430] arată procedeul de măsurare a hotarelor moșiei Măgdăcești, actul indică nu numai tehnica epocii, dar și denumirile de locuri păstrate în vocabularul măgdăceștenilor până nu demult. Acest document constituie primul argument al aspectului risipit al satului. Textul integral al actului poate fi citit conform referinței [103, p. 93]. Suprafața teritoriului la 1807, prin convertire a unităților de măsură din stânjeni în kilometri, alcătuiă 12,41 km². Făcând o comparație cu suprafața de astăzi a localității, 13,37 km², constatăm o diferență de aproximativ un km². Totodată, desprindem din textul documentului primul nucleu de gospodării, „Pădurea Furnicosului”. În urma cercetărilor de teren, am aflat numele celorlalte părți ale satului. Acest rezultat ne-a oferit posibilitatea să realizăm o reconstituire cartografică [A4.9]. Descoperirea unui plan cadastral al satului Măgdăcești de la 1911 [A4.10] a confirmat informațiile privind hotarele moșiei indicate în documentul de la 1807. Deși există o distanță de aproximativ 100 de ani, constatăm o diferență vizibilă în ce privește gradul de populare a moșiei, creșterea numărului caselor în jurul vechilor gospodării.

În alte surse documentare, de exemplu, la Darie Donici, la 6 septembrie 1709, un oarecare Lupașcu vinde o parte din loc către erhanul din Drăsliceni: „*Din partea de gios din sat din Măgdăcești... și aceasta se pogoara până în satul Pașcanilor...*” [127]. Acesta este al doilea act în care se menționează afirmația „de parte de gios de sat”, fapt ce ne face să afirmăm că satul s-a împărțit prin roire în două părți „partea de sus” și „partea de jos”, am putea să vorbim astăzi de Măgdăcești de Sus și Măgdăcești de Jos. Această supoziție a fost confirmată în urma interviewării localnicilor mai în vârstă. În anumite perioade, unele terenuri au fost vândute sau

date spre a fi lucrate de către țăranii din satele vecine, cum ar fi Drâslăeni. Drept concluzie pentru această etapă am putea nota următoarele: fiind un sat mare cu ogoarele, pășunile, pădurile și apele sale, Măgdăcești a fost inițial format din mahalale patronimice numite *cuturi*.

Mahalalele sunt expresia locuirii unor spițe de neam și a lucrului lor în micile regiuni ale moșiei unde au fost construite primele case. Toate acestea le observăm și astăzi în toponimia localității. Totodată, localnicii, pentru a identifica o mahala sau locuitorii ei, pun deseori întrebarea: „Dar cine e mai bogat, mai răsărițel gospodar în mahalaua ceea?”, deci se face o asociere dintre mahala, cum îi spun oamenii locului, și o persoană înstărită. Fiecare mahala are gospodarii săi. Dacă nu cunoști unde este situată o mahala, te poți orienta în funcție de numele unei persoane sau familii care locuiește acolo: „S-a luat cu una din mähala ceea de la Ochintăști”: „acela e de la Rățoi”, „din mähala de la Nuci.... „de la Garbatu”, „dar o ține pe una de la Imaș...”.

După cum am confirmat mai sus, o cunoaștere a evoluției satului Măgdăcești, de la unul risipit la unul cu o organizare adunată a caselor, se poate face prin analiza „nucleelor de gospodărie”, numite „mahalale”. Primul nucleu de gospodărie este *mahalaua de la Movilă* – una dintre cele mai vechi, situată în partea de jos a satului, în valea râului Ichel. Această denumire provine de la o movilă [156, p. 19-20] (trei movile erau inițial pe teritoriul moșiei), fapt confirmat de menționarea acesteia în lucrarea *Археологические памятники Криулянского района* și de bătrâni, loc numit de aceștia „la Movilă”. Primele case ale moșiei Măgdăcești se aflau în valea Ichelului, fapt confirmat de actele menționate mai sus. Iar după spusele bătrânilor, printre care și Vladimir Ursu zis Văzduh, existau în perioada interbelică aici gospodării. Vladimir Ursu menționează că aici locuiau părinții soției sale, Dumitru Ursu și Onița Guzun. Curtea era delimitată de un gard de piatră. Arhitectura locuinței prezenta un coridor susținut de deregi din piatră, o bucătărie de vară și una de iarnă. Din construcții auxiliare informează sursa, existau niște grajduri pentru vite, oi, cai, și cotețe pentru găini. Curtea mai avea fântână proprie de unde se alimentau ciobanii din regiune.

Oamenii din această parte de sat au înaintat în partea de sus a moșiei, în mahalaua *Ochintăști*. Această denumire vine de la familiile acestei comunități religioase, care credeau în credința lui Inochentie. Bătrânii spun că „aceștia nu mergeau la biserică. Se adunau în casele lor, cam trei–patru familii, pentru săvârșirea serviciului de cult”[A1.11]. Membrii acestei comunități veniseră din Drâslăeni. Localnicii le spuneau acestora „cei cu ochii închiși, orbi și feriți de la dreapta credință”. Observăm în acest caz stabilirea în localitate a unor țărani veniți de pe o altă moșie probabil din cauza că fuseseră persecutați. În vecinătatea acestei mahalale, spre nord-vest, există un loc căruia i se spune *Râpa Odăii*, care este acum nepopulată. Originea acestui nume se

explică prin destinația acestui loc de așezare temporară, cu gospodării izolate de moșia satului, care aveau un rol pastoral sau agrar [60]. Unii bătrâni ai satului spun că aici a locuit odinioară un boier ce avea o cramă, iar alții menționează că în acest loc se adăposteau pe timp de ploaie ciobanii cu turmele lor sau că era loc de adăpat. În 1941, în Măgdăcești au fost înregistrate 900 de capete.

Un alt nucleu de gospodării este numit *la Rățoi*. Oamenii localității povestesc următoarele: „Când intri în Măgdăcești cobori deodată în mahalaua Rățoilor” [A1.10]. Aici locuia o familie venită din Drăsliceni, care deținea un otrop de pământ. Odinioară țăranii din satele vecine spuneau: „Plecăm la Măgdăcești ca să măsurăm pământurile”. Deci, se avea în vedere lucrul pământului de către țăranii din alte sate sau am putea admite faptul că locuitorii din satul vecin aveau pământ la Măgdăcești.

În partea de sud a moșiei se întinde *Hârtopul (Pădurea) Furnicosului*, nume menționat în documentul din 6 septembrie 1807, când au fost măsurate hotarele moșiei. Astăzi, această mahala este numită „Fundac” [A4.11]. Denumirea „Pădurea Furnicosului” este legată de prezența unei păduri seculare de stejar care a fost ulterior defrișată. Sătenii veniți din partea de jos a satului, de pe malul Ichelului, au găsit resturi de trunchiuri mari și mușuroaie de furnici. Însăși geomorfologia terenului, care se deschide ușor către sat, are formă de amfiteatru din această cauză se trage și redenumirea mahalalei, Fundac, adică dosită, aflată în fundătura satului.

Explicarea evoluției peisajului rural sub aspectul morfostructurii satului Măgdăcești o putem completa cu o interpretare cultural-orală legată de această mahala. De Pădurea Furnicosului este legată o povestioară cunoscută doar de bătrâni. Unul dintre aceștia ne-a relatat-o: „Demult, încă pe vremea turcilor, aici, în pădure, s-ar fi aflat un bordei în care ar fi locuit o femeie bătrână. Unii locuitori ai satului o considerau vrăjitoare, iar alții o femeie ce vindecă cu ajutorul ierburilor și descântecelor. Într-o zi, a venit la ea un boier însoțit de vizitiul său. Boierul a intrat la femeie și i-a spus năpasta lui. Atunci vrăjitoarea a fluierat de trei ori și a venit Scaraochi. Cu puterea acestuia, femeia i-a spus boierului cum să se vindece: să ia un cal frumos și să-l alerge până când acesta va asuda. Să ia un prosop și să șteargă calul, iar apoi cu acest ștergar umed să se șteargă și el. Drept răsplată, boierul i-a dăruit ca mulțumire niște veselă și ceva merinde [A1.11]. Bătrânii spun că anume în acest loc s-ar fi descoperit mai târziu o groapă plină cu ulcele și farfurii de lut.

Mai târziu, în anii '70-'80 ai secolului XX, ulițele au început să fie trasate în linie dreaptă, conform planurilor cadastrale raionale. Crește numărul populației determinat în primul rând de strămutarea locuitorilor din satul Drăsliceni unde au avut loc la începutul anilor '80 mari alunecări de teren. Creșterea numărului locuitorilor a fost condiționată de asemenea de

repartizarea loturilor pentru construcția caselor pentru tinerele familii din satele Drăsliceni și Ratuș.

Prin urmare, în ultimele decenii ale secolului XX– începutul secolului XXI, satul s-a conturat în unul adunat, cu o aliniere de-a lungul drumului, cu străzi sistematizate, conform unui plan de construcție impus în anii '80 ai secolului XX tuturor familiilor tinere ce își construiau case [A4.12]. Actualmente, din cauza creșterii rapide a numărului populației, a lipsei de loturi pentru spațiu locativ, nelucrarea grădinilor din interiorul vetrei cauzează un proces de adunare, de creare a unei presiuni asupra terenurilor; pământurile cultivate sunt situate exclusiv în afara vetrei și sunt valorificate în întregime.

Satul Crihana Veche se află în sudul R. Moldova, în componența administrativă a raionului Cahul, având coordonatele geografice de 45°52' lat. N și 28°10' long. E. În componența comunei intră satele Vâlcova și Crihana Veche. În funcție de modul de utilizare a terenurilor, comuna Crihana Veche corespunde combinat celor patru tipuri de peisaje etnografice: piscicol, viticol, agrar și pastoral. Satul este unul dintre locurile din Republica Moldova unde condițiile naturale, spiritul întreprinzător și gospodăresc al localnicilor i-au conferit așezării o importanță istorică și etnografică. Ocupațiile precum creșterea animalelor și pescuitul sunt o determinantă a condițiilor și resurselor naturale locale, a realităților istorice și performanțelor culturale.

Pescuitul este o ocupație determinantă a resurselor și condițiilor hidrografice regionale și locale asigurate de cursul inferior al râului Prut, unde s-a format lacul Manta. Acesta este un lac relict, de luncă, cu o suprafață de 2100 ha, fiind al doilea lac natural ca mărime de pe teritoriul Republicii Moldova. Suprafața impunătoare, diversitatea speciilor de păsări, pești și covorului vegetal a creat circumstanțe prielnice pentru pescărit. În același context, cunoscând faptul că întemeierea satelor în preajma resurselor de apă era o tradiție în spațiul românesc, Crihana Veche nu face excepție. Localitatea respectivă are în vecinătate mai multe bazine acvatice, care sunt și puncte hidronimice de orientare în spațiu: pâraul Crihana, bălțile Bălăcea, Barcul lui Ciochină, Dracele, Iezărul, Mlădițele, Motranul, Surda, gârlele Hidrarea și lacurile Brihari și Foltane [A3.35].

Despre vechimea practicării pescuitului pe moșia localității ne comunică documentele vremii, care consemnează valorificarea bălților crihănene. La 5 august 1759, Mitropolitul Moldovei Iacob Putneanul a raportat printr-o anaforă către domn că a cercetat reclamația locuitorilor din satele Cărhana și Frumoasa împotriva logofătului Manolache Costache, care a închis cu oamenii stăpânirii gârlele săpate de ei, propunând să se dea poruncă pentru redeschiderea lor: „Au venit unii din lăcuitorii din satul Cărhana și satul Frumoasa și ne-au jăluit cum că ei în trecuții ani s-au apucat cu voia stăpânilor moșiilor de au deschis gârle pe moșiile

stăpânești și au făcut mare cheltuială și osteneală, și când au fostu să folosască și ei din osteneala lor, dum(nealui) logofătul Manolache, cu ce chip nu știm, că cu oameni domnești au astupat gârlile acelea și au dat oamenii și cibote” [94, p. 354]. Dintr-o altă sursă aflăm că încă în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, aceste gârle și bălți erau sub jurisdicția Mănăstirii Putna, iar localnicii dețineau dreptul de folosință asupra lor. Un alt document arată că satul ar fi fost întemeiat de cinci pescari de prin părțile Chiliei, cărora le-a plăcut locul bogat în pește, păpuriș, stufăriș și vânat și s-au instalat aici [76, p. 252].

Un document datat mai recent conține informații privind permisiunea anumitor persoane să pescuiască în bălțile satului și să le administreze. La 20 aprilie 1942 [234], Primăria comunei Crihana a emis un demers prim-pretorului plasei Ion Voevod, prin care îl informa că a luat măsuri pentru vânarea peștelui din apele de pe islazul de baltă, unde pescuiau în mod ilegal pescarii dlui Gheorghe Manolescu, care refuza să-l arendeze. Primarul a solicitat mobilizarea locuitorilor Gheorghe Bezman (paznic de baltă), Boghean Toader și Boghean Ion, pescari neangajați la Manolescu. Documentul arată că erau numiți pescari doar cei care erau angajați pentru acest serviciu și că conflictele dintre proprietari și autoritățile statului erau frecvente.

Populația locală a dezvoltat o cultură piscicolă, au aplicat tehnici de exploatare a bogățiilor sale ihtiologice, vegetale, hidrologice etc. Prin urmare, cultura materială este reprezentată de diverse mijloace de transport pe apă și instrumente de pescuit. Din transporturile tradiționale de apă menționăm luntrea mare, luntrea mică, pe care localnicii o numesc *lotca*, pe care o călăfătuiesc cu catran [A3.36]. Vârstnicii amintesc despre utilizarea *plutei* făcute din papură. Pentru perioada de iarnă, este caracteristic pescuitul la copcă, utilizând brișca. Pentru a evita alunecarea pe gheață, oamenii locului au improvisat un tip de potcoave, cărora le spun „potcoave pentru oameni”, acestea sunt legate cu funii de picior.

Pescuitul peștilor, încă din bătrâni, se făcea cu ajutorul diferitor unelte, precum: *vintirile*, o capcană de prins pește, o împletitură de plasă întinsă pe cercuri în care peștele intră și nu mai poate să iasă: „Părinții prindeau la vintiri din capron. Avea cerc, acuma se face din sârmă, dar înainte se făcea din nuiiele din astea, din salcie. Le făcea, le lega cu ață de capron, deasupra are cinci-șase cercuri. Erau mari după cum e apa, baza de ascundere, cea mai mare, cred. Băț nu avea. Acolo avea așa un bârneț care se pune ca să se strângă... Bârnețul e un fel de ață, îl bagi prin ochiul cela și-apoi când tragi ața se strânge. Un singur om băga vintirea. Ne duceam pe jos, prin apă... Dacă apa e stătătoare, pui stăvilar. Le pui în cruce, bețe, unul peste altul... Vezi cum, dacă este pește îi bine, dacă nu, atunci mergi la o săptămână. Le cauți în fiecare zi” [A1.16]; un alt instrument de pescuit era *ostia*: „Ostia avea trei craci. Ave limbi, ca o furcă. Mă ducem cu tată-meu, trăiam la Cahul, aici la margine, unde s-au stricat paneelele astea. Ne duceam cu lotca

de acolo, din Cahul, că era baltă înainte, iezăr, nu știu cum i se spunea. Era un fel de canal și turna drept pământ în Dracili, și acolo, Mățoii, cum i se spune, popânzac. Stă pluta cu stuh de desubt acolo. Și tată-meu bătea cu ostia ceea acolo și umpleam lotca cu pește și veneam acasă”; localnicii mai foloseau ca instrumente plasele și coșurile împletite din răchită, *mrejele*, *parașuta*, *prostovolul* și *undița*.

Balta a devenit o importantă sursă de hrană și venit. Din fauna acvatică se pescuia ondatre, nutrii, cu ajutorul capcanelor. Ihtiofauna lacului Manta este alcătuită din 23 specii de pește. Predomină carasul argintiu (*Carassius auratus gibelio*) (28,6%), biban (*Perca fluviatilis*) (21,5%), obleț (*Alburnus alburnus*) (12,2%), babușcă (*Rutilus Rutilus*) (7,4%) [140]. Respondenții menționează că bătrânii pescuiau: somn (*Silurus glanis*), crap (*Cyprinus carpio*), amur (*Ctenopharyngodon idella*), șalău (*Sander lucioperca*), chișcari (*Eudontomyzon danfordi*), lin (*Tinca Tinca*). Astăzi, se pescuiește mai mult caras, țipar (denumire locală *chișcar*), știucă (*Esox lucius*), plătică (*Abramis brama*), biban (denumire locală *baboi*), plevușcă (*Leucaspis delineatus*) (denumire locală *gughii*). Rácii erau prinși cu mâna. Scoicile au fost o resursă de hrană consistentă în timpul foametei din 1947.

Resursele de vegetație acvatică și palustră, precum stuful (*Phragmites australis*), papura (*Typha latifolia*, *Typha angustifolia*), au fost și sunt folosite ca materie primă de construcție, în artizanat. Papura era utilizată la confecționarea rogojinelor, acestea erau folosite ca material protector asemenea serelor de astăzi, pentru creșterea răsadului. De asemenea, din stuf se împleteau coșuri, se înfundau butoaiele. Stuful se folosea în loc de paie la lipirea caselor, ca material pentru acoperiș. Dintr-un document din 1893 aflăm indicații pentru reconstrucția școlii din sat: „Clădirea să fie acoperită cu stuf nou, după metoda nemțească” [76, p. 253]. În perioada interbelică, stuful era folosit ca material pentru construcția gardurilor. Cu timpul, după anii '50 ai secolului XX, această tehnică a început să fie considerată o rușine, semn al sărăciei familiei. Astfel de gard din stuf este astăzi utilizat pentru delimitarea grădinilor, pentru acoperirea anexelor gospodărești și la stâne.

Faptul că la gospodăria piscicolă construită în 1971 munceau 3332 de muncitori, unde se produceau anual circa 30000 centenere de pește [76, p. 256], constituie un argument că acestei ocupații i-au fost conferite atribute economice locale. Valorificarea luncii văii cursului inferior al râului Prut, inclusiv a bălții (precum spun localnicii), a impregnat localității un caracter piscicol. Însă, din păcate, în ultimele decenii, din cauza întreruperii activității gospodăriei, scăderii nivelului apei în lacul Manta și înnămolirii, s-a diminuat drastic numărul de pești. La aceasta se adaugă lipsa continuității de transmitere a experienței și cunoștințelor pescărești.

Păstoritul. În ciuda tuturor schimbărilor aduse de timp, trebuie apreciată continuitatea și funcționalitatea activității păstorești în satul Crihana Veche. Datorită amplasării satului sub aspect orografic în zona de câmpie, iar sub aspect botanistic – în zona de stepă, au fost create condiții de practicare a păstoritului de oi și capre, menținând o continuitate originală în timp și spațiu. Învelișul vegetal este tipic de stepă în partea de sud a comunei cu pajiști inundabile în josul localității. Din învelișul ierbos amintim timoftica (*Phleum pratense*), jugărelul (*Teucrium chamaedrys*), coada șoarecelui (*Achillea millefolium*) ș.a. Din arbori se întâlnesc salcâmul, măslinul sălbatic, bradul, stejarul pufos (gârnița), plopul, desișurile de salcie etc.

Păstoritul a păstrat pe parcursul secolelor o importantă funcționalitate economico-culturală dimensionată, grație instrumentelor materiale și culturale, sărbătorilor tradiționale pastorale, încât are până în prezent un impact simbolic și spiritual notoriu asupra comunităților. Astfel, transhumanța mocanilor din Transilvania în sudul Basarabiei a determinat încetățenirea păstoritului pe teritoriul localității, informație susținută și de respondenții locali intervievați, care își amintesc despre bunicii lor păstori veniți din Ardeal: „Bunicul meu, el, Dumnezeu să-l odihnească, a răposat în patruzeci și patru, a avut zăci copchii, numai mama îi în viață, de optzeci și șase de ani, Dumnezeu să-i dea sănătate. Și ei sunt veniți din Ungaria, din Ardeal”[A1.13]. Răspândirea cuvântului *mocan*, utilizat în această regiune, este o altă trăsătură care apropie acest spațiu de păstori veniți din Transilvania [72, p. 296].

Datele de arhivă ne furnizează informații factologice privind situația demografică și economică a localității. De exemplu, în urma recensământului localităților efectuat de Comitetul de Statistică al Guberniei Basarabia, pentru 1870–1875, au fost înregistrate următoarele date despre acest sat.

Tabel 3.1. Datele recensământului din 1870–1875 privind satul Crihana Veche.

Sursa: [163, p. 123]

Distanța	Numărul de case	Spațiul	Locuitori		Animalele domestice			Grădini	Mori
85	151	4.926 desetine	<i>Femei</i>	<i>Bărbați</i>	<i>Cai</i>	<i>Bovine</i>	<i>Oi și Capre</i>	3	13
			331	377	140	465	1.880		

Documentele de arhivă mai oferă informații privind recensământul animalelor din 1943 [235]. Astfel, sunt incluși în listă 69 de proprietari. Cele mai frecvente nume de familie sunt Boghean, Bezman, Matcaș, Bogdan. Proprietarilor le aparțin 97 de capete de animale, dintre care 36 de iepe, 54 de cai murgi, 7 armăsari. Animalele sunt identificate și caracterizate prin: culoarea

părului, evidențiindu-se negru, murg, bălan, sur, roib, șargă; prin semnele particulare – patru oarbe și trei breze. Tipurile de harnașament prezente la animalele din sat sunt cele cu *jug, la piept, hamuri, șăi, samare*.

Cercetările de teren efectuate în septembrie 2015 în satul Crihana Veche ne-au furnizat de asemenea informații prețioase care au confirmat ideea că păstoritul este unul reprezentativ pentru această localitate. Prin urmare, la data respectivă, pe teritoriul satului Crihana Veche, erau înregistrate 11 stâne de oi și una de capre. Proprietarii, numiți ciobanii principali (*starșii cioban*), ai acestor stâne sunt Niță Crăciun, Nicolae Zaporojan-Machedon, Ion Gavriloi, Constantin Poștaru, Ion Boghean, Ștefan Armanu, Viorel Zgîrcibabă (stână de capre), Vasile Doni, Vasile Patrichi, Igor Bezman, Ion Lupea, Vitalie Zaporojanu. Unui cioban îi revine în medie 150 de oi. Omul care paște mieii se numește *cârlănar*, ceilalți se numesc *ciobani*. Dintre speciile de oi menționăm *figaia albă* și *neagră, oi țuști*.

Cea mai mare stână are 600–700 de oi (turma, local *târlă*), iar cea mai mică – 150–200. Terenul stânelor este privat, iar pășunile se află în gestiunea primăriei; taxele percepute pe an sunt de 9 lei/vită, 1,5 lei/oaie.

Oile sunt diferențiate de către ciobani după particularități fizice – *ochișăle, urechete, berci, ochinate; mulgătoare* sau *sterpe*. *Mânzări* se numesc oile care se mulg, *sterpe* sunt cele care nu se mulg, *cârlani* sunt numiți mieii. Ciobanii își cunosc foarte bine turma, chiar fiecare animal în parte. Oile sunt cunoscute după cele care sparg turma sau care merg în față. Mioarele sunt marcate cu semne de proprietate la ureche, prin *chișcătură, cârlig, petricală, hârleț* etc. și, mai nou, sunt *crutaliat*e. Pentru a nu fi confundate, acestea sunt *tângăluite* deasupra cozii, pe greabăn, pe frunte, cu inițialele stăpânului. De exemplu, dacă proprietarul este Crăciun, în cazul meu, se pune „C” cu o culoare, oile lui frate-meu sunt însemnate cu litera „C” de altă culoare, ca în cazul în care se amestecă oile acestea să fie văzute de departe. Le tângăluiești deasupra cozii, pe greabăn, pe frunte...” [A1.17].

După cum se știe, păstorii îi au ca patroni pe Sfântul Gheorghe și pe Sfântul Dumitru, cei care delimitează anul pastoral. Zilele lor de sărbătorire sunt, de asemenea, un punct de hotar meteorologic, timp al credințelor și al practicilor magice de furt al manei animalelor etc. În acest sens, nici ciobanii de la Crihana Veche nu fac excepție. La Sfântul Gheorghe (23 aprilie/6 mai), timpul este prielnic pentru începerea pășunatului, care se încheie mai târziu, toamna, pe la Sfântul Dumitru. Începutul anului pastoral, formarea turmelor de oi și vite, intensificarea comerțului cu produse lactate, toate acestea sunt părți ale unor așa-zise mici diviziuni a muncii în perioada cuprinsă între Sfântul Gheorghe și Sfântul Dumitru. Anume această dată încurajează solidaritatea socială, responsabilitatea, conștiința colectivă față de anumite munci și ocupații.

Organizarea oamenilor pentru a forma turmele de animale, pentru a delimita hotarele pășunelor, pentru a numi persoanele ce urmează a fi responsabile de animale, de organizarea însăși a părții festive a sărbătorii, impun înțelegere, comunicare și conștiința apartenenței sufletești și sociale la o comunitate.

Ritmicitatea mulsului oilor este determinată de cantitatea și calitatea covorului vegetal, se consideră laptele mai bun, cu multă grăsime, în urma pășterii oilor pe miriști. Frecvența mulsului variază în decursul anului. De exemplu, la Sfântul Gheorghe, oile se mulg de trei ori pe zi: dimineața, între orele 4.00 și 6.00, la amiază, la ora 12.00, și seara, după ora 20.00. La mijlocul verii, sunt două mulgeri (denumire locală *lapț*): dimineața, la orele 5.00 – 6.00, și seara, la orele 16.00 – 17.00. Iar spre toamnă – o dată pe zi, dimineața sau seara [A3.37].

Ciobanii posedă diferite cunoștințe populare privind sănătatea animalelor și locurile interzise de pășunat. În caz de intoxicație, oilor li se dă zer sau lapte sau li se face o tăietură în ureche; inflamarea copitei e tratată cu piatră vânăță (sulfat de cupru). Gălbeaza este tratată astfel: „Unii frig oile la buric cu un muc. Științific i se spune faseulioză. Înainte erau mai puține boli din cauza că ciobanii nu pășteau niciodată oile doi ani la rând pe același loc. Și asta era un lucru benefic. Și nu dădea voie ca să incubeze boala” [A1.13]. Același informator ne amintește că o altă boală a oilor este răfulgul: „Eu vă spun un tratament ca să scape repede. Apărând primul simptom, oaia trebuie izolată și dacă, timp de o zi vede că... depinde de ce origine, de anumite forme. Atunci o sacrifici, o tai. Și ai scăpat de ea. Dar toată cauza bolii este că se adună oi din diferite turme”. Râia este tratată cu *carboancă*, spun ciobanii, adică cu piatră vânăță (sulfat de cupru).

Pentru a menține igiena, în vederea evitării îmbolnăvirii animalelor și reducerii riscurilor de parazitare, odinioară, se practica mutarea stânei, se muta în special doar strunga, arcaciul; bordeiul, brânzăria, cășăria, rămâneau în același loc. Ciobanii prepară diferite produse lactate – caș, urdă, brânză, caracteristic localității este brânza fără borți, numită *borțoasă*.

Din carnea de oi se prepară *căvărma*: „Sacrificăm oile bătrâne, nu cu securea, adică cu toporișca, da' numai cu cuțitul la încheietură. Se fierbe până chică carnea de pe oase și, după asta, se pune piper negru, sare, după gust, și așa mai departe. Săul se ridică deasupra. Și iarna tai câte o bucățică” [A1.13].

Cojocăritul, ca meșteșug, este o ocupație de bază pentru satele învecinate, precum Colibași. Din spusele respondenților, în Crihana se obișnuia să se confecționeze doar boande. Un anume Moș Chirică făcea căciuli din blană de miel [A1.16].

Păstoritul află expresie artistică în tradiționalul joc local *Caprele*. Este o formă de folclor pastoral de importanță națională, care implică sincron colindă, joc de măști și teatru folcloric.

Este un obicei transmis din generație în generație, practicat în ajunul și ziua Sfântului Vasile (13-14 ianuarie), dată când locuitorii satului sărbătoresc Anul Nou pe stil vechi. Actanții urează familiilor belșug, sănătate și izgonesc spiritele rele. Originalitatea caprelor de la Crihana rezidă în unicitatea lor, deoarece sunt confecționate în fiecare an, după ce sunt distruse în anul anterior.

Pescuitul și păstoritul au lăsat amprenta materială și spirituală în viața locuitorilor de la Crihana Veche. Datele cu caracter etnografic, istoric și social sunt importante pentru o cercetare interdisciplinară a componentelor ergografice și un aport la cunoașterea patrimoniului cultural local.

Într-o perioadă în care satul tradițional din R. Moldova cunoaște importante și consistente elemente ce îi oferă prerogative de supraviețuire și continuitate, peisajele rurale puse în discuție prezintă și astăzi o stabilitate socială, existență și păstrare a propriei identități și a specificului local. Localnicii recunosc și împărtășesc o conștiință de apartenență la moșie, promovează și demonstrează în același timp dorința de a menține relații de rudenie, de muncă, cât mai strânse unii cu alții și activități în armonie cu natura. Peisajele culturale rurale Cosăuți, Măgdăcești și Crihana Veche sunt peisaje continue, funcționale, deoarece argumentele aduse demonstrează persistența în timp a ocupațiilor, a formelor de evoluție și de consolidare a așezărilor.

Purtătorii de informație, precum casele tradiționale, meșteșugul, monumentele naturale, populația locală prin tradițiile, obiceiurile, credințele ce le manifestă, susțin conceptul de peisaj cultural atribuit satelor analizate. În aceste așezări, elementele sunt reale și încă vii, apte de a ne oferi informație și aprecieri corespunzătoare. Elementele ergologice, populația locală, manifestările folclorice, spirituale, fiind în același timp peisaje culturale habitationale deosebite, confirmă încă o dată importanța acordată și sunt exemple pentru prezent și viitor.

3.2. Problemele actuale ale spațiului rural: elemente utopice și distopice

Comunitățile rurale au început să fie conturate și edificate odată cu sedentarizarea comunităților umane, când acestea aveau forme mai rudimentare și funcții mai simple, până la forme mai mari și funcții mai complexe. Dar la fiecare etapă de dezvoltare spațiul rural a fost organizat și a funcționat în limitele unor norme, concepte materiale și spirituale, pe care comunitatea a depus mereu sârguință ca să le păstreze. De asemenea, la început de secol XXI, unele dintre lucrurile care erau considerate odinioară ceva logic și firesc sunt astăzi calificate drept depășite.

Prezentul compartiment abordează problemele actuale ale spațiului rural în legătura conceptuală dintre esența utopie și distopie rurală. În abordarea sa generală, termenul de utopie este înțeles și încadrat în domeniul sociopolitic, filozofic, fiind perceput ca încercarea umană de

a crea o societate perfectă. Dar odată cu evoluția și diversificarea tendințelor de cercetare și abordare a fenomenelor, proceselor lumii înconjurătoare, conceptul de utopie și distopie este atașat și altor domenii. În particular, acest concept de utopie și distopie rurală este reiterat în literatura de specialitate landșaftologică rurală de către cercetătorii și instituțiile din Australia și Statele Unite. În același timp, ruraliștii francezi „analizează esența utopismului rural în interdependență cu conceptul de dezvoltare durabilă” [218, p. 46].

Conform conceptului de utopie rurală, oamenii din mediul rural sunt văzuți ca „eroi fideli ai valorilor tradiționale și continuă să practice activitățile specifice satului, fără a fi stingheriți. Ei consideră că străinii și orășenii le-ar distruge cultura” [196, p. 9]. Această caracteristică confirmă esența conceptului de peisaj cultural rural veritabil, prin care oamenii rămân fideli naturii, regulilor și normelor, își păstrează identitatea și devotamentul față de loc.

O altă caracteristică a utopiei rurale presupune că oamenii din mediul rural muncesc din greu, au ocupații ce presupun un efort fizic enorm. Anume acest caracter al muncii oferă imagine definitorie comunității rurale. Totodată, considerăm că spațiul rural dintre Prut și Nistru a reprezentat mereu un arhetip, un model utopic pentru comunitatea rurală locală și a societății în ansamblu. Acest model construit, creat, a tins întotdeauna să reflecte lumea interioară a colectivității, formele de muncă specifice teritoriului; iar rezultatul acestui proces creațional s-a dorit să persiste continuu ca model pentru generațiile următoare și ca o reflecție a raiului. Generațiile în vârstă speră ca urmașii lor să asigure și să păstreze rezultatul muncii predecesorilor în pofida provocărilor timpului.

Dacă utopia rurală ne prezintă un peisaj rural ideal, autentic, distopia rurală ne pune în prim-plan problemele, situația reală a acestuia, care nu este astăzi atât de pozitivă. Distopia rurală descrie o situație negativă și, în mare măsură, nestabilă. În contextul în care utopia rurală „reflectă coeziunea comunității, armonia cu natura și vigoarea fizică și morală suportate prin muncă cinstită, distopia rurală implică endogamie, luptă și un sentiment de indiferență dură formată din cauza greutăților” [206, p. 263], pe care omul de la sat este obligat să le înfrunte. Neavând posibilitate financiară, informații și susținere din partea statului, pentru a-și ușura munca și a-și îmbunătăți condițiile de trai în mod corect, fără a atenta la mediul înconjurător, vrând-nevrând, omul din mediul rural provoacă dezechilibre și transformări în cadrul peisajului.

Prin urmare, abordarea problemelor satului modern pornește de la premisa că înțelegerea unui fenomen, a unui fapt social, se regăsește frecvent în cauzele de care le-a provocat. Este o situație ce se înscrie în noile tendințe de cercetare a peisajelor culturale în general și a celor rurale în particular. În ultimii ani, investigațiile vin să ofere explicații la schimbările care au survenit, să propună soluții de salvare, protejare și menținere a vieții unui peisaj cultural rural și,

nu în ultimul rând, să contribuie la conștientizarea de către întreaga comunitate a importanței economice, culturale, ecologice a spațiilor culturale.

La nivel local, în 1991–1992, au fost puse în aplicare programe de dezvoltare a satului. Cu toate acestea, realitatea curentă arată că așezările rurale au devenit vulnerabile în fața problemelor de ordin economic, ecologic, social și cultural cu precădere, ceea ce a dus la o criză profundă. Satele au devenit mai sărace, a scăzut nivelul de trai ca urmare a salariilor mizere și a lipsei locurilor de muncă, deoarece nu s-a investit în domeniile prioritare. Drept consecință, ne confruntăm cu probleme de ordin economic, socio-demografic, ecologic, cultural ș.a.

Problemele de ordin economic au lovit cel mai direct în spațiile rurale și sunt un catalizator al celorlalte probleme ale lumii rurale. După 1990 satul s-a scufundat într-o continuă criză economică, iar reformele aplicate s-au soldat cu eșec. În 1992 a început procesul de desființare a colhozurilor și sovhozurilor, urmărindu-se reorganizarea agriculturii pe principiile economiei de piață. Țăranii au fost împrăștiți însă, din cauza moștenirii economiei socialiste, aceștia s-au pomenit fără inițiativă, capacitate de întreținere a terenurilor și abilitatea de a găsi piață de desfacere. În 1998 a fost lansat programul *Pământ*, care a contribuit la dezvoltarea antreprenoriatului [128] și a oferit posibilitatea oamenilor de la țară să-și gestioneze pământul după propriile necesități și prerogative agro-economice.

Un alt proiect a început în anul 2005, când Guvernul Republicii Moldova a aprobat Programul Național *Satul Moldovenesc* pentru perioada 2005–2015, elaborat în baza situației de la acea vreme a spațiului rural. În urma analizei programului am observat că acesta a avut drept scop principal dezvoltarea durabilă multiaspectuală a satelor, care să cuprindă toate domeniile de activitate, începând cu infrastructura și agricultura și încheind cu asistența medicală și asigurarea tehnologic-informațională. Însă, monitorizând realizările și finalitatea acestui proiect, evidențiem mai multe eșecuri decât succese. Este adevărat că în mediul rural au crescut inițiativele micilor întreprinzători, centrele de sănătate ale satelor au fost asigurate cu tehnică medicală și ambulanțe, a crescut accesul la sursele variate de informare etc. Totodată, asistăm la deteriorarea infrastructurii, tot mai multe terenuri nu sunt lucrate, crește șomajul ș.a.

Remarcăm de asemenea că, în ultimii zece ani, asistăm la un proces de urbanizare, care nu este cea mai favorabilă soluție de dezvoltare a localităților rurale. Suntem adeptul ideii potrivit căreia dezvoltarea satului trebuie privită prin prisma modernizării lui, și nu a urbanizării. Și aceasta deoarece urbanizarea modifică aspectele calitative și cantitative, în timp ce modernizarea asigură ca progresele tehnice să fie primite deschis. Aceasta contribuie la creșterea nivelului de trai al comunității rurale și la facilitarea muncilor agricole. Însă nu trebuie să uităm

că nechibzuința aplicării incorecte a substituirilor tehnice provoacă îndepărtarea comunității rurale de legile naturii, care impun echilibru, durabilitate și ecologie.

O altă problemă acută a satelor este creșterea indicelui șomajului. Acesta este rezultatul lipsei unei infrastructuri economice dezvoltate, salariilor mizere, al lipsei investițiilor în agricultură, sectorul de activitate de bază a spațiului rural, al situației deplorabile a locurilor de muncă în sectorul de stat, al costurilor mari în deschiderea unei afaceri, al nevalorificării terenurilor agricole din cauza insuficienței resurselor financiare și a politicilor agricole ineficiente.

Conform studiilor Biroului Național de Statistică pentru 2009 [236], motivul migrației pentru 52% din populație este lipsa locurilor de muncă, iar pentru 42% – salariul mic. Datele oferite de Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă au arătat că în 2012 din numărul total de șomeri înregistrați, 72% proveneau din mediul rural, în timp ce numărul locurilor vacante în acest mediu constituia 12% [245, p. 10]. Astfel, observăm că diferența dintre gradul de necesitate a locurilor de muncă și capacitatea statului de a le asigura este destul de mare. Datele mai recente confirmă că situația nu s-a schimbat între timp. Conform datelor Biroului Național de Statistică, rata șomajului în mediul rural în trimestrul întâi al anului 2015 constituia 7,8%, în timp ce în 2010 acesta alcătuia 5,4%.

Prin urmare, subliniem importanța cunoașterii particularităților geografice în ce privește gradul și modul de asigurare a așezărilor rurale cu anumite resurse și condiții naturale pentru a elabora programe economice adecvate. Totodată, în condițiile integrării europene a Republicii Moldova, instituțiile abilitate ar trebui să încurajeze practicarea unei agriculturi ecologice, deoarece aceasta este miza politicilor agricole europene. De asemenea, autoritățile de resort trebuie să susțină dezvoltarea meșteșugurilor locale pentru a le transforma în afaceri, fapt care ar duce la crearea locurilor de muncă.

Problemele de ordin socio-demografic se concretizează în depopularea satelor, scăderea indicelui natalității și creșterea indicelui mortalității, îmbătrânirea demografică, accentuarea procesului de migrație, agravarea sănătății și micșorarea speranței de viață ș.a. Potrivit Biroului Național de Statistică, în 2014, primul în topul depopulării la nivel național era raionul Florești, cu o reducere a populației cu 17,2%, urmat de raionul Orhei cu 13,1%. De asemenea, circa 58,4% din numărul total al vârstnicilor locuiesc în mediul rural [253]. În aceste condiții, atestăm o îmbătrânire demografică rurală în ascensiune.

În ce privește rata natalității rurale, aceasta reprezenta în 2014, 12% [251]. Conform studiului *Mediul rural sub incidența schimbărilor demografice*, elaborat de Institutul Național de Cercetări Economice al Academiei de Științe a Moldovei, începând cu sfârșitul anilor '80 ai

secolului XX, numărul populației rurale este în descreștere, micșorându-se cu peste 10% în perioada 1990–2013 [104, p. 57]. O altă problemă majoră este migrația. În urma analizei indicilor migraționali indicați în *Cartea Verde a Populației*, evidențiem următoarele direcții de migrare internă: primul curent cuprinde migrația din raioanele de nord și sud spre centrele urbane regionale sau capitală (35%); al doilea – din satele mici fără infrastructură economică și socială către satele mai mari (15%), aici se încadrează și fluxul de locuitori care își schimbă locul de trai din satele nordice și sudice către cele din raioanele centrale; cel de-al patrulea tip de deplasare a populației este unul nou, care implică populația urbană. Astfel, în ultimii doi-trei ani, se înregistrează o deplasare a populației urbane spre localitățile din afara orașului, în suburbie (26%). În 2000–2012, proporția emigranților din mediul rural a sporit constant, aceștia cuprindeau în medie 2/3 din totalul celor plecați, înregistrând o pondere maximă în 2012, circa 73% (sau 238,1 mii de persoane) [104, p. 62.]. Problemele migraționale ale Republicii Moldova în ansamblu și ale mediului rural în particular prezintă interes atât pentru sociologi, economiști, istorici, etnologi. Importante în acest sens sunt lucrările lui Valeriu Moșneaga, Victor Moraru, *Republica Moldova: provocările migrației. Seria „Migrația: probleme și oportunități”, Brain Drain. Cazul Republicii Moldova*, în care a fost analizată detaliat realitatea sociodemografică a satelor. Drept urmare, observăm că tot mai multe persoane cu studii superioare și nu numai din spațiului rural sunt plecate peste hotare. În consecință, satul devine un om bolnav, un invalid fără forțe de muncă, ce are nevoie de ajutor și susținere din partea celor plecați.

Problemele ecologice cu ritmuri vertiginoase și efecte dezastruoase afectează și spațiile rurale, chiar dacă se consideră că acestea ar fi oarecum ferite de poluarea specifică localităților urbane. Satele din Republica Moldova sunt supuse unor dezechilibre ecologice cauzate de probleme precum: poluarea și calitatea joasă a resurselor de apă, acumularea și gestionarea incorectă a deșeurilor, scăderea fertilității solului ș.a.

Conform raportului privind starea mediului în R. Moldova elaborat în 2003 de către Institutul Național de Ecologie, cea mai joasă calitate a apelor subterane folosite ca apă potabilă au fost înregistrate în raioanele Călărași, Glodeni, Strășeni, Ceadâr-Lunga, unde 100% din probe nu corespundeau standardului la parametrii hidrochimici [247, p. 121]. Ca urmare, starea ecologică are efecte directe asupra acutizării stării sănătății populației rurale. Chiar dacă de la 1 ianuarie 2003 a intrat în vigoare Legea cu privire la asigurarea obligatorie de asistență medicală, situația nu s-a schimbat.

O altă problemă este cea a scăderii calității solurilor, situație semnalată și până în 1990. Cu toate acestea, a continuat să se amplifice până în prezent din cauza utilizării tehnicii agricole nocive, a eroziunii solurilor ca efect al lipsei perdelelor forestiere, a încălcării asolamentului și

folosirii nechibzuite a produselor chimice ș.a. O inițiativă de remediere a situației din agricultură a fost elaborarea în 2000 a unui document numit „Concepția națională a agriculturii ecologice, a fabricării și comercializării produselor alimentare biologice și genetic pure”. Însă, din păcate, documentul respectiv nu a mai fost implementat [247, p. 29].

La fel de acută este problema privind deșeurile. Generarea acestora în spațiul rural provoacă dezechilibre nu doar ecologice, cu efecte negative asupra componentelor cadrului natural, dar și estetice. De exemplu, în preajma satului Trinca, pe teritoriul rezervației peisagistice, localnicii folosesc păcură și anvelope uzate la arderea pietrei din stâncile defileului, din care obțin var. Un alt exemplu este situația Defileului de la Trebujeni, în care localnicii satelor din împrejurime exploatau acum câțiva ani calcarul din pereții stâncilor pentru fețuirea caselor. La sudul R. Moldova, pe teritoriul Rezervației Științifice „Prutul de Jos”, în apropiere de satele Văleni, Slobozia Mare, se află sondele de petrol. Observăm că iresponsabilitatea autorităților publice locale, dar și a cetățenilor, generează deteriorarea cadrului natural, scăderea biodiversității și diminuarea aspectelor de estetică și calitate a împrejurimilor localităților rurale. O soluție la rezolvarea acestor probleme ar fi efortul comun al comunității locale în crearea și asigurarea unui spațiu al localității care să corespundă unor criterii durabile ecologice.

Alte două probleme la fel de importante pentru peisajul rural sunt cele ale *culturii materiale și culturii spirituale*. Anume sub aceste aspecte satul prezintă interes pentru direcțiile actuale ale etnologiei, deoarece comunitatea rurală este cea mai vulnerabilă în condițiile unei societăți în transformare. Și această vulnerabilitate nu derivă din incapacitatea sa de a se acomoda noilor tendințe ale stilului de viață adoptat de comunitate și familie; de tipul de comportament, atitudine și norme între membrii comunității, ci este corelată cu „trendul” oamenilor de la sat de a-i imita pe „cei de la oraș”.

În urma cercetărilor de teren am ajuns la concluzia că a devenit tipică pentru peisajul cultural rural din Republica Moldova sintagma „tot ce este vechi nu este bun”. Astfel, memoria locală ignoră faptul că elementul tradițional a asigurat continuitatea și stabilitatea comunității rurale, a favorizat buna orânduire a proceselor culturale și a manifestărilor spirituale; a menținut relația dintre generații fără să transforme satul într-un *kitsch*, chip cioplit fără vigoare și frumusețe.

Observăm de asemenea în teren aspecte de involuție cantitativă și calitativă a lumii rurale. Drept exemplu sunt hotarele gospodăriei – poarta și gardul, care mai sunt rareori construite din materiale tradiționale ecologice. Acestea sunt reinterpretate de meșteri într-un mod contrar spiritului locului, utilizând, pe lângă metalul forjat masiv, decorații și stiluri străine. În cazurile în care întâlnești porți din lemn păstrate și funcționale ca cele din Lozova, Răciula,

conștientizăm că acestea reprezintă monumente culturale meșteșugărești supuse riscului de a fi distruse. Materialele și elementele de construcție sunt utilizate contrar legii și logicii ornamentale. Acoperirea caselor cu oale, stuf și șindrilă nu erau doar niște cunoștințe tehnice populare, ci aveau la bază considerente ecologice. Utilizarea masivă a foilor de ardezie după anii '60 ai secolului XX a provocat efecte asupra arhitecturii locuinței și asupra sănătății populației. Pentru a ne convinge de efectele nocive ale acestuia a trebuit să treacă aproape jumătate de secol. Abia în 2005 statul a aprobat un proiect de lege, prin care se interzice producerea, importarea și comercializarea produselor din azbest.

Transformarea, schimbarea concepțiilor și preferințelor de construcție, de amenajare au știrbit din aspectul inițial al unui peisaj rural. Casele care formau odinioară ansambluri arhitecturale omogene, coerente, plăcute la vedere, sunt în prezent foarte diferite ca arhitectură, înălțimi, spațiu de amplasare, formând ca rezultat un peisaj diform. Casele tradiționale sunt reextinse și reînnoite prin ridicarea unor anexe, la o altă scară și arhitectură, utilizând alte culori, ornamente, stiluri cu scopul de a crea o nouă imagine, considerată mai frumoasă, actuală și modernă [A3.38]. Drumurile de la țară întortocheate, nepetruite, se păstrează ca efect al lipsei resurselor financiare și mai puțin din dorința oamenilor de a le păstra. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că sărăcia salvează într-o anumită măsură unele elemente din habitatul rural autohton.

În unele localități din apropierea centrelor urbane se înregistrează alt fenomen, și anume încetarea practicării unor obiceiuri, renunțarea la tradiții considerate depășite. De exemplu, unii respondenți menționează că „e o rușine să te duci cu colindul. Ce, copiii mei nu au ce mânca, au ajuns la leul cuiva?”. Este absolut revoltător ce se întâmplă, dar acesta este satul de consum.

Îngrijorătoare pentru așezările rurale este problema copiilor și a tinerei generații rămași fără supravegherea părinților. Se pierde legătura dintre generații, nu există liantul dintre subiectul de „transmitere” și „moștenire” a activităților tradiționale, cunoștințelor, obiceiurilor, pregătirea pentru viață și educația părintească. Conform statisticii oficiale, 42% din cei plecați la muncă peste hotare au copii de vârstă preșcolară rămași acasă, o mare parte din aceștia, circa 73%, sunt din mediul rural [254]. Așa cum menționam, problemele economice trebuie soluționate pe calea modernizării, și nu pe cea a urbanizării; acest remediu este de asemenea valabil pentru problemele culturale. Deoarece urbanizarea provoacă discrepanțe arhitecturale de calitate și cantitate, pierderea conștiinței de vecinătate și solidaritate socială, îndepărtarea și renunțarea la sărbătorirea unor evenimente culturale și spirituale în cadrul comunității, precum sunt hramul satului, hora, șezătorile, clăcile ș.a., punându-se accent pe sărbătorile tipice urbane.

În urma modernizării satului schimbările sus-menționate ar fi mai lente sau ar putea fi evitate, ar crește condițiile de trai (accesul la asistență medicală, asigurarea grupului sanitar), s-ar racorda activitățile de muncă la realitatea locală. Procesul de modernizare al satelor ar încuraja dezvoltarea turismului rural, în așa fel s-ar menține frumusețile locului, s-ar păstra tradițiile, obiceiurile, bucătăria tradițională, monumentele de arhitectură (biserica, locuințele tradiționale), meșteșugurile etc. S-ar crea locuri de muncă, ar demara acțiuni de restaurare a obiectivelor culturale locale, ar renaște artizanatul, s-ar respecta ordinea și s-ar proteja mediul înconjurător.

Considerăm pertinentă în acest sens afirmația sociologului irlandez Michael D. Higgins, potrivit căreia ideea de utopism (dorința de perfecțiune) în vremuri de criză reflectă și oferă premise pentru analiza sistemelor noastre sociale în lumina viitorului pe care le implică” [257]. Astfel, aspectul distopic al satului la ora actuală ne impune sarcina de a reactualiza și promova rolul satului în păstrarea valorilor autentice. În același timp, e necesară implementarea politicilor, acțiunilor care să ofere satului un nou flux de dezvoltare și vitalitate, tranzitând conceptual următoarele etape: „critica sistemului actual”, prin stabilirea soluțiilor viabile la problemele cu care se confruntă lumea satului; „înțelegerea obstacolelor și oportunităților de tranziție în sine” [183, p. 157], care înlesnește capacitatea spațiului rural de a face față noilor provocări.

De altfel, în urma înțelegerii cauzelor se identifică soluțiile și direcțiile de ameliorare a problemelor existente. Elementele distopice propun o viziune realistă asupra lucrurilor și o notă pesimistă, deoarece „distopia poartă aspectul de experiență trăită. Oamenii percep mediul lor ca distopic și, din păcate, o fac cu o frecvență deprimantă. Întrucât utopia ne duce spre un viitor, distopia ne plasează într-o realitate întunecată și deprimantă, evocând un viitor terifiant” [187, p. 2].

Aspectul original, utopic al spațiului rural, rezultă din motivul primar pentru care a fost organizat: stabilizarea și conviețuirea unei colectivități umane pe un anumit teritoriu, favorabil sub aspectul amplasării geografice, resurselor și condițiilor naturale, ce ar asigura colectivitatea cu hrană, adăpost și progres. Satul tradițional este satul organic în care fiecare element (om, obiect, activitate de muncă, obicei) își are locul și timpul lui bine știut și stabilit. Aspectul utopic este echivalent cu aspectul sistemic, ce impune echilibru, armonie, tradiție, respect pentru legea naturii și a omului. Și, cel mai important, o reticență (conservatoare) față de ce este nou, ce ar putea aduce dezechilibru, dezordine, instabilitate. Utopic înseamnă spațiul rural aproape de natură și tradiție.

În baza relației dihotomice dintre ideea că omul percepe utopic spațiul în momentul în care îl organizează ca sistem perfect prin acțiuni de dezvoltare continuă; și realitatea că spațiul rural este plasat într-o perioadă de derivă, fiind pus în fața unor probleme de existență, de

reconturare și reconcepere a funcției și rolului acestuia pentru întreaga comunitate, am elaborat tabelul comparativ de mai jos. Acesta include elementele utopice, organice, proprii spațiului rural, care s-au schimbat între timp în elemente distopice, anorganice și improprii.

Tabel 3. 2. Elemente și contexte utopice și distopice în peisajul rural

Elemente și contexte utopice	Elemente și contexte distopice
1. Amplasarea, funcționalitatea și existența fizică a satului este strâns legată de mediul natural și beneficiile oferite de acesta; 2. Persistența concepției tradiționale a legăturii de muncă dintre țăran și pământ; 3. Armonia arhitecturii de organizare a gospodăriei țărănești și a vetrei satului în ansamblu; 4. Relația spirituală continuă dintre generații; 5. Omul concepe cu demnitate și mândrie <i>munca</i>; 6. Prezența imaginii stereotip: oamenii de la țară sunt buni, blajini, muncitori, conservatori, credincioși, nu prea avuți, cu studii puține (nivel de educație scăzut, bazat mai mult pe norme sociale); 7. Solidaritatea de muncă și empatia colectivă; 8. Păstrarea în mentalitatea colectivă a ideii de supremație ierarhică socială; raportul de respect și stimă față de anumite personaje locale - preotul, primarul și învățătorul. 9. Conceptul de utopie rurală susține ideea de „veșnicie a satului”.	1. Kitschizarea formelor de construcție, organizare a satului; 2. Depopularea spațiului rural; 3. Pierderea obiceiurilor și tradițiilor sau denaturarea lor; 4. Criza spirituală a lumii satului în condițiile urbanizării masive; 5. Scăderea indicelui popularității de a trăi la sat și de a lucra fizic; 6. Prezența condițiilor de trai scăzute ca rezultat al crizei economice; 7. Lipsa devotamentului față de pământ; pământul moștenit nu mai este considerat o valoare; 8. Raporturi sociale rurale egoiste și mercantile; scade prețul receptivității și al elementului de „ajutor reciproc” (claca); 9. Dispariția unor activități de muncă și modernizarea altora prin apropierea de tehnică și îndepărtarea de natură (muncile agricole devin mai mecanizate, în sens inadecvat); 10. Necesitatea implementării acțiunilor și planurilor de dezvoltare a mediului rural pentru a-i asigura acestuia existența și continuitatea; 11. Conceptul de distopie rurală reflectă ideea de urbanizare a satului.

Aspectul anorganic este foarte proeminent în satul zilelor noastre, după cum s-a remarcat prin exemplul problemelor puse în discuție. Acesta a pierdut din caracteristicile care îl făceau deosebit. Din păcate, peisajul cultural rural din R. Moldova are o funcționalitate dezechilibrată, incoerentă, fapt ce conturează satului o imagine improprie. Este evidentă realitatea că nu putem vorbi astăzi în mare măsură de un sat autentic, deoarece urbanul, cu toate avantajele sale, a pătruns în cele mai dosite și îndepărtate sate, convertindu-le la nou. Acest „nou” acceptat incorect a provocat dezechilibru, reconturare, reconcepere greșită a ideii de frumos și armonie. „Ce a fost frumos ieri este inutil și ne menține în trecut astăzi”, aceasta este ideea adoptată de

noul sat. Și doar reprezentanții generației anilor '40-'60 sunt adepți ai tradiționalului și conservatorismului. Realitatea arată că lucrurile nu funcționează în armonie, oamenii nu mai sunt altruști.

Așa cum afirmă pe bună dreptate Jean Remy că locul devine un decupaj spațial la diferite scări [223, p. 105], subliniem că satul este un decupaj spațial-cheie pentru teritoriul Republicii Moldova. El continuă să fie parte sistemică importantă în cadrul tuturor peisajelor culturale. El asigură o bună parte a funcționalității sistemului geocultural, al ordonării și al sistematizării componentelor sale. Prezența ruralului în acest sistem este vitală, deoarece comunitatea locală continuă să aibă o mentalitate și percepție a vieții de un caracter rural.

În pofida tuturor transformărilor, problemelor, comunitățile rurale nu se pierd, acestea au o dinamică proprie de evoluție și o modalitate proprie de acceptare a transformărilor. Observăm că peisajul rural din Republica Moldova este astăzi asemenea unui leagăn care oscilează între vechi și nou, între modern și tradițional, atitudine liberală sau conservatoare față de realitățile și provocările vremii. Prin urmare, în ultimii ani, ca reacție la procesele de globalizare-omogenizare economică, culturală, au început să fie active inițiativele multor grupuri locale, organizații guvernamentale și neguvernamentale care își propun să promoveze spațiul cultural, specificul lor identitar atât material, cât și imaterial. Se pune accent pe cunoașterea și salvarea originalității teritoriilor și comunităților care, în decursul timpului, au demonstrat și au rămas bastioane peisagistice naturale și culturale stabile, continue și originale. Prin intermediul politicilor de salvagardare și promovare a patrimoniului cultural, se optează pentru focalizarea atenției spre lumea satului și conferirea exponenților săi rolul de a regândi, de a se implica în cunoașterea comunității din care vin.

De asemenea, drumul existenței unui peisaj cultural rural este supus unei serii de transformări / provocări ce poartă amprenta unei generații ce locuiește și lucrează un teritoriu într-un anumit interval de timp. Dar fiecare generație moștenitoare are datoria de a păstra / continua într-o formă cât mai aproape de originalitate ceea ce a moștenit. Actualmente, pentru exponenții peisajului rural și a mediului politic și academic din Republica Moldova, este deja momentul să reconceapă prioritățile de susținere a spațiului rural și să-și focalizeze atenția spre acest teritoriu. Și aceasta pentru că omul nu mai poate fi privit ca un cuceritor al naturii, ci ca element al sistemelor naturale care îi asigură supraviețuirea [138, p.187]. Comunitatea în ansamblu trebuie să conștientizeze că ea însăși este subiectul care menține, alimentează criza prin care trece. Anume ea, prin intermediul acțiunilor necugetate sau chiar al indiferenței, întreține un curs spre pierire.

3.3. Rolul comunității științifice, locale și al cadrului legislativ-instituțional în monitorizarea peisajului rural

Importanța protejării și asigurarea continuității unui peisaj rural autentic și armonios ține de responsabilitatea și sarcina tuturor instituțiilor de stat și a populației locale în special. Platforma de implementare a tuturor politicilor sociale, economice, de mediu, de către instituțiile din fiecare domeniu, este satul ca formă administrativă și socioculturală. Eficacitatea tuturor acțiunilor de îmbunătățire, dezvoltare și protejare a unui spațiu rural este interdependent de gradul de receptivitate emoțională și implicare a populației locale în vederea acceptării acelor schimbări care le-ar asigura dezvoltarea durabilă și păstrarea specificului locului.

Reușita activității instituțiilor de stat în protejarea patrimoniului național și, în special, a peisajului cultural rural, s-a confirmat în ultimele decenii. Inițial, solidaritatea comunității internaționale, întrunite în 1992 în cadrul ședinței La Petite-Pierre din Franța, a creat premise și condiții favorabile pentru recunoașterea peisajului cultural. În cadrul respectivei ședințe au fost stabilite trei categorii de peisaje culturale, adoptate ulterior la sesiunea a 17-a a Comitetului pentru Patrimoniul Mondial în Santa Fe (S.U.A) din același an. Recunoașterea peisajului cultural ca spațiu ce reflectă continuu și elocvent identitatea unui teritoriu, durabilitatea activităților umane de pe un spațiu și particularitățile relației dintre om și natură, oferă premise de studiu în acest domeniu.

Rolul comunității științifice în studierea și promovarea peisajului cultural rural este unul de prioritate, deoarece numai specialiștii în studierea spațiului rural (sub aspect geosociocultural) cunosc particularitățile definitorii ale comunităților rurale, analizate pe parcursul timpului și recunoscute de mediul științific ca importante spații ce trebuie cercetate multidimensional pentru a le cunoaște mai bine conform noilor tendințe de cercetare. În al doilea rând, numai mediul științific, în urma analizei, sistematizării, cercetării științifice, cunoaște cel mai bine acțiunile necesare pentru a asigura prezența continuă a spațiilor rurale autentice; relațiile și raporturile omului din mediul rural cu pământul, natura ce îi asigură toată existența sa fizică și spirituală. În al treilea rând, rolul oamenilor de știință este și cel de consultare și colaborare cu mediul instituțional-politic pentru crearea unor planuri de acțiuni de dezvoltare de calitate, cât mai aproape de respectarea specificului unui anumit spațiu; cercetătorii sunt cei mai indicați specialiști care pot furniza informații veridice pentru a asigura redescoperirea, reactualizarea și promovarea identităților locale și produselor activității lor materiale și imateriale, obținute și create într-un continuu proces de creare în concordanță cu specificul natural al locului.

Preocupările mediului științific în domeniul cercetării satului este unul de calitate și cu direcții și aspecte de cercetare diverse, însă cercetarea din perspectiva analizei satului ca peisaj

cultural este încă la o etapă incipientă. Realitatea geosocioculturală creează situații care determină atât comunitatea în ansamblu, cât și analiza satului ca mediu favorabil de păstrare și asigurare a continuității mediului rural în strânsă legătură cu activitatea exemplară a omului. E cunoscut faptul că satul în Republica Moldova nu este doar o organizare administrativă, ci un stil de viață ce determină concepte specifice de a gândi și percepe viața, un spațiu în care omul a demonstrat de-a lungul istoriei că poate să-l creeze după buna sa utilitate, dar și să se adapteze la mediul natural specific teritoriului dat. Contribuția mediului academic rezidă în a conferi satului importanța meritată, susținerea, prin activități conjugate cu cele ale instituțiilor executive de stat, cu acțiunile de promovare și dezvoltare a mediului rural.

În acest sens, de aproape un sfert de secol, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, prin intermediul expoziției tematice „Natura, Omul, Cultura”, promovează adevăratul univers al lumii rurale. Coerența, tematica sălilor de expoziție prezintă legătura reciprocă a omului cu natura în perioada secolelor XIX–XXI. Originalitatea pieselor expuse, aspectul științific și artistic al modalităților de prezentare a acestora oferă o privire de ansamblu asupra patrimoniului rural și a creației permanente a comunității locale.

O cercetare obiectivă este cea care unește activitatea de conlucrare a cercetătorului cu omul rural. Acesta din urmă este exponentul cel mai valoros care, prin mărturiile sale, formele de activitate, prezintă imaginea satului în ansamblu. Iar cercetătorul, printr-o analiză de calitate și sistematizare a informației recepționate, realizează un studiu util atât pentru cunoașterea ruralului ca obiect de cercetare, dar și un studiu utilizat ca formă de promovare a culturii locale și conștientizare a importanței păstrării echilibrului sistemic dintre natură–om–sat.

În acest context, este necesară implementarea proiectelor de cercetare interdisciplinară a peisajului care să reunească specialiști din istorie, geografie, etnologie, arhitectură, ecologie, biologie ș.a. Sunt binevenite conferințele și workshop-urile pentru abordarea problemelor, situațiilor de instabilitate și vulnerabilitate a spațiilor rurale, conferințe ce ar fi bine să se finalizeze cu rezoluții ce ar deveni ulterior proiecte de lege în domeniu. De asemenea, ar fi utile elaborarea unor pașapoarte geoetnoculturale ale satelor care să conțină date și informații reprezentative sub aspect geografic și etnografic. Această acțiune ar fi un model de bază de date pentru instituțiile științifice și de învățământ, instituțiile administrative de stat, platforme de marketing pentru agențiile de turism și ar deveni cu siguranță cărți de vizită pentru însăși localitățile pașaportizate. Mediul științific este cel mai indicat să-și asume prerogativele de cercetare, recunoaștere a importanței peisajului cultural rural ca formă de patrimoniu natural și cultural.

Rolul comunității locale în păstrarea continuității peisajului rural. Comunitatea locală este subiectul și creatorul principal al peisajului cultural rural. Aceasta și-a construit/ racordat de-a lungul timpului modul de trai în funcție de beneficiile oferite de natura din jur. Prezența anumitor resurse a determinat materialul utilizat pentru construcția casei și gospodăriei; prezența resurselor, acvatice, forestiere etc. a determinat practicarea unor îndeletniciri (pescuit, vânat etc.); condițiile de relief au favorizat sau îngreunat modul de amplasare a terenurilor cultivate; prezența resurselor pedologice au fost prielnice pentru cultivarea anumitor culturi agricole etc. Conjugarea acestor beneficii cu aspectul spiritual au format comunității locale un anumit mod de a gândi, de raportare la ceilalți, de a înțelege locul și spațiul pe care trăiește; raporturile de muncă și socializare între locuitorii satului (de ex: spațiile acvatice sau păstoritul au asigurat și susținut munca și solidaritatea colectivă, deoarece oamenii se întâlnesc zilnic sau periodic în anumite locuri de socializare bine știute din vatra sau moșia satului).

În baza exemplelor menționate mai sus, deducem rolul comunității locale în păstrarea continuității spațiului rural; originalității și calității lui; fără ca aceasta să înțeleagă greșit noile politici de dezvoltare, dar să le perceapă corect pentru a-și asigura propria existență.

Mediul științific și instituțional-politic au rolul de a concepe și implementa acțiunile de recunoaștere, protejare, susținere a peisajului rural, iar comunitatea locală deține rolul executiv. Reușita și existența satelor este dependentă de receptivitatea comunității locale; conștientizarea de către aceasta a spațiului pe care trăiește și crearea condițiilor bune de trai; protejarea muncii, creației și memoriei generațiilor precedente. Toată puterea de acțiune aparține comunității locale deoarece aceasta își cunoaște cel mai bine spațiul pe care trăiește și știe ce acțiuni sunt necesare.

În același timp, după cum am menționat anterior, în ultimele decenii, comunitatea rurală se confruntă cu un dezechilibru de natură psihologică, socială, culturală și ecologică. Aceste dezechilibre au afectat foarte mult imaginea satului, devenind una modernă în sens haotic, fără armonie și gust. Satul nu mai este într-un tot rezultatul muncii creative a omului în interdependență cu pitorescul locului. Pământul cultivat nu reprezintă un argument al legăturii strânse dintre om și natură. Satul autentic, dacă putem spune așa, s-a păstrat razleț în unele regiuni, în rest, avem de-a face cu un spațiu rural dezechilibrat, cu pământuri lăsate în paragină, spații riverane satului transformate în gunoiști, dezechilibre în sistemul de protecție al mediului natural etc. Aceste probleme necesită a fi soluționate de comunitatea locală în particular, deoarece ea trebuie să-și asigure un mediu de trai armonios, curat și echilibrat. Legătura comunității rurale cu mediul natural este perenă și s-a reflectat în primă instanță prin procesul de întemeiere și amplasare a satelor, continuând prin formele de muncă, de adaptare și organizare a comunității rurale ca produs al valorificării naturii de către om. Peisajul este „cea mai mare piesă

de artă umană” subliniază Brigitte Macaria [193, p. 9]. Pentru o sustenabilitate etnoculturală a spațiilor rurale sunt necesare implementarea diferitor măsuri care ar echilibra raportul natură – om – cultură.

De exemplu, asigurarea perpetuării meșteșugurilor s-ar face prin introducerea orelor de instruire și dezvoltarea competențelor de prelucrare a lemnului, împletirea în fibre vegetale, prelucrarea ceramicii etc. Cu prisosință se va pune accent ca tânăra generație să deprindă meșteșugurile specifice localității lor de baștină. Promovarea și prezentarea în cadrul sărbătorilor locale a realizărilor meșterilor.

Reactualizarea și promovarea sărbătorilor și tradițiilor autentice în rândul tinerilor, precum Dragobetele, în loc de Sf. Valentin, organizarea hurdughiei ca instituție de instruire și divertisment pentru băieți, susținerea horei satului ca moment de cunoaștere și întâlnire a tinerilor, ar fi utile în vederea diminuării dependenței față de rețelele de socializare ș.a. Organizarea de *master-class*-uri ale meșterilor în diferite localități, a târgurilor locale, astfel se susțin financiar meșterii populari, oamenii procură obiecte și produse originale, se comunică despre frumusețea și originalitatea localităților și păstrarea identității locale.

Instituțiile administrative locale ar trebui să susțină și să faciliteze restaurarea atât a caselor tradiționale din perioada interbelică (care s-au mai păstrat foarte puțin), dar și a caselor construite până în 1980, cu arhitectură deosebită specifică unor regiuni. Deoarece, peste câțiva ani, locuințele pe care le considerăm contemporane generațiilor relativ în vârstă, nu vor mai exista.

Importanța recunoașterii, protejării și dezvoltării peisajului cultural rural de către mediul științific, politic, comunitatea locală are prioritate în noile condiții de dezvoltare ale statului. Acțiunile acestor subiecți trebuie conjugate și să fie continue pentru a crea un rezultat de durată și cu finalitate benefică materială și spirituală pentru peisajul cultural rural.

Rolul cadrului legislativ-instituțional în vederea recunoașterii, protejării și dezvoltării peisajului cultural rural deține cea mai mare putere de decizie în ce privește gândirea, adoptarea și implementarea politicilor, reformelor de dezvoltare durabilă a spațiilor rurale prin asigurarea păstrării și dezvoltării acestora în concordanță cu calitățile unui peisaj cultural rural calitativ.

Odată cu implementarea planurilor de dezvoltare a spațiului rural, orientate spre creșterea condițiilor calității vieții și încurajarea procesului de urbanizare a satului, creează situații de distrugere, denaturare a imaginii acestuia. El devine mai confortabil în detrimentul pierderii specificului local. Aspectul juridic-legislativ al rolului instituțiilor de stat este cel de a crea o bază normativă coerentă, viabilă în timp, de recunoaștere a peisajului cultural rural din Republica Moldova, să protejeze și susțină satul în fața proceselor și acțiunilor distructive.

Cadrul legal de recunoaștere, protejare al peisajului cultural, se materializează în conținutul și tematica tuturor actelor legislative, convenții, rezoluții de conferințe, tratate internaționale la care Republica Moldova este semnatară. La fel ca în plan internațional și la nivel național, caracterul legal al unei proprietăți din patrimoniu impune o responsabilitate și participare nu numai din partea instituțiilor de conducere, de monitorizare, protejare a proprietății, dar și comunității, populației locale ca subiect creator și beneficiar al peisajului cultural rural.

Sensibilizarea comunității internaționale privind importanța peisajului cultural pentru asigurarea identității locale a determinat efecte similare și în Republica Moldova, care acceptă noile orientări culturale de salvare a spațiilor culturale. Cu toate acestea, continuă să persiste deficiențe la nivel intern, deoarece Republica Moldova nu reușește întru totul să îndeplinească cerințele stipulate de convențiile, tratatele internaționale din mai multe cauze: lipsa unei continuități a acțiunilor de recunoaștere și protejare a obiectivelor de patrimoniu, receptivitatea scăzută față de aceste domenii (deoarece nu sunt profitabile), colaborarea dintre mediul administrativ și comunitatea locală este una mediocră, care nu oferă rezultate de durată, coerența acțiunilor în domeniul cultural este una instabilă etc.

Pentru început e necesar de menționat că, la nivel intern, termenul de peisaj a fost definit în cadrul Legii nr. 451 din 8 iulie 2002 pentru ratificarea de către Republica Moldova a *Convenției europene a peisajului*, adoptată la Florența, la 20 octombrie 2000, în care se menționează că „peisajul desemnează o parte de teritoriu perceput ca atare de către populație, al cărui caracter este rezultatul acțiunii și interacțiunii factorilor naturali și/sau umani” [239]. Această convenție a fost ratificată de către Republica Moldova la 1 martie 2004, prin care se obligă să respecte și să implementeze toate clauzele emise în convenție, precum: recunoașterea juridică a peisajelor drept o componentă esențială a cadrului de viață pentru populație, expresie a diversității patrimoniului comun cultural și natural și fundament al identității acesteia; stabilirea și implementarea politicilor peisajului care au ca scop protecția, managementul și amenajarea acestuia, prin adoptarea de măsuri specifice menționate în convenție; obligația de a mări gradul de conștientizare a societății civile, organizațiilor private și autorităților publice în ceea ce privește valoarea peisajelor și rolul transformării lor [239, art. 5-6].

Convenția privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural, adoptată de Conferința generală a Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură la 16 noiembrie 1972, a fost ratificată de către Republica Moldova prin *Legea nr. 1113-XV din 06.06.2002*. Aceasta promovează cooperarea între națiuni și între popoare pentru protecția moștenirii comune [243, p. 12] Convenția își propune să mențină protecția combinată a

peisajelor naturale și culturale. Acest punct și-a găsit reflectare practică în Republica Moldova prin instituirea Orheiului Vechi ca peisaj cultural și natural. Reacțiile cu privire la necesitatea ratificării de către Republica Moldova a convențiilor, tratatelor internaționale a fost în consonanță cu orientarea politicii externe, și anume integrarea europeană. Ca urmare, a devenit și mai importantă direcția de integrare europeană pe dimensiunea culturală.

Cu toate acestea, observăm inconsecvența în aplicarea legilor privind protejarea peisajului cultural începând cu instituțiile de prim rang și încheind cu comunitatea. Nu există o conștientizare sistemică la nivel de subiecți administrativi, sociali și locali a ideii că distrugerea și neglijarea peisajului rural înseamnă pauperizarea materială, dispariția memoriei istorice și etnoculturale, spirituale, precum și a valorilor populației locale. Actualmente, acestea poartă încă amprenta vizibilă a moștenirii trecutului prin imaginea gospodăriei tradiționale, organizarea satului, formelor de culturalizare a spațiului.

Prevederea legislativă privind protejarea peisajului cultural o întâlnim inițial în articolul 1 (2) din *Legea Republicii Moldova privind ocrotirea monumentelor* [242, art. 23] unde se menționează că sunt luate sub ocrotire:

(1) ansamblurile: grupuri de construcții izolate sau grupate care, datorită arhitecturii, unității și integrității lor în peisaj, au valoare națională sau internațională din punct de vedere istoric, artistic sau științific.

(2) ansambluri de monumente sub formă de bunuri imobile se consideră: teritorii și landșafturi naturale, ansambluri și situri arheologice care cuprind cetățui de pământ, așezări nefortificate (gradiști, așezări antice, stațiuni ale omului primitiv, grote, peșteri, grupuri tumulare, necropole, straturi cu valoare arheologică), ansambluri de monumente cu valoare istorică, arheologică sau memorială (memoriale, cimitire) care cuprind obiecte antropologice, valuri de pământ, stele de piatră, morminte antice izolate, șanțuri antice de apărare, obiecte etnografice, ansambluri și rezervații de arhitectură urbană și rurală (orașe, centre orășenești, cartiere, piețe, străzi, cetăți, ansambluri monastice, curți boierești, parcuri, landșafturi naturale cu obiecte de arhitectură).

Luând în considerație cele prevăzute de Legea privind ocrotirea monumentelor și punctele stipulate de Convenția UNESCO pentru protecția patrimoniului cultural și natural (la care Republica Moldova este semnatară), observăm că cele stipulate coincid, cu diferențe mici, și anume al treilea punct (articolul 1 din Convenție) nu este menționat. Acesta stipulează categoria siturilor: lucrări ale omului sau opere rezultate din acțiunile conjugate ale omului și ale naturii, precum și zonele incluzând terenurile arheologice care au o valoare universală excepțională din punct de vedere istoric, etnic, etnologic sau antropologic. De asemenea, e necesar de menționat că Legea privind ocrotirea monumentelor prezintă o racordare și ajustare la situația și

componența patrimoniului R. Moldova, idee acceptată din moment ce sunt prezente doar anumite categorii de monumente care reflectă ansamblurile constituente ale unui peisaj cultural, deși însuși termenul nu este menționat.

Actele legislative respective încurajează susținerea și salvarea celor mai diverse manifestări materiale, care reflectă activitatea omului, rezultatul creativității acestuia și modificarea spațiului natural sau culturalizarea lui în concordanță cu necesitățile și așteptările colectivității. Aprobarea și ratificarea de către Republica Moldova a convențiilor și tratatelor internaționale a venit în concordanță cu promovarea sărbătoririi zilelor mondiale ale patrimoniului, peisajului, monumentelor și edificiilor istorice. Acestea sunt o modalitate de educare și implicare a întregii comunități, prin respectarea și îndeplinirea criteriilor și cerințelor impuse de actele semnate. Cu toate acestea, un aport consistent în acest sens le revine instituțiilor statului, care își atribuie competențe și responsabilități de monitorizare, gestionare, administrare a patrimoniului și de elaborare a politicilor culturale. De exemplu, articolul 11 al Legii privind ocrotirea monumentelor [242, art. 23] prin punctul (1) prevede că de competența Parlamentului ține orientarea politicii de stat în domeniul evidenței, studierii, punerii în valoare, salvării, protejării, conservării și restaurării monumentelor ce constituie patrimoniul cultural și natural; aprobarea Registrului monumentelor; aprobarea programului de stat privind ocrotirea, conservarea și restaurarea monumentelor; finanțarea acestui program și acordarea de subvenții nerambursabile de la bugetul de stat. Ținem să evedințiem aici că termenul de peisaj cultural nu este menționat. Ori acest termen nu a devenit generic pentru aspectul legislativ din Republica Moldova sau se încearcă să fie evitat, deoarece implică prea multe responsabilități.

Prezintă o situație de incertitudine faptul că baza legislativă în domeniul patrimoniului și protecției moștenirii culturale naționale, peisajul cultural este menționat arbitrar, deși însuși teritoriul Moldovei demonstrează existența unui peisaj cultural original. În pofida acestui fapt, autoritățile abilitate nu au adoptat un act legislativ prin care să fie nominalizate, cel puțin la nivel național, unele peisaje culturale, inclusiv statutul acestor teritorii, funcționalitatea și controlul lor la nivel internațional. Abordarea legislativă a peisajului cultural este relativ nouă, s-a reușit să se formuleze și soluționeze cele mai stringente probleme.

Cadrul legislativ cu privire la peisajul cultural, patrimoniul cultural și natural în Republica Moldova a înregistrat în ultimii zece ani îmbunătățiri și progrese semnificative, care favorizează și oferă studiilor științifice, tuturor celor cu abilități în domeniu, susținere și argument legislativ. În același timp, cadrul juridic conferă actualitate și suport în funcție de necesitățile și realitățile societății. Este de apreciat faptul că în cadrul instituțiilor de stat se organizează agenții, comisii de profil (*Comisia Națională pentru Salvagardarea Patrimoniului*

Național Imaterial, Centrul Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial, Agenția pentru Inspectare și Restaurare a Monumentelor etc.). Acestea își direcționează atenția și activitatea spre cercetări care vin în ajutorul instituțiilor de resort.

O problemă a legislației este însă faptul că aceasta funcționează foarte bine doar pe hârtie. În această situație e dificil să precizăm de ce aceste acte devin nefuncționale sau, chiar dacă lucrează, sunt interpretate și racordate la interesele personale ale funcționarilor. O altă situație dificilă este compatibilitatea funcțională dintre normele legislative și acceptarea, respectarea acestora de către comunitate. Cât de dispusă este societatea să respecte și să contribuie la respectarea legilor? Or acestea, pe lângă funcția de protejare, oferă soluțiile de dezvoltare și reactualizare a spațiilor culturale rurale, indiferent de faptul că vorbim despre patrimoniu, peisaj, diversitate culturală sau politici culturale.

Mai sus am evocat succesul dosarului „Peisajul Cultural Orheiul Vechi” în lista de așteptare a patrimoniului mondial. Acest lucru a determinat reacții pozitive în cadrul mediului academic și administrativ al Republicii Moldova. Tot mai mult se observă o reactualizare a actelor legislative care vizează proprietățile de patrimoniu cultural și natural. În mediul academic se abordează teme din ce în ce mai actuale ca urmare a cerințelor promovate de politicile culturale la nivel european, care au tangențe directe la nivel local. Astfel, sunt tot mai cercetate teme care reactualizează locul și importanța conceptului de identitate culturală într-o lume tot mai diversă și necesitatea cultivării în rândul tinerei generații a respectului față de memoria și moștenirea culturală.

În ultimii ani, turismul rural a devenit o formă de explorare, promovare a expresiilor culturale locale, a satelor pitorești, a tradițiilor și obiceiurilor, care își au rădăcina în natura, locul de baștină a populației, în modul de viață, în sistemul de credințe și valori.

Strategia de Dezvoltare a Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi” pentru anii 2009–2020, aprobată în 2009 de către Ministerul Culturii și Turismului al Republicii Moldova și Complexul Muzeal Orheiul Vechi, prevede constituirea Orheiului Vechi ca Peisaj Cultural – expresie a valorilor naționale și universale reprezentate prin patrimoniul istorico-cultural și natural. Misiunea strategiei este de a păstra și pune în valoare patrimoniul istorico-cultural și natural din zona Orheiului Vechi în scopuri cultural-științifice, educative și turistice, în beneficiul umanității în general și al comunității locale în particular.

Pentru înțelegerea adecvată a funcționării peisajelor culturale, a personalității lor, trebuie să se țină cont de fenomenele culturale, de relațiile lor funcționale și de dinamica cu ceilalți componenți ale peisajului. Acest lucru se datorează gradului de conștientizare și de recunoaștere la nivel național și local a importanței conceptului de durabilitate, a interacțiunii durabile a

naturii și culturii, care conturează esența unui peisaj. Planul de acțiuni privind implementarea Strategiei de Dezvoltare a Culturii „Cultura 2020” prevede în compartimentul „Salvgardarea patrimoniului cultural național în toată diversitatea lui” obiectivul focusat pe inventarierea și documentarea peisajelor culturale naționale și își propune drept finalitate documentarea a 50 peisaje culturale până în 2020. Un alt obiectiv al strategiei este efectuarea cadastrului peisajelor culturale [244].

Interesul și acțiunile la nivel internațional îndreptate spre monitorizarea și susținerea peisajelor culturale sunt concretizate și stipulate în documente precum *Ghidul european de observație a patrimoniului rural CEMAT* (Ljubliana, 2003), *Cartea Australiană ICOMOS (Burra Charter) pentru Conservarea Locurilor cu semnificație culturală* [201]. O recomandare ar fi adoptarea la nivel național și regional a proiectelor de cercetare, monitorizare, protejare a peisajelor, precum sunt cele implementate în diferite state și regiuni europene precum în România – *Omul, Peisajul și Biodiversitatea* (1995–1999), *Utilizarea pământului – fermierul Manager al Peisajului* (1996–2001) sau în Danemarca – *Peisajul agrar* (1998–2001), Estonia – *Arhitectura Rurală și peisajul rural, cercetare și management* (2007–2010) [197, p. 96] etc. Cea mai recentă atenție acordată peisajelor culturale este cea de-a 24-a ediție a Conferinței Generale a Consiliului Internațional al Muzeelor (ICOM). Întrunirea a avut loc la 3-9 iulie 2016, la Milano (Italia), având genericul „Muzeele și peisajele culturale”. Conform Consiliului Internațional al Muzeelor, tema conferinței a fost aleasă pentru a încuraja, a arăta relația specifică a muzeelor cu contextul lor spațial și cultural, subliniind în același timp că „peisajul este cu siguranță contextul în care noi locuim și care ne înconjoară, cu toate imaginile și simbolurile ce îl caracterizează” [258].

Managmentul unui peisaj rural este necesar să fie realizat în concordanță cu conservarea valorilor patrimoniului material și imaterial, care reflectă interacțiunea dintre om și mediul lui de trai, precum și percepțiile acestuia despre spațiul ce îl utilizează. Gestionarea de calitate a așezărilor rurale implică comunitatea locală, începând de la identificarea, nominalizarea, recunoașterea acestuia și apoi gestionarea, protecția tuturor elementelor peisajului și a acestuia în ansamblu. Colaborarea trebuie efectuată la nivel de subiecți juridici, administrativi, politici, științifici și cu populație locală.

3.4. Concluzii la Capitolul 3

În capitolul III am abordat specificul evoluției peisajelor rurale, problemele cu care se confruntă acestea la începutul secolului XXI relevând necesitatea implementării acțiunilor pentru salvarea și protejarea spațiilor rurale.

1. Au fost determinați și analizați factorii dinamicii peisajelor culturale rurale – geoeconomici, sociodemografici, istorico-politici, economici, culturali – importanți în prezentarea și evaluarea aspectelor cantitative și calitative de evoluție, involuție, modelare, modificare a spațiului rural.
2. Evoluția peisajelor rurale a fost prezentată și analizată având ca axă geografică nordul-centrul și sudul R. Moldova. Axa culturală rezidă în cercetarea satului Cosăuți, ca peisaj rural original prin tradițiile de muncă în meșteșugul cioplirii pietrei, localitatea a fost analizată în baza clasificării etnografice propusă de N. Dunăre. Satul Măgdăcești a fost cercetat prin prisma schimbărilor și evoluțiilor de morfostructură ce reflectă distribuția teritorială a populației și a rețelei așezării, taxonomie avansată de Ion Vlăduțiu. Localitatea Crihana Veche a fost analizată din perspectiva tipurilor de peisaje etnografice după criteriul înaintat de Ion Ghinoiu – modul de utilizare al terenurilor.
3. Lumea satului se confruntă la etapa actuală cu următoarele probleme: lipsa programelor sustenabile de dezvoltare economică; poluarea, scăderea calității resurselor naturale și dezechilibrul ecologic; depopularea și dispariția satelor mici; îmbătrânirea demografică rurală; scăderea indicelui de dezvoltare umană; migrația; transformările sociale; schimbarea modelelor culturale; urbanizarea.
4. Elementele de utopie și distopie ne comunică despre lucrurile firești și străine satului. Aspectul utopic tinde să arate armonia naturală, raporturile sociale solidare, imaginea satului tradițional model. Aspectul de distopie ne plasează într-o criză a satului, o perioadă de declin economic, demografic, cultural ș.a.
5. În cadrul acestei conlucrări generale rolul comunității științifice este să aprofundeze cercetarea multidisciplinară a conceptului de peisaj cultural rural și a spațiului rural în ansamblu; comunitatea locală are un rol executiv, care trebuie orientat spre dezvoltarea și asigurarea sustenabilității vieții rurale; iar cadrul legislativ-instituțional trebuie să dispună de un suport bine pus la punct care să prevadă protejarea și promovarea peisajelor culturale rurale.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Studierea problematicei vizând peisajul cultural rural al Republicii Moldova în prezent a fost determinată de următorii factori: conturarea unei noi direcții de cercetare în știința națională și mondială privind conceptul de peisaj cultural; sporirea importanței valorificării teritoriului în conformitate cu principiile ecologice naturale și culturale; asigurarea continuității realizărilor materiale și spirituale ale comunităților în limitele unor spații originare; menținerea diversității culturale, biologice și geomorfe; necesitatea protejării civilizației rurale ca obiect de patrimoniu natural și cultural.

Problema științifică importantă soluționată. În cadrul cercetării *a fost determinat* impactul reciproc dintre mediul natural și formele de civilizație și cultură din cadrul satelor de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XXI-lea, *fapt care a condus* la explicarea conceptului de peisaj cultural rural dintre Prut și Nistru, *în vederea* stabilirii soluțiilor privind dezvoltarea, promovarea și salvagardarea spațiilor rurale în acord cu conceptul dezvoltării durabile.

În rezultatul cercetării realizate, am ajuns la următoarele concluzii:

1. Conceptul de peisaj cultural este unul nou pentru cercetare la nivel mondial și național, fapt pe care l-am confirmat în rezultatul relevării multiplelor studii transdisciplinare realizate în cadrul școlilor științifice: germană, franceză, anglo-americană, rusă, românească. În același context aportul autoarei este acela că a definit și explicat conceptul, și prin termenii avansați de UNESCO, care consideră peisajele culturale obiecte de patrimoniu național și universal. De asemenea acestea sunt un model de trai al grupurilor etnice care în condițiile globalizării sunt supuse unui proces rapid de transformare, degradare, pierderea calității lor materiale și spirituale.
2. Sinteza modelelor de cercetare și a noțiunilor cu care s-a operat ne-a ajutat să pulsăm un al patrulea model – cel *al arhetipului*, să relevăm și explicăm particularitățile unui peisaj cultural rural, aspectele de constituire și funcționare a acestuia. O finalitate importantă atinsă de autor în cadrul acestui demers științific este elaborarea ecuațiilor conceptuale, schemelor structurale ale conceptului de peisaj cultural rural, fapt care demonstrează un proces metodologic sistemic, teoretic și empiric, interdisciplinar.
3. Relevanța studiului este confirmată de aportul acestuia în explicarea noțiunii de peisaj cultural rural prin analiza relației reciproce dintre comunitatea locală și cadrul natural. În special acest fapt a fost posibil, prin relevarea deziteratelor care au stat la baza conturării anumitor modele și forme de modelare a spațiului (satul, locuința și gospodăria, ocupațiile, căile și mijloacele de transport, portul, alimentația). Astfel s-a demonstrat că umanizarea

spațiului rural s-a efectuat și persistă încă la etapa actuală, în limitele resurselor și condițiilor naturale locale, tradiția etnică, realitatea istorică, conjuncturile economice. Matricea organizării spațiului este încadrată în tiparele gândirii populare, ce sunt fundamentate pe cunoștințe seculare și experiențe culturale, transmise ca informație etnografică din generație în generație.

4. Interpretarea spirituală a peisajului prin intermediul raporturilor omului cu universul; concepțiilor și credințelor acestuia față de lumea înconjurătoare conturează și definesc trăsăturile identitare ale unui popor, a concepției acestuia asupra imaginii ideale, arhetipale a lumii. În rezultatul sistematizării complexului teoretic și factologic al cercetării trasăm ideea că peisajul cultural rural pentru comunitatea locală colportă amprente emoționale, axiologice, cromatice, simbolice, cognitive, familiare, istorice și civilizaționale.
5. Relevanța teoretică a prezentului discurs științific constă în taxonomia peisajelor culturale rurale elaborată de către autor. Tipologia propusă prezintă diversitatea realizărilor de viață materială și spirituală a comunității rurale locale și ne ajută să-i înțelegem nivelele dimensionale, creaționale, psihologice, folclorice de încadrare în spațiu și timp. Astfel, prin analiza criteriilor de clasificare înaintate de diferiți autori, și prin pulsarea unor criterii și exemple proprii, am identificat următoarele tipuri de peisaje: *după modul de utilizare a terenurilor* avem peisaj: agrar, forestier, pastoral, viticol, pomicol, piscicol; *după structură morfologică*: adunate, răsfirate, risipite; *după componența etnică*: de moldoveni români, ucraineni, ruși, găgăuzi, bulgari, țigani; *după dinamică*: relicve, continue, evolute; *după durată*: perene, temporale, efemere; *după interdependența dintre componentele culturale și subiecții informativi*: peisajele în care purtătorii informației sunt monumente ale culturii materiale, peisajele în care purtătoare de informație este populația locală; peisaje care se bazează pe mitologie, peisaje care există doar vizual; *după forma de delimitare*, există peisaje cu limită materială și cu limită mentală.
6. Analiza studiilor de caz [103] a confirmat că peisajele rurale au o dinamică proprie de dezvoltare, încearcă să păstreze originalitatea realizărilor culturale și materiale prin adaptarea la condițiile unei lumi în transformare. Caracterul unitar al tezei a fost întregit de explicarea problemelor actuale ale satului prin tranzitarea relației dihotomice utopie/distopie rurală [100].
7. Asigurarea păstrării caracterului original al spațiului rural este posibilă doar prin contribuția conjugată a comunității științifice, a cadrului legislativ-instituțional și a populației locale, care să colaboreze în perspectiva elaborării programelor sustenabile de

dezvoltare corectă a comunității rurale. Programe care să fortifice, să promoveze, să protejeze și să mențină echilibrul peisajului rural în fața problemelor mileniului.

Importanța cunoașterii peisajelor rurale este justificată de faptul că spațiul trebuie valorificat în baza specificului său natural și cultural local, respectând o dezvoltare durabilă. Adoptând o asemenea poziție, enunțăm următoarele **recomandări**:

- Elaborarea unui act legislativ cu referire exclusivă la categoria peisajelor culturale și statutul lor pe teritoriul Republicii Moldova;
- Organizarea diferitor seminare cu participarea specialiștilor din diferite domenii de cercetare, a funcționarilor publici cu prerogative de decizie pentru instruirea și cunoașterea specificului peisajului cultural rural în perspectiva stabilirii unor planuri de acțiuni;
- Organizarea conferințelor în vederea abordării problemelor, situațiilor de instabilitate și vulnerabilitate a spațiilor rurale, acțiuni ce ar fi bine să se încheie cu rezoluții care ar deveni ulterior proiecte de lege;
- Elaborarea și editarea lucrărilor științifice și de popularizare a științei pentru a facilita diseminarea cunoștințelor de profil în societate;
- Crearea zonelor etnopeisagistice care vor fi modele de promovare a turismului;
- Realizarea pașapoartelor etnogeografice ale localităților concretizate în platforme de promovare, baze de date, cărți de vizită etc.;
- Acordarea statutului de peisaj cultural rural de importanță și reprezentativitate națională unor localități pentru păstrarea și salvagardarea patrimoniului natural și cultural;
- Utilizarea adecvată a terenurilor, condiție ce ar favoriza o creștere de producție, îmbunătățirea nivelului de trai, menținerea echilibrului ecologic și resurselor pedologice;
- Conferirea unor localități a statutului de sate-muzeu.

Spațiul rural a devenit armonios prin ordinea și echilibrul organizării gospodăriei, consecvenței lucrării pământului, abilităților populației locale a de a utiliza rațional resursele naturale, capacităților sale de adaptare la condițiile de mediu; creativității de a dedica muncii și naturii frumoase expresii de creație populară. Importanța cunoașterii peisajelor rurale ar ajuta comunitatea să-și reconsidere teritoriul; să-și păstreze identitatea locală; să-și analizeze și să-și reconceapă beneficiile spațiului pe care îl posedă.

BIBLIOGRAFIE

În limba română

1. Agrigoroaie I., Palade Gh. Basarabia în cadrul României întregite, 1918-1940. Chișinău: Universitas, 1993. 256 p.
2. Aldea C. O istorie zbuciumată: Basarabia până în anul 1920. București: Ed. Academiei de Înalte Studii Militare, 1993. 256 p.
3. Anania B. Biblia sau Sfânta Scriptură. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001. 2163 p.
4. Antonescu R. Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești. București: Ediție Digitală, 2009. 724 p.
5. Arbore Z. Basarabia secolului al XIX-lea. București: Ed. Academiei Române, 1899. 876 p.
6. Augustin I. Teme și dificultăți ale relației dintre arhitectură și filozofie. București: Ed. Paideia, 1999. 150 p.
7. Baci N. Dinamica și tipologia peisajului. Cluj-Napoca: Ed. Bioflux, 2014. 100 p.
8. Băcănar I. Elementul geografic în viața satului românesc. În: Lucrările Simpozionului de Geografie a Satului. București, 1967, p. 33-39.
9. Bădescu I. Satul contemporan și evoluția lui istorică. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981. 112 p.
10. Bădescu I. ș.a. Atlas sociologic rural. București: Ed. Mica Valahie, 2005. 223 p.
11. Băltianu I. Împletitul în nuiiele. În: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional. Chișinău: Ed. Cartdidact, 2007, p. 113-120.
12. Bâzgu E. Influențe orientale în arhitectura vernaculară de piatră din zona Orheiul Vechi. În: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional. Chișinău: Ed. Cartdidact, 2007, p. 40-51.
13. Bejan I. Utilizarea terenurilor în Republica Moldova. Chișinău: Ed. ASEM, 2010. 165 p.
14. Bejan V. I. Relațiile gender rural: un imperativ al timpului. Chișinău: Ed. USM, 2004. 221 p.
15. Benoist L. Semne, simboluri și mituri, Trad. de Smaranda Bădiliță. București: Ed. Humanitas, 1995. 159 p.
16. Blaga L. Aspecte antropologice. Timișoara: Ed. Facla, 1976. 174 p.
17. Blaga L. Izvoade. București: Humanitas, 2013. 312 p.
18. Blaga L. Trilogia Culturii Orizont și stil; Spațiul mioritic; Geneza metaforei și sensul culturii. București: Editura pentru Literatură Universală, 1969. 396 p.

19. Bold I., E. Buciuman, N. Spațiul rural. Definire, organizare, dezvoltare. Timișoara: Ed. Mirton, 2003. 792 p.
20. Brihuneț E. Istoria și tradiția exploatării cimitirelor din Republica Moldova. În: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional. Chișinău: Ed. Cartdidact, 2007, p. 173-184.
21. Budianschi D., ș.a. Eficiența și transparența utilizării resurselor fondului forestier. Chișinău: Centrul analitic independent Expert-Grup, 2013. 88 p.
22. Budiș M. Gospodăria rurală tradițională. În: Imagini și Permanențe în Etnologia Românească. Chișinău: Ed. Știința, 1992, p. 90-95.
23. Butură V. Cultura spirituală românească. București: Ed. Minerva, 1992. 438 p.
24. Butură V. Etnografia poporului român. Cultura materială. Cluj-Napoca: Dacia, 1978. 465 p.
25. Buzilă V. Costumul popular din Republica Moldova. Ghid Practic. Chișinău: Reclama S.A., 2011. 159 p.
26. Buzilă V. Hramul localității în contextul schimburilor culturale. În: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional. Chișinău: Ed. Cartdidact, 2007, p. 196-210.
27. Cantacuzino, M. Izvoare și popasuri. București: Ed. Eminescu., 1977. 199 p.
28. Cazacu P. Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918. Iași: S.A. Viața Românească. 346 p.
29. Căndea M., ș.a. Spațiul rural, turismul rural și agroturismul. București: Ed. Transversal, 2007. 234 p.
30. Căndea M., Bran F. Spațiul geografic românesc. București: Editura Economică, 2001. 214 p.
31. Cihodaru C. Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 ianuarie 1432). Chișinău: Cartea Moldovenească, 1990. 280 p.
32. Ciobanu C. Pictura exterioară din Moldova secolului al XVI-lea și cea din Oltenia și Muntenia de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea (sursele literare ale profețiilor înțelepților antichității și ale sibilelor). În: Arta. Chișinău: Princeps, 2011, p. 13 -24.
33. Ciobanu Șt. Monografia Basarabia. Chișinău: Imprimeria Statului, 1926. 482 p.
34. Ciocanu M. Gospodăria satelor de pe malul Prutului. În: Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional. Chișinău: Ed. Cartdidact, 2007, p. 53-71.
35. Claudian I. Alimentația Poporului Român în cadrul antropogiografiei și istoriei economice. București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939. 152 p.
36. Cocean P. Geografie regională. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2002. 157 p.
37. Cocean P., David, N. Peisajele Culturale. Cluj-Napoca: Risoprint, 2014. 213 p.

38. Conea I. Geografia satului românesc (așezare, formă, structură). În: Sociologie Românească, an. II, nr. 2-3, 1937, p. 60-70.
39. Crăciun I. Peisaje Culturale din Dealurile Someșului Mare. Rezumat teză de doctor. Cluj-Napoca: Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de geografie, 2012. 241 p.
40. Cucu V., Băcănaru I. Geografia satului românesc. În: Sociologia Militans, V: Sociologie Geografică. București: Ed. Științifică, 1972, p. 76-110.
41. Cucu Șt. Cultura românească și satul. Râmnicu-Sărat: Ed. „Poporul”, 1939. 89 p.
42. Damian N. Țara Vrancei-studiu de geografie culturală. Focșani: Terra, 2011. 317 p.
43. David L. The evolution of Ethnographic Landscapes in Romania. În: Jokull Journal, vol. 65, issue 3, section 1. Reykjavik, 2015, p. 306-318.
44. David L. Peisajele Etnografice din România. București: Ed. Etnologică, 2015. 191 p.
45. Diaconu I. Ținutul Vrancei. Etnografie-Folklor-Diactologie. București: Atelierele grafice Socec & Co, 1930. 458 p.
46. Dragomir C. Cărașia varului nestins. Însemnări, eseuri, și studii de psihologie socială clinică, etnografie românească și sociologia vieții cotidiene rurale. Iași: Lumen, 2012. 250 p.
47. Drăguț L. Geografia peisajului. Cluj: Ed. Presa Universitară Clujeană, 2000. 295 p.
48. Drăghicescu D. Psihologia poporului român. București: Librăria Leon Alcalay, 1907. 397 p.
49. Dunăre N. Contribuții la o clasificare etnografico-geografică a așezărilor omenești în România. În: Lucrările Simpozionului de Geografie a Satului. București, 1967, p. 82-90.
50. Druță I. Povara bunătății noastre. Chișinău: Universul, 2005. 520 p.
51. Eliade M. Istoria credințelor și ideilor religioase. Vol.1. București: Ed. Științifică, 1981. 496 p.
52. Enciu N. Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940. Chișinău: Ed. Epigraf, 2002. 270 p.
53. Eremia A. Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească. Chișinău: [s.n], 1970. 223 p.
54. Evseev I. Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale. Timișoara: Amarcord, 1994. 221 p.
55. Ghinoiu I. Atlasul Etnografic Român, vol. I: Habitatul. București: Ed. Academiei Române, 2003. 271 p.
56. Ghinoiu I. Atlasul Etnografic Român, vol. II: Ocupațiile. București: Ed. Academiei Române, 2005. 295 p.
57. Ghinoiu I. Atlasul Etnografic Român, vol. III: Tehnica populară. Alimentația. București: Ed. Academiei Române, 2008. 260 p.

58. Ghinoiu I. Popasuri etnografice românești. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1981. 116 p.
59. Ghinoiu I. Tipologia peisajelor etnografice românești. În: Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte, seria IV, tomul III. București: Academia R.S.R, 1982, p. 82-97.
60. Ghinoiu I., Trebici V. Demografie și Etnografie. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 324 p.
61. Godea I. Dicționar etnologic român. București: Ed. Etnologică, 2007. 837 p.
62. Golopenția A., Georgescu D.C. 60 Sate Românești, cercetate de echipele studențești în vara anului 1938. Vol. I: Populația. București: I. Științe Sociale al României, 1941. 159 p.
63. Grigorovschi M., ș.a. Ghid de valorificare a patrimoniului rural. Sibiu: Editura Tribuna, 2007. 95 p.
64. Guja P. I. Natura și Omul la Nișcani (observări antropogeografice). În: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia (Nișcani și Iurcenii), tom. I. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1937, p. 39-55.
65. Hachi M. Modul de trai al populației Republicii Moldova: Abordare socio-geografică. Teză de doctor. Chișinău, 2005. 246 p.
66. Herseni T. Sociologie și Geografie: Zone de interferență și problema spațiului social. În: Sociologie militans, sociologie geografică, vol. 5. București, 1972, p. 11-58.
67. Herseni T. Problema metodei în etnologie. În: Introducere în etnologie. Coord. R. Vulcănescu București: Editura Academiei, 1980, p. 173.
68. Iarovoi V. Permanență și continuitate în obținerea produselor alimentare din natură. În: Revista de Etnografie, nr.1, Chișinău, 2005, p. 30-39.
69. Ion I. Ionică. „Reprezentarea cerului” în Drăguș. Un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale. București: Institutul de Științe Sociale al României, 1944, p. 9-10.
70. Iordache Gh. Tipologia așezărilor rurale reflectată în evoluția obștilor sătești. În: Revista de Etnografie și Folclor. București: Ed. Academiei RSR, 1974, p. 291-310.
71. Iorga N. Originea, firea și destinul neamului românesc. În: Enciclopedia României, vol. I. București: Imprimeria Națională, 1938, p. 33-41.
72. Iorgu I. Toponimia românească. București: Editura Academiei R.P.R, 1963. 578 p.
73. Ispirescu P. Legende populare românești. București: Litera Internațional, 2002. 373 p.
74. Ispirescu P. Legende sau basmele românilor. București: Codex, 2008. 591 p.
75. Ladaniuc V., Țopa T. Localitățile Republicii Moldova. Vol. 1. Chișinău: Agenția Națională de Presă „Moldpres”, 1999. 470 p.

76. Ladaniuc V., Țopa T. Localitățile Republicii Moldova. Vol. 5. Chișinău: Fundația „Draghiștea”, 2005. 632 p.
77. Lalandé A. Vocabular tehnic și critic al filozofiei. Paris: P.U.F, 1991. 1325 p.
78. Leroi G. A. Gestul și cuvântul. Memoria și ritmurile. Vol. II. București: Editura Meridiane, 1983. 255 p.
79. Mac I. Știința Mediului. Cluj-Napoca: Ed. Europontic, 2003. 320 p.
80. Malski, B. Viața moldovenilor de la Nistru. Olăneștii. Monografia sociologică a unui sat de pe Nistru. Vol. I. Cetatea Albă: [s.n], 1939. 331 p.
81. Matei C., ș.a. Cartea Verde a Populației Republicii Moldova. Chișinău: Statistica, 2009. 56 p.
82. Matei I. Cercetări zonale și preocupări urbanistice în concepția lui Dimitrie Gusti. În: Dimitrie Gusti: studii critice, îndrumător H. Stahl. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 312-322.
83. Mâtcu M., Hachi M. Populația rurală a Republicii Moldova: cercetări geodemografice. Chișinău: Ed. ASEM, 2008. 243 p.
84. Mehedinți S. Coordonate etnografice. Civilizația și Cultura (hilotehnica-psihotehnica). În: Memoriile Secțiunii Istorice, seria III, tomul XI, mem. 4. București: Cultura Națională, 1930. 105 p.
85. Mehedinți S. Civilizație și cultură. Iași: Ed. Junimea, 1986. 343 p.
86. Mehedinți S. Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale. București: Ed. Atelierile grafice Socec&Co., 1930. 36 p.
87. Mehedinți S. Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale. În: Discursuri de recepție la Academia Română. Ediție îngrijită de Octav Păun și Antoaneta Tănăsescu. București: Editura Albatros, 1980, p. 129-141.
88. Mehedinți-Soveja S. Altă creștere. Școala muncii. Ediția a X-a, îngrijită de Vasile Gordon. Pitești: Editura Rotonda, 2009. 157 p.
89. Mihai A. Satul și peisajul. Elemente de terminologie recentă. În: Urbanismul. București: Fundația Arhitext Design, 2009, p. 36-40.
90. Mihăiță I. N. Evoluția spațială și temporală a peisajelor și a patrimoniului rural în Subcarpații dintre Râmnicu Sărat și Buzău. Teză de doctor. București: Ed. Universității din București, 2012. 282 p.
91. Mihăilescu V. O hartă a așezărilor rurale din România. În: BSG, LIII. București, 1934, p. 372-375.
92. Mihăilescu V. Antropologie. Cinci Introduceri. Iași: Polirom, 2007. 372 p.

93. Mihăilescu C., ș.a. Mediul geografic al Republicii Moldova. Vol 1. Resursele naturale. Chișinău: Știința, 2007. 184 p.
94. Mihordea V. Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. Vol. II. Moldova. București: Editura Academiei R. P. R., 1966. 793 p.
95. Mincu I. Impactul om alimentație. București: Ed. Medicală, 1993. 398 p.
96. Mironov I. Evoluția valorificării resurselor naturale și modificările în mediul geografic în Republica Moldova. Teză de doctor. Chișinău, 2000. 154 p.
97. Moscovici S., Buchini F. Metodologia științelor socioumane. Trad. de Vasile Savin. Iași: Polirom, 2007. 556 p.
98. Năstase Gh. I. Locuința din satul Copanca (Evoluție, materiale, tipuri și adaptare la mediul fizic și uman). În: B.I.C.S.R.R.C., tom. II. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1939, p. 180-191.
99. Nistor I. Basarabia sub gospodărire românească. Cernăuți: [s.n.], 1938. 72 p.
100. Onica D. Elemente utopice și distopice în peisajul rural din Republica Moldova. În: Revista de literatură – artă – cultură InterArtes. Anul IV, nr. 6. Constanța, 2015, p.116-120.
101. Onica D. Viticultura în Țara Moldovei-Aspecte general Istorice și Documentare. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, vol. 15 (28). Chișinău, 2011, p. 97-106.
102. Onica D. Seminarul internațional Saint George Hidirellez. Despre colaborări internaționale în domeniul promovării patrimoniului cultural imaterial. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, vol. 17 (30), Chișinău, 2012, p. 176-184.
103. Onica D. Satul Măgdăcești-aspecte istorice și toponimice ale relației moșie-vatră. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, vol. 19 (32). Chișinău, 2013, p. 87-99.
104. Paladi Gh., ș.a. Mediul rural sub incidența schimbărilor demografice. În: Akademos, nr. 3. Chișinău: Tipografia Centrală, 2013, p. 57-66.
105. Pamfile T. Sărbătorile la români. București: Colecția Mithos. 2005. 431 p.
106. Patroescu M., ș.a. Ierarhizarea peisajelor rurale din Câmpia Româna în funcție de vulnerabilitatea la degradare și suportabilitate a presiunii umane. În: Geographica Timisiensis, nr. 8-9, Cluj-Napoca: Universitatea Babeș-Boliay, 1999-2000, p. 235-245.
107. Popescu A. Tradiții de muncă românești în obiceiuri, folclor, artă populară. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986. 319 p.
108. Porucic T. Relieful teritoriului dintre Prut și Nistru. București: Tipografia „Cartea Medicală”, 1929. 291 p.

109. Rădulescu-Motru C. Psihologia poporului român. În: Enciclopedia României, vol. I. București: Imprimeria Națională, 1938, p. 162-168.
110. Rebreanu L. Ion. Vol. I. București-Chișinău: Litera Internațional, 2001. 256 p.
111. Rebreanu L. Ion. Vol. II. București-Chișinău: Litera Internațional, 2001. 256 p.
112. Romier L. Basarabia mon amour... Trad. de George Iaru. În: Revista Memoria, nr. 2-3. București, 2005, p. 163-143.
113. Romier L. Peisajul basarabean (Note de călătorie prin România anului 1930). În: Caiete de Istorie, an 1, nr. 4. Chișinău, 2002, p. 29-33.
114. Roller M. Documente privind Istoria României. Veacul XVI. A. Moldova. Vol. I, București: Editura Academiei R.P.R., 1953. 696 p.
115. Sava A. Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei. București: Institutul de Istorie Naturală. 1937. 325 p.
116. Sava A. Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului. București: Institutul de Istorie Naturală, 1944. 562 p.
117. Scurtu I., ș.a. Istoria Basarabiei de la începuturi până la 1988. București: Ed. Semne, 1998. 367 p.
118. Simionescu I. Țara Noastră. Oameni, Locuri, Lucruri. București: Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1937. 513 p.
119. Silverman D. Interpretarea datelor calitative. Metode de analiză a comunicării, textului și interacțiunii. Iași: Polirom, 2004. 352 p.
120. Sîrbu C. Peisaj cultural și teritoriu – Istorie și semnificație. Curs, anul V. București: Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, 2011. 90 p.
121. Smeu G. Repere estetice în satul românesc. București: Ed. Albatros, 1973. 194 p.
122. Stahl H. Teoria și practica investigațiilor sociale. Vol. 1. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1974. 351 p.
123. Stahl H. Organizarea administrativ-teritorială. București: Ed. Științifică, 1969. 97 p.
124. Stăniloae D. Reflecții despre spiritualitatea poporului român. București: Elion, 2004. 162 p.
125. Studiu de caz: Mănăstirea Humorului. Poiana Micului Pleșa, Bucovina- un peisaj cultural în transformare. Ordinul arhitecților din România – Filiala Nord-Est, Asociația Heritage, 2011. 33 p.
126. Stroe L. M. Cum devine natura valoare adăugată: Producția de peisaj rural și alimentar alternativ în Târnava Mare. Rezumat teză de doctor. București, 2012. 26 p.

127. Svetlicinâi L., ș.a. Moldova în epoca feudalismului. Vol.8: Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise. Chișinău: Institutul de Istorie al AȘM, 1998. 255 p.
128. Șelari G. Sectorul agrar al Republicii Moldova și al Transnistriei: reforme și rezultate. Chișinău: Institutul de Politici Publice, 2009. 10 p.
129. Șofranksy Z., Șofranksy V. Cromatica tradițională românească. București: Ed. Etnologică, 2012. 454 p.
130. Ștefănuță P. Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos. În: Anuarul Arhivei de Folclor, nr. 4. București, 1937, p. 31-227.
131. Ștefănuță P. Cercetarea Monografică a regiunii Codrului din Basarabia. Delimitarea regiunii și alegerea satelor. În: B.I.C.S.R.R.C., tom. II (1938), Chișinău, 1939. 616 p.
132. Ștefănuță P. Folclor și Tradiții Populare. Vol. 1. Chișinău: Știința, 1991. 360 p.
133. Ștefănuță P. Folclor și Tradiții Populare. Vol. 2. Chișinău: Știința, 1991. 512 p.
134. Știucă N. A. Cercetarea etnologică de teren, astăzi. Curs de lecții. București: Editura Universității, 2007. 109 p.
135. Știrbu T. Al. Manifestări economice la Iurcenii și Nișcani. În: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia, tom. I. Chișinău: Tiparul moldovenesc, 1937, p. 241-272.
136. Tabuncic S. Satul din nord-estul Țării Moldovei în secolele XIV-XV. Teză de doctor. Iași: Universitatea Alecsandru Ioan Cuza, 2000. 268 p.
137. Teodorescu C. Cultură, civilizație și turism. București: Ed. Transversal, 2008. 175 p.
138. Timuș A., ș.a. Dicționarul Enciclopedic de Sociologie. Academia de Științe a Moldovei. Chișinău: Tipografia Centrală, 2013. 238 p.
139. Tiriung M. Corcmaz. Un sat de baltă din Basarabia de miază-zi. În: 60 sate românești. Contribuții la tipologia satelor românești. Sate cu ocupații anexe. București: Institutul de Științe Sociale al României, 1942, p. 65-89.
140. Usatâi M. Structura taxonomică a ihtiofaunei sectorului inferior al râului Prut și al lacurilor de luncă. În: Ecologia, evoluția și ocrotirea regnului animal și vegetal. Chișinău: Institutul de zoologie, 2003, p. 273-278.
141. Vâlsan G. Studii antropogeografice, etnografice și geopolitice. Editate de I. Cuceu. Cluj-Napoca: Ed. Fundației pentru Studii Europene, 2001. 442 p.
142. Velculescu C. Spațiul în cărțile populare: realitate și simbol. În: Imagini și permanențe în etnologia românească. Chișinău: Știința. 1992, p. 353-359.

143. Vert C. Geografia populației și așezărilor umane. Timișoara: Universitatea de Vest din Timișoara, 2000. 307 p.
144. Vert C. Tipuri de peisaje rurale în Banat. Timișoara: Mirton, 2001. 331p.
145. Vianu T. Studii de filozofia culturii. București: Ed. Eminescu, 1982. 470 p.
146. Vlăduțiu I. Etnografia românească. Istoric. Cultura materială. Obiceiuri. București: Ed. Științifică, 1973. 508 p.
147. Vuia R. Satul românesc din Transilvania și Banat - studiu antropogeografic și etnografic. În: Studii de etnografie și folclor, vol. I. București: Ed. Minerva, 1975, p. 155-360.
148. Vuia R. Studii de etnografie și folclor. Vol.I. București: Ed. Minerva, 1975. 417 p
149. Vuia R. Studii de etnografie și folclor. Vol.II. București: Ed. Minerva, 1980. 610 p.
150. Vulcănescu R. Metode de investigare științifică în zona Porțile de Fier. În: Comunicări, Seria etnografie. Craiova: Academia Română, 1968, p. 16-17.
151. Vulcănescu R. Structura și dinamica civilizației și culturii în așezările rurale. În: Lucrările Simpozionului de Geografie a Satului. București, 1969, p. 265-272.
152. Zagaevski A. Meseria în piatră la Cosăuți. În: Tyragetia, anuar 9. Chișinău: Tyragetia, 2000, p. 251-261.
153. Zagaevski A., Zagaevski V. Cosăuți. Chișinău: Tipografia Centrală, 2005. 728 p.
154. Zavoianu I., Alexandrescu M. Preocupări legate de studiul peisajului. În: Revista Geografică, anul I, nr. 1. București: Institutul de geografie. 1994, p. 77-85.

În limba rusă

155. Анфёрова Н. С. Исследование пространства в контексте культурно-антропологического подхода: терминологический анализ. În: Культурные ландшафты России устойчивое развитие. Москва: Географический факультет МГУ, 2009, с. 62-65.
156. Археологические памятники Криулянского Района. Кишинев: Штейнца, 1988. 32 с.
157. Веденин Ю.А., Кулешова М. Е. Культурный ландшафт как объект культурного и природного наследия. În: Известия АН. Серия географическая, Но. 1. Москва: Известия АН, 2001, с. 7-14.
158. Веденин Ю. А., Чалая И. П. Культурно-ландшафтное районирование Тверской области. Москва: Институт Наследия, 1997. 285 с.
159. Веденин Ю. А., Кулешова М. Е. Культурный ландшафт как объект наследия. Институт Наследия. Москва: Дмитрий Буланин, 2004. 620 с.

160. Воловик В. М. Этнокультурные Ландшафты Местечек Подолья. În: Культурная и гуманитарная география. Том 2, Но. 2. Москва: Институт культурного и природного наследия имени Д.С. Лихачёва, 2013, с. 191-207.
161. Гумбольдт А. Картины природы. Москва: АН СССР С.В., 1959. 269 с.
162. Докучаев В. В. К учению о зонах природы . În: Изб. Соч. Том. II. Москва: Сельхозгиз, 1949, с. 317-329.
163. Егунов А. Н. Бессарабская Губерния в 1870-1875 годах: I. Перечень населенных мест. Кишинев, 1879. 129 с.
164. Захаров А. Й. Народная архитектура Молдавии. (Каменная архитектура центральных районов). Москва: Госиздат литры по строитву, архитектуре и строит материалам, 1960. 94 с.
165. Защук А. Внутренний и внешний быт жителей Бессарабии. În: Материалы по географии и статистики России Бессарабская области. Ч I-II. Санкт-Петербург: Тип. Э. Веймара, 1868, с. 456-457.
166. Чужбинский А. Афанасьев. Поездка в Южную Россию. Ч. 2: Очерки Днестра. Санкт-Петербург: А.Ф. Баунов, 1863. 291 с.
167. Каганский В. Л. Ландшафт и культура. În: Общественные науки и современность. Но 1-2. Москва: Наука, 1997, с.134-145.
168. Каганский В. Л. Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство. Москва: Новое литературное обозрение, 2001. 576 с.
169. Кусков А. С., Арсеньева Е. И. Устойчивое развитие туризма: направления, тенденции, технологии. În: Сборник материалов международной научно-практической конференции. Улан-Удэ: БИП, 2005, с.15-25.
170. Латышева А. Ю. Обзор современных исследований культурного ландшафта в англо-американской культурной географии. În: Культурные ландшафты России и устойчивое развитие. Четвертый выпуск научных трудов семинара «Культурный ландшафт». Москва: Географический факультет МГУ, 2009, с. 80-85.
171. Маруневич М В. Поселения, жилище и усадьба гагаузов Южной Бессарабии в XIX - начале XX в. Кишинев: Штиинца, 1980, 168 с.
172. Моисеенко З. Архитектура сельских жилых домов Молдавии. Кишинев: Картя молдовеняскэ, 1973. 220 с.
173. Фуртунэ А. Овцеводство у Молдаван в XIX- начале XX в. Кишинев: Штиинца, 1989. 150 с.

174. Шах Ю. В. Проблемы и перспективы сохранения культурных ландшафтов как части культурного наследия (на материале международных и национальных правовых актов). În: Философия. Культурология. Политология. Социология. Том 24 (65), Но. 3. Симферополь: Государственный Университет В. И. Вернадский, 2013, с. 288-295.

În limba engleză

175. Bode C. Liminal Projections: Utopian And Apocalyptic Visions, 1790-1990s. În: European Studies, issue 16. New York: Rodopi, 2001, p.157-182.
176. Bunce M. The Countryside Ideal: Anglo-American Images of Landscape. London: Routledge, 1994. 232 p.
177. Cosgrove D. E. Social Formation and Symbolic Landscape. Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1984. 293 p.
178. Crang M., Travlou, P. The city and topologies of memory. În: Environment and Planning D. Society and Space. Vol. 19, no.2. London: Sage Publications ltd., 2001, p. 161-177.
179. Crumley C., Marquardt W. Landscape: a unifying concept in regional analysis. În: Interpreting Space: GIS and Archaeology. London, New York: Taylor & Francis, 1990, p. 73-79.
180. Daniels S. Marxism, culture, and the duplicity of landscape. În: New Models in Geography, vol. 2. London: Un win Hyman, 1989, p. 196-200.
181. Elbakidze M., Angelstam P. Implementing sustainable forest management in Ukraine's Carpathian mountains: the role of traditional village systems. În: Forest Ecology & Management, no.1. Amsterdam: Elsevier, 2007, p. 28-39.
182. Feranec J., ș.a. Changes of the rural landscape in Slovakia and Bulgaria in 1990- 2000 identified by application of the Corine Land Cover data (Case studies- Trnava and Plovdiv regions). În: Second Workshop of the EARSel SIG on Remote Sensing of Land Use & Land Cover „Application and Development”. Bonn: Center for Remote Sensing of Land Surfaces, 2006, p. 441- 454.
183. Fofiu A. Utopian horizons of downshifting in Romania. Some mediated stories. În: Journal of comparative research in anthropology and sociology, vol.5, nr.1. Bucharest: University of Bucharest, 2014, p. 159-170.
184. Fraser H. J. The Rural Landscape. S.U.A: The Johns Hopkins University Press, 1998. 392p.
185. Gavra C., Crăciun I.C. Cultural landscape of the Vața area. În: Geographica Timisensis, vol. 19, no. 2. Cluj-Napoca: Universitatea Babeș Bolyai, 2010, p. 77-85.

186. Ghinoiu. I. The classification of ethnographic landscapes, an instrument for the identification of material and immaterial rural patrimony – Case study – Dobrogea. În: European spatial planning and landscape, no 88. Sixth meeting of the Workshops of the Council of Europe for the implementation of the European Landcape Convention, Sibiu, Romania, 20-21 September 2007. Concil of Europe Publishing, 2009, p. 71-76.
187. Gordin M. D., Tilley H. Utopia/Dystopia: Conditions of Historical Possibility. Princeton: Princeton University Press, 2010. 312 p.
188. Ingold T. The temporality of the landscape. În: World Archaeology, vol. 25, no. 2. London: Routledge, 1993, p. 152-174.
189. James P. E., Martin, G. All Possible Worlds: A History of Geographical Ideas. New York: John Wiley & Sons, 1981. 662 p.
190. Kant I. Critique of Pure Reason. Trad. de Paul Guyer și Allen Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 785 p.
191. Kotlyakov V. M., Komarova A. I. Elsevier`s Dictionary of Geography. Amsterdam: Elsevier, 2007. 1048 p.
192. Langton R. Kantian Humility: Our Ignorance of Things-in-Themselves, Oxford: Oxford University Press, 1998. 252 p.
193. Macaria B. Landscape and rural Cultural Heritage. În: European Spatial Planning and Landscape, no.8 Sixth meeting of the Worckshops of the Council of Europe for the Implementation of the European Landscape Convention, Sibiu, Romania, 20-21 septembrie 2007. Council of Europe Publishing, 2009, p. 209-218.
194. May J., Thrift, N. TimeSpace: Geographies of Temporality. London, New York: Routledge, 2001. 323 p.
195. Mughal M. A. Time, absolute. În: Encyclopedia of Time: Science, Philosophy, Theology and Culture, vol. 3. California: Sage, 2009, p. 1254-1255.
196. Nall B. S., Grady J. Talking Rural Issues. A Frame Works Research Report. În: The Frame Works Institute. Washington, DC, 2005. 45 p.
197. Palang H. Landscape and rural heritage. În: European spatial planning and landscape, no 88. Sixth meeting of the Workshops of the Council of Europe for the implementation of the European Landcape Convention, Sibiu, Romania, 20-21 September 2007. Concil of Europe Publishing, 2009, p. 89-96.
198. Rappaport R. Pigs for the Ancestors. Ritual in the ecology of a New Guinea people (revăzută). Londra: Yale University Press, 1984. 502 p.

199. Sangiorgi F. The vernacular rural heritage: from the past to the future. În: Futuropa, no. 1. Council of Europe, 2008. 31 p.
200. Schama S. Landscape and Memory. New York: The New York Times Book, 1995. 652 p.
201. Stephenson J. The Cultural Values Model: An integrated Approach to Values in Landscapes. În: Landscape and Urban Planning, no. 84, 2008, p. 127-139.
202. Soini K. Exploring human dimensions of multifunctional landscapes through mapping and map-making. În: Landscape Urban Plann, vol. 57, no. 3-4. Amsterdam: Elsevier, 2001, p. 225-239.
203. Taylor K. Landscape and Memory: cultural landscapes, intangible values and some thoughts on Asia. Canberra: The Australian National University, act 0200. 14 p.
204. Terkenli T. Towards a theory of the landscape: the Aegean landscape as a cultural image. În: Landscape Urban Plann, vol. 57, no. 1-2. Amsterdam: Elsevier, 2001, p.197-208.
205. Vos W., Meekes H. Trends in European Cultural Landscape development: Perspectives for a Sustainable Future. În: Landscape and Urban Planning, no.46. Amsterdam: Elsevier, 1999, p. 3-14.
206. Winsor R. M. Considering the Limits of Rural Place Making Opportunities: Rural Dystopias and Dark Tourism. În. Landscape Research. Australia: University of South Australia, 2012, p. 1-11.
207. Wolfe R., Fischer V. Methods for rural/non-rural determination for federal subsistence management in Alaska. În: Final Report. Analysis and Recommended Methodology. U.S.A: Fish and Wildlife Service Alaska, 2003. 130 p.
208. Whyte I. D. Rural Europe since 1500: Areas of retardation and tradition. În: Butlin „An historical Geography of Europe”. London: Oxford University Press, 1998, p. 243-258.
209. Wylie J. Landscape. New York.: Routledge, 2007. 246 p.

În limba franceză

210. Bertrand G. Paysage et la géographie physique globale. Esquisse méthodologique. În: Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest, tome 39, no. 3. Toulouse: Presses Universitaires, 1968, p. 249-272.
211. Bertrand G. Le paysage entre la nature et la société. În: Revue Géographique des Pyrénées et du Sud, tome 49, no. 2. Toulouse: Presses Universitaires, 1978, p. 239-258.
212. Collignon P. Situation et défis du monde rural – Le patrimoine et le paysage au coeur des enjeux du développement territorial durable. În: Landscape and rural heritage. European spatial planning and landscape, no 88. Sixth meeting of the Workshops of the Council of

- Europe for the implementation of the European Landcape Convention, Sibiu, Romania, 20-21 September 2007. Strasbourg: Concil of Europe Publishing, 2009, p. 99-103.
213. Deffontaines P. Défense et illustration de la géographie humaine. În: La Revue de géographie humaine et d'ethnologie, no.1. Paris: Musée de L'Homme, 1948, p. 5-13.
214. Deploux M. Ecosystème et paysage. În: Revue Géographique de Pyrénées et du sud-ouest, tome 43, fasc. 2. Toulouse: Presses Universitaires, 1973, p. 157-174.
215. Fouillee A. Esquisse psychologique des peuples européens. Paris: Félix Alcan, 1903. 550 p.
216. Hugo V. Le Rhin. Tome 1. Paris: Nelson, 1998. 223 p.
217. Luginbühl Y. Les paysages de la ruralité. În: Landscape and rural heritage. European spatial planning and landscape, no 88. Sixth meeting of the Workshops of the Council of Europe for the implementation of the European Landcape Convention, Sibiu, Romania, 20-21 September 2007. Strasbourg: Concil of Europe Publishing, 2009, p. 27-33.
218. Mathieu N. La géographie rurale française face à l'utopie du développement durable: Quelles reactions, quelles perspectives?. În: Boletín de la A.G.E.N., vol. 41. Madrid, 2006, p. 39-67.
219. Miossec J. M. Rivages d'Europe. Personnalité et avenir d'un continent ouvert. Paris: L'Harmattan, 2013. 851 p.
220. Moles A. A., Rohmer É. Psychosociologie de l'espace. Paris: L'Harmattan, 1998. 191 p.
221. Pinchemel Ph. La classification et l'analyse des paysages humanisés. În: Revue du Nord. Vol. 43, no. 171. Lille: Université Lille, 1961, p. 3-7.
222. Pinchemel P., Pinchemel, G. La face de la terre. Eléments de géographie. Paris: A. Colin, 1988. 519 p.
223. Remy J., Milieu L. Raport social et conflit. În: Sociologie urbaine et rurale. Paris: L'Harmattan, 1998, p. 35-72.

În limba italiană

224. Braga C. Archetipo versus anarchetipo. În: Lingue e letterature d'Oriente e d'Occidente, vol. 1, n. 1. Firenze: Firenze University Press, 2012, p. 199-225.
225. Caldo C. Geografia Umana. Firenze: Palumbo, 1996. 285 p.
226. Grasso A. Note sul concetto di identità territoriale. În: Bollettino della Società Geografica Italiana, serie XII, n. 3. Roma: Società Geografica Italiana, 1998, p. 617-624.

În limba germană

227. Schmidt C. Methodische Hinweise für die Einbeziehung kulturlandschaftlicher Qualitäten von Räumen in die Planung und Projektentwicklung. Kulturlandschaft Thüringen-Arbeitshilfe

für die Planungspraxis- Quellen und Methoden zur Erfassung der Kulturlandschaft. FH Erfurt, 2006.

În limba ucraineană

228. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2011. 270 с.
229. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія. У 2-х тт. Київ: Київський університет, 2005. 503 с.

Documente

230. Anuarul statistic al Republicii Moldova pentru anul 2010. Chișinău: Editura „Statistica”, 2011, 564 p.
231. A.N.R.M., F.68., inv.1, d. 125, p.128.
232. A.N.R.M., F.2., inv. 1, d. 3522, p.1,12.
233. A.N.R.M., F. 220, inv. 2, d. 848, p. 9
234. A.N.R.M., F. 2067., inv.1, U.p. Nr. 2450.
235. A.N.R.M., F. 2067, inv.1, d. 2464.
236. Biroul Național de Statistică. Migrația forței de muncă în Republica Moldova. Chișinău, 2009.
237. Cadastrul funciar general al Republicii Moldova (anii 1962-2008). Chișinău: Agenția de Stat Relații Funciare și Cadastru al Republicii Moldova.
238. Cadastrul funciar al Republicii Moldova la 1.01.2005. Chișinău: Agenția de Stat pentru Relații Funciare și Cadastru, 2005. 864 p.
239. Convenția Europeană a Peisajului. Florența, 2000.
240. Convenția-Cadru a Consiliului Europei privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate de la Faro, din 27 octombrie 2005.
241. Documentul despre autenticitate de la Nara, UNESCO, 1994.
242. Legea Republicii Moldova privind ocrotirea monumentelor, din 22.06. 1993, art. 23.
243. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention 2008. Paris: UNESCO World Heritage Centre. 173 p.
244. Planul de Acțiuni privind implimentarea Strategiei de Dezvoltare a Culturii „Cultura 2020”. Anexa nr. 2 la Hotărârea Guvernului, nr. 271 din 9 aprilie 2014.
245. Prognoza pieței muncii 2013. Agenția Națională pentru ocuparea forței de muncă. Chișinău, 2013. 24 p.
246. Situația agriculturii. În: Viața Basarabiei. Chișinău, nr. 11-12, 1935.

247. Starea mediului în Republica Moldova în anul 2003. Chișinău; Institutul Național de Ecologie, 2004.130 p.

Surse online

248. Dărăbuș C. Forme de reconfigurare a peisajului construit.

http://www.philippide.ro/distorsionari_2008/585-590%20DARABUS%20Carmen%202008.pdf
(vizitat 17.01.2016)

249. Fondul funciar după modul de folosință, la 1 ianuarie (2011-2016). Biroul Național de Statistică. <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ro&idc=315&id=2279> (vizitat 25.06.16)

250. Muzeul Etnografic al Transilvaniei. Peisaje Culturale – Protejarea peisajelor istorice în vederea întăririi identităților regionale și a economiilor locale. <http://www.muzeul-etnografic.ro/ro/parcul-etnografic-national-romulus-vuia/peisaje-culturale> (vizitat 22.12.14)

251. Situația demografică în Republica Moldova în anul 2014.
<http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=4787> (vizitat 25.01.16)

252. Versuri și creații. <http://www.versuri-si-creatii.ro/> (vizitat 09. 10.15)

253. Vîrșnicii în Republica Moldova în anul 2014.
<http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=4916> (vizitat 25.01.16)

254. Бучучану-Врабие М. Трудовые мигранты из Молдавии и их дети. În: Demoscop-Weekly. Москва, 2012, но. 515-516. <http://demoscope.ru/weekly/2012/0515/tema01.php>
(vizitat 25.01.2015)

255. Alderman D., Inwood J. Landscapes of Memory and Socially. // Just Futures more.
http://www.academia.edu/2252709/Landscapes_of_Memory_and_Socially_Just_Futures
(vizitat 20.02.2014)

256. Cultural Landscape.
<https://www.scahome.org/publications/proceedings/Proceedings.11Fleming.pdf>
(vizitat 23.03.15)

257. Higgins M. D. Welcoming comments at the Utopian Studies Symposium 2013. A Necessary Country: The Utopian Vocation of the University of Limerick. Limerick, 2013.
<http://www.youtube.com/watch?v=z6MArD80P4M> (vizitat 14.03.2015)

258. I. C.O.M <http://network.icom.museum/icom-milan-2016/news/detail/article/icom-milano-2016-programme-is-online/> (vizitat 05.07.16)

259. National Geospatial Data Found. www. geoportal.md (vizitat 21.11.15)

260. La dimension culturelle de la géographie humaine française : genres de vie et paysages. În: Environnement, 2012. <http://environnement.savoir.fr/la-dimension-culturelle-de-la-geographie-humaine-francaise-genres-de-vie-et-paysages/> (vizitat 23.03. 15)

ANEXE

LISTA INFORMATOILOR
intervievați în perioada anilor
2007-2016

Nr.	Nume, Prenume	Anul nașterii	Studii/ Originea	Raionul	Satul/Comuna	Anul culegerii
1	Stegariov Gheorghe	1961	profesionale, băștinaș	Anenii Noi	Floreni	2010
2	Dizincevici Ștefan	1923	4 clase, băștinaș	Briceni	Trebiscăuți	2010
3	Bajora Andrei	1952	profesionale, băștinaș	Criuleni	Drâslăcenii	2016
4	Bajora Iustina	1933	7 clase, băștinașă			2013
5	Ciutac Grigore	1934	7 clase, băștinaș			2010
6	Guzun Zinovia	1926	7 clase, băștinașă			2016
7	Onica Andrei	1926	4 clase, băștinaș			2012
8	Balan Melania	1954	profesionale, băștinașă			2016
9	Onica Nistor	1935	profesionale, băștinaș		Ratuș	2007
10	Ursu Vladimir	1924	4 clase, băștinaș		Măgdăcești	2012
11	Balan Ilarion	1923	7 clase, băștinaș			2011
12	Bujoreanu Maria	1943	10 clase, venită	Cahul	Crihana Veche	2015
13	Crăciun Gheorghe	1968	universitare, băștinaș			
14	Cartofariu Vasile	1955	profesionale, băștinaș			
15	Gaju Ana	1967	profesionale, venită			
16	Poștaru Ion	1938	profesionale, venit			
17	Zgîrcibabî Viorel	1980	profesionale, băștinaș			
18	Popa Maria	1933	profesionale, băștinașă		Roșu	2010
19	Gojman Maria	1934	7 clase, băștinașă	Cantemir	Cazangic	2010
20	Miron Nadejda	1934	7 clase,		Cociulia	2011

			băştinaşă			
21	Postu Alecsandru	1926	4 clase, băştinaş		Capaclia	2007
22	Ermurachi Luca	1925	4 clase, băştinaş	Căuşani	Sălcuţa	2011
23	Bulăţel Maria	1955	profesionale, venită	Cimişlia	Gradişte	2013
24	Bulăţel Alecsandru	1952	profesionale, venit			
25	Popşoi Vasile	1936	11 clase, băştinaş	Călăraşi	Răciula	2010
26	Barbăroş Ecaterina	1929	4 clase, băştinaşă		Hăsnăşenii Mari	2010
27	Barbăroş Iacub	1936	11 clase, băştinaş			
28	Ciuhrii Vera	1916	fără studii, băştinaşă		Moara de Piatră	2012
29	Stah Tudor	1926	4 clase, băştinaş			
30	Zavadschi Liuba	1920	fără studii, băştinaşă		Drochia	2009
31	Goleavski Grigore	1945	universitare, băştinaş	Donduşeni	Barcău	2012
32	Nirca Mihai	1956	profesionale, băştinaş	Dubăsari	Cocieri	2011
33	Martiniuc Feodor	1927	7 clase, băştinaş	Făleşti	Pruteni	2010
34	Brânză Grigore	1928	7 clase, băştinaş		Sărăteni	2010
35	Manic Nicolae	1932	profesionale, băştinaş		Stolniceni	2010
36	Midoni Maria	1933	profesionale, băştinaşă		Sărăteni	
37	Taboră Paulina	1935	profesionale, băştinaşă			
38	Mavleanu Maria	1939	profesionale, băştinaşă	Nisporeni	Săcăreni	
39	Burdujan Ion	1921	fără studii, băştinaş		Teleşeu	2009
40	Gâţlan Iustina	1920	fără studii, băştinaş			
41	Croitoru Mihail	1956	profesionale, băştinaş			2016
42	Croitoru Ioana	1955	profesionale, venită			
43	Grădinari Olga	1925	fără studii, băştinaşă			
44	Dulgheriu Gheorghe	1939	profesionale,		Feodorovca	2015

			băştinaş			
45	Dulghieru Maria	1944	profesionale, băştinaşă			
46	Morozan Zinaida	1950	profesionale, băştinaşă		Clişova Nouă	
47	Bogaci Eugenia	1916	fără studii, băştinaşă	Ocniţa	Clocuşna	2011
48	Bogaci Andrei	1915	fără studii, băştinaşă			
49	Bucun Agafia	1947	profesionale, băştinaşă			
50	Goreaci Vasile	1935	profesionale, băştinaş			
51	Goreaci Zinaida	1945	profesionale, băştinaşă			
52	Stah Ion	1936	4 clase, băştinaş	Ungheni	Chirileni	2014
53	Moroz Maria	1920	4 clase, băştinaşă			
54	Ceban Alecsandru	1934	profesionale, băştinaş			
55	Ceban Ion	1953	profesionale, băştinaş		Pârliţa	2016
56	Spancioc Mihai	1963	profesionale, băştinaş	Teleneşti	Leuşeni	2011
57	Galac Elena	1923	7 clase, băştinaşă	Soroca	Iorjniţa	2010 2015
58	Lozan Ion	1942	profesionale, băştinaş		Cosăuţi	
59	Mogâldea Vasile	1942	profesionale, băştinaş	Străşeni	Zubreşti	2010
60	Dragoman Alecsandru	1955	Profesionale, băştinaş	Orhei	Peresecina	2016

SCHEME, DIAGrame, TABELE

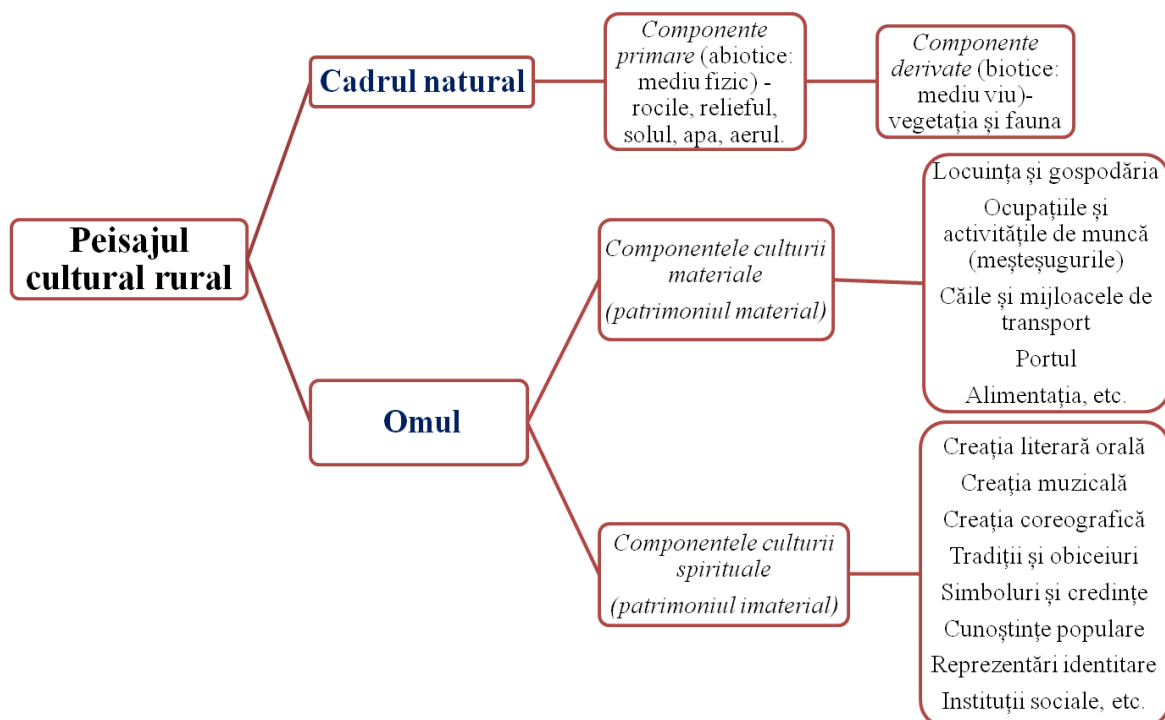

Figura 2. 1. Schema: Părțile componente ale peisajului cultural rural (elaborată și completată de autor în baza sursei [44]).

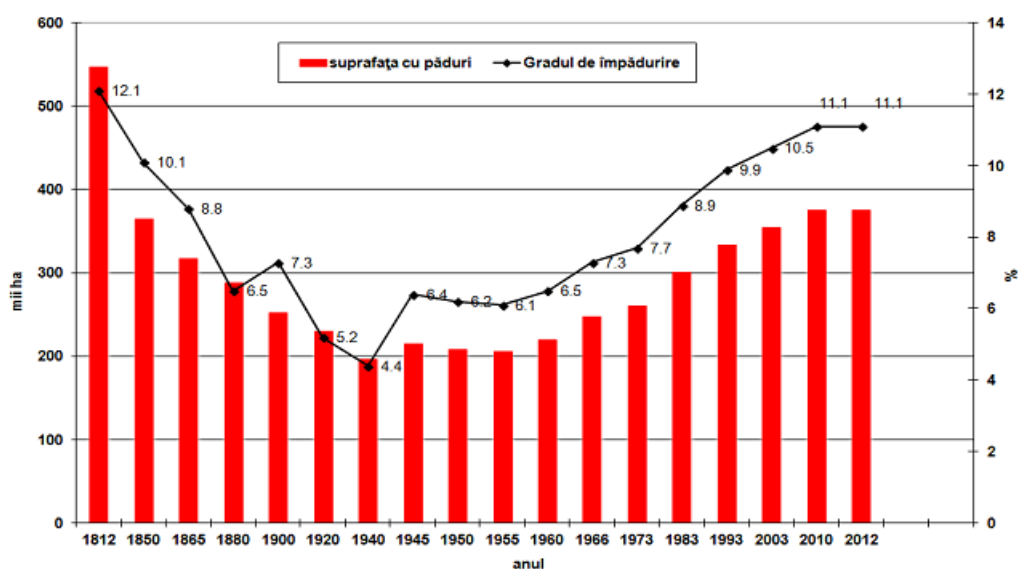

Figura 2. 2. Diagrama: Dinamica suprafeței și ponderii peisajului forestier (mii ha). În baza sursei [13].

Figura 2.3. Tabelul: Evoluția peisajelor culturale (etnografice). Elaborat de autor în baza surselor [1, 5, 237, 249]

<i>Evoluția peisajelor etnografice (culturale, %)</i>				
Tip peisaj	1900	1940	1985	2016
Agrar	68	71	50	53,9
Forestier	6,1	5	11,9	13,7
Pastoral	17	8	8	10, 03
Viticol	3	3	12	4
Pomicol				3,9
Piscicol	-	1,2	2,0	2,9

FOTOGRAFII

A.3.1. Peisaj rural de la sf. sec. XIX, Cornești – Ungheni (Foto. F. Osterman, Arhiva MNEIN)

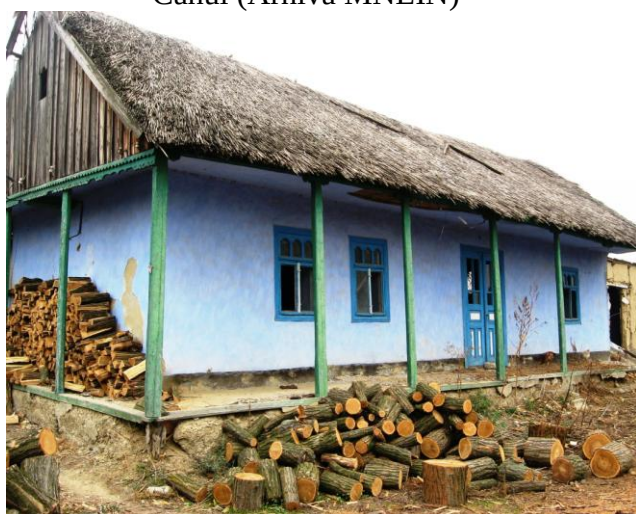
A.3.2. Peisaj rural, 1966, Tvardița – Ceadâr-Lunga (Foto. A. Zemshman, Arhiva MNEIN)

A.3.3. Peisaj rural, 2014, Palanca – Ștefan Vodă (Foto. G. Popescu, Arhiva MNEIN)

A.3.4. Casă acoperită cu stuf, 2013, Manta – Cahul (Arhiva MNEIN)

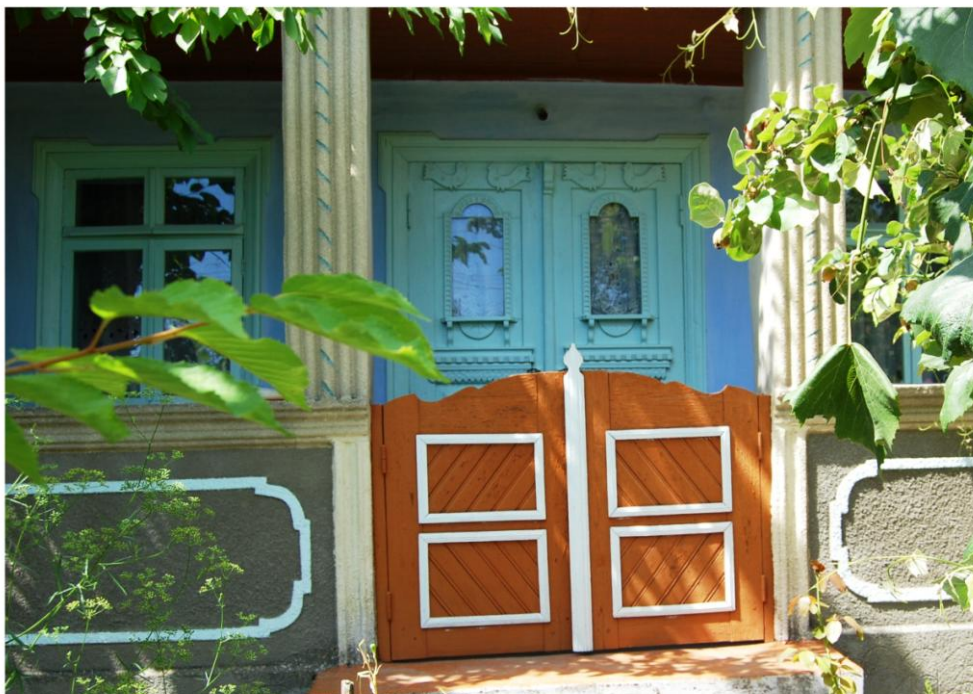
A.3.5. Casă cu fronton cioplit în lemn, 2015, Iurcenii – Nisporeni (Foto. D. Onica)

A.3.6. Căruță, 2016, Teleșeu – Orhei (Foto. D. Onica)

A.3.7. Ornamente la uși și la ferestre, cioplite în lemn, 2015, Lozova – Strășeni (Arhiva MNEIN)

A.3.8. Peisaj viticol. Împletitul coșurilor din nuiiele de răchită (lozie), 1950, Camenca, (Arhiva MNEIN)

A.3.9. Arhitectură vernaculară în piatră. Casă de la Orheiul Vechi, 2013 (Foto. E. Bâzgu, Arhiva MNEIN)

A.3.10. Arderea varului, 2011, Trinca – Edineț (Foto. D. Onica)

A.3.11. Târgul olarilor, 2015, Hoginești – Călărași (Foto. D. Onica)

A.3.12. Oale pe stâlpii din vie, 2015, Hoginești – Călărași (Foto. D. Onica)

A.3.13. Transportarea fânului, 2013, Răciula – Călărași (Foto. G. Popescu)

A.3.14. Coș cu legume, 2015, Copanca – Ștefan Vodă (Foto. D. Onica)

A.3.15. Răstignire în vatra satului, 2016, Vadul Rașcov – Șoldănești (Foto. D. Onica)

A.3. 16. Brazdă cu iarbă verde pe stâlpii de la poartă, la Sfântul Gheorghe, 2012, Măgdăcești – Criuleni (Foto. D. Onica)

A.3.17. Peisaj agrar, 2014, Măgdăcești – Criuleni (Foto. D. Onica)

A.3.18. Sâiac cu porumb, 2013, Măgdăcești – Criuleni (Foto. D.Onica)

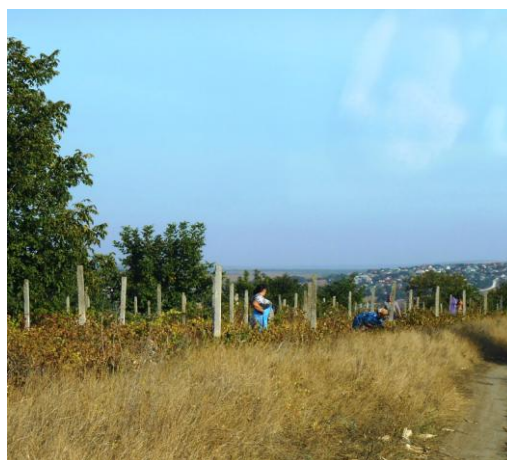
A.3.19. Curățitul (cotorâțul) viei, 1961, în împrejurimile orașului Chișinău (Arhiva MNEIN)

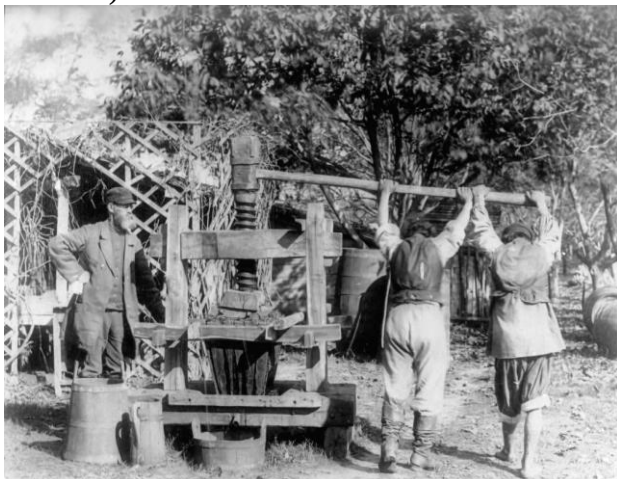
A.3.20 (a) Culesul strugurilor, 1950, Trutca – Camenca (Foto. Ceaicovski, Arhiva MNEIN)

A.3.20 (b). Culesul strugurilor, 2015, Ratuș – Criuleni (Foto. D. Onica)

A.3.21 (a). Strânsul la teasc, 1901 (Arhiva MNEIN)

A.3.21 (b). Strânsul la teasc, 2015, Măgdăcești – Criuleni (Foto D. Onica)

A.3.22. Peisaj pomicol, livadă în grădina gospodăriei, 2016, Măgdăcești – Criuleni (Foto. D. Onica)

A.3.23. Pășutul oilor în preajma râului Răut, 2015, Negureni – Telenești (Foto. G. Popescu, Arhiva MNEIN)

A.3.24. Puterea apotropaică a firului roșu, 2014, Costești – Ialoveni (Arhiva MNEIN).

A.3.25. Doniță pregătită pentru măsura laptelui la Sfântul Gheorghe (reconstituire)
(Foto. D. Onica, Colecția MNEIN)

A.3.26. Lucrul la pădure, fabrica de cherestea, 1902, Hârjauca – Călărași
(Foto. F. Osterman, Arhiva MNEIN)

A.3.27. Pescuitul cu fatca pe râul Răut, 2015 (Foto. G. Popescu, Arhiva MNEIN)

A.3.28. Cimitirul evreiesc din satul Vadul Rașcov – Șoldănești, 2011 (Foto. D. Onica)

A.3.29. Mori de vânt la Talmază, sf. sec. XIX – înc.sec. XX (Foto. Kurt Hielscher, Arhiva MNEIN)

A.3.30. Colindatul în ceată bărbătească, 2013, Ratuș – Criuleni (Foto. D. Onica)

A.3.31. Peisaj efemer, Paștele Blajinilor,
2012, Drășliceni – Criuleni
(Foto. D. Onica)

A.3.32. Peisaj efemer, Drumul Luminii,
2016, Măgdăcești – Criuleni (Foto. D.
Onica)

A.3.33. Atelier de prelucrat piatra, 2015,
Cosăuți – Soroca (Foto. D. Onica)

A.3.34. Meșteri pietrari, a II-a jum. a sec.
XX, Cosăuți – Soroca.
(Sursa.patrimoniuiumaterial.md)

A.3.35. Bălțile de la Crihana Veche, 2015, lacul Manta (Foto. D. Onica)

A.3.36. Luntre pe lacul Manta, 2011 (Foto. D. Onica)

A.3.37. Datul caprelor la strungă, 2015, Crihana Veche – Cahul (Foto. D. Onica)

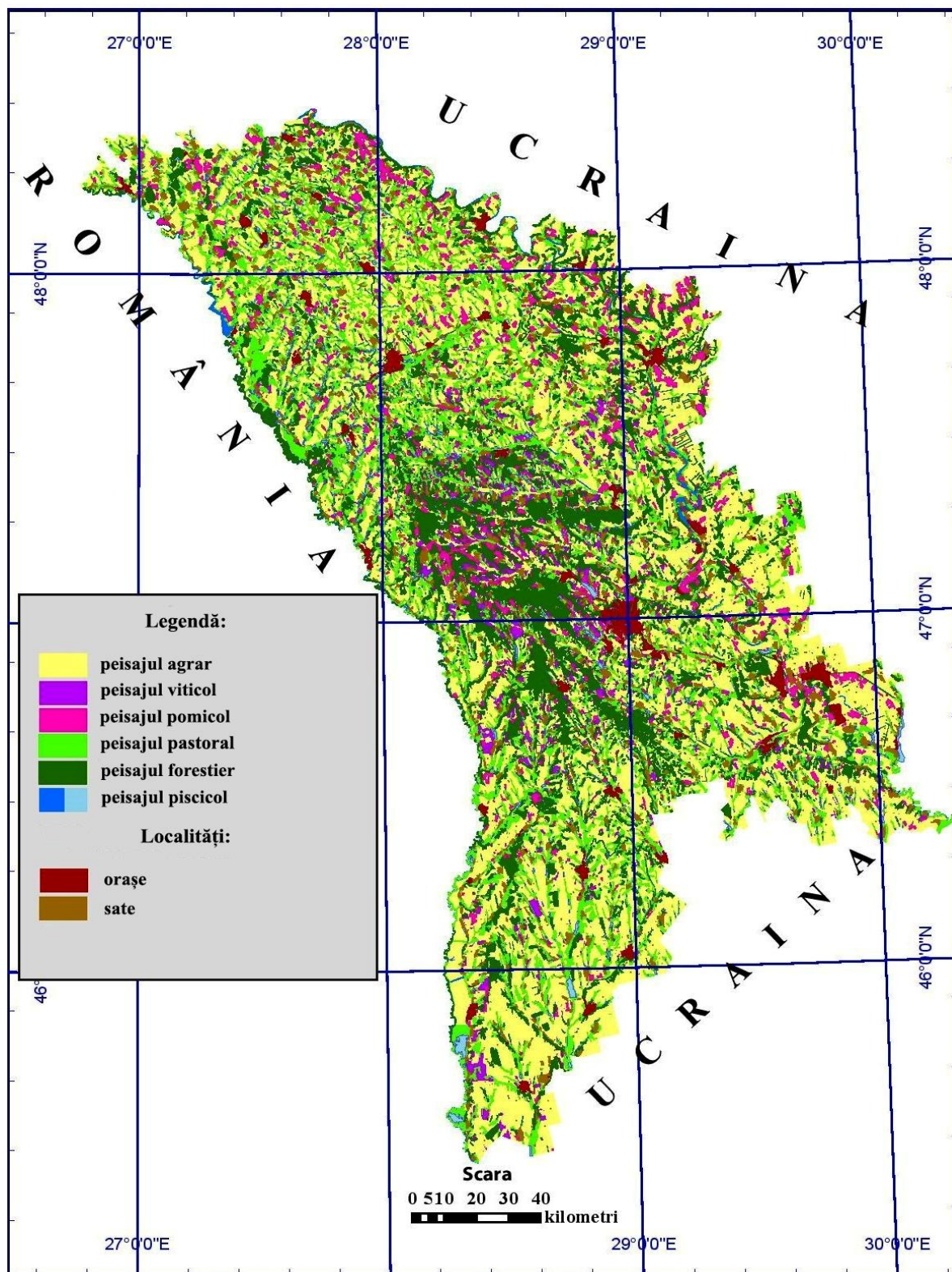

A.3.38. Locuința – noi tendințe ale spațiului locuit, 2015, Iurcenii – Nisporeni (Foto. D. Onica)

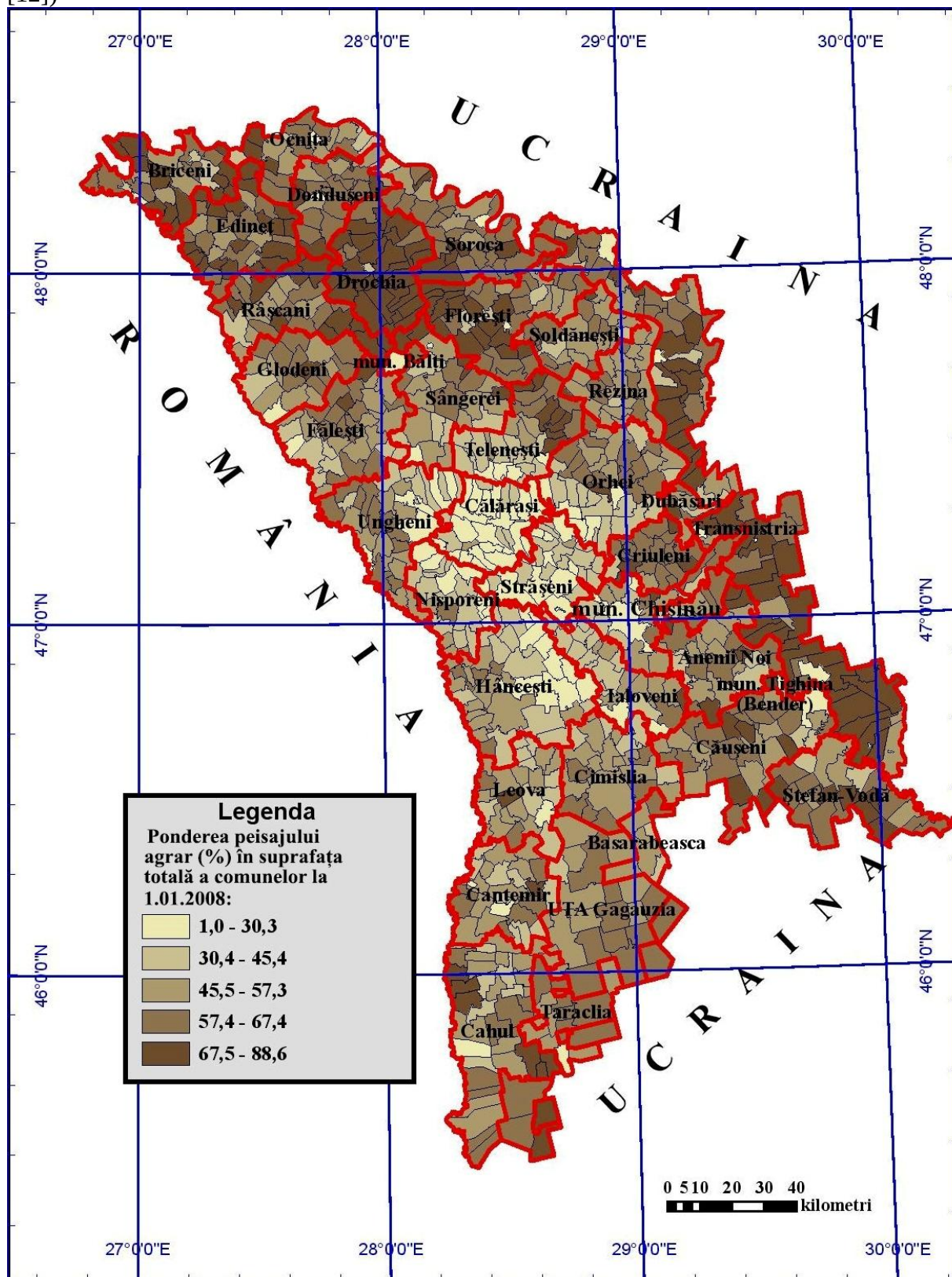

HĂRȚI

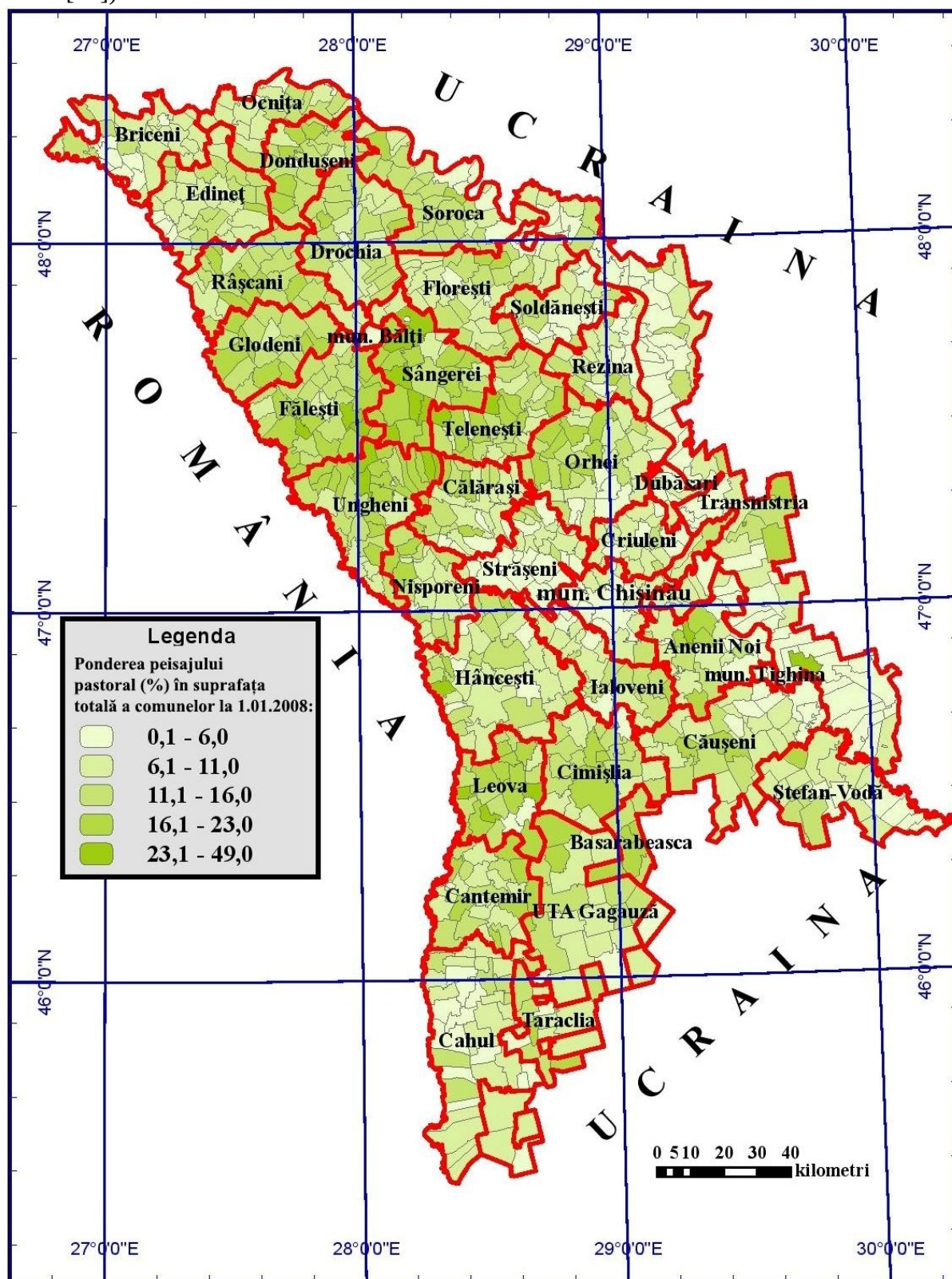
A.4.1. Reprezentarea spațială a peisajelor etnografice (întocmită de autor în baza sursei [12])

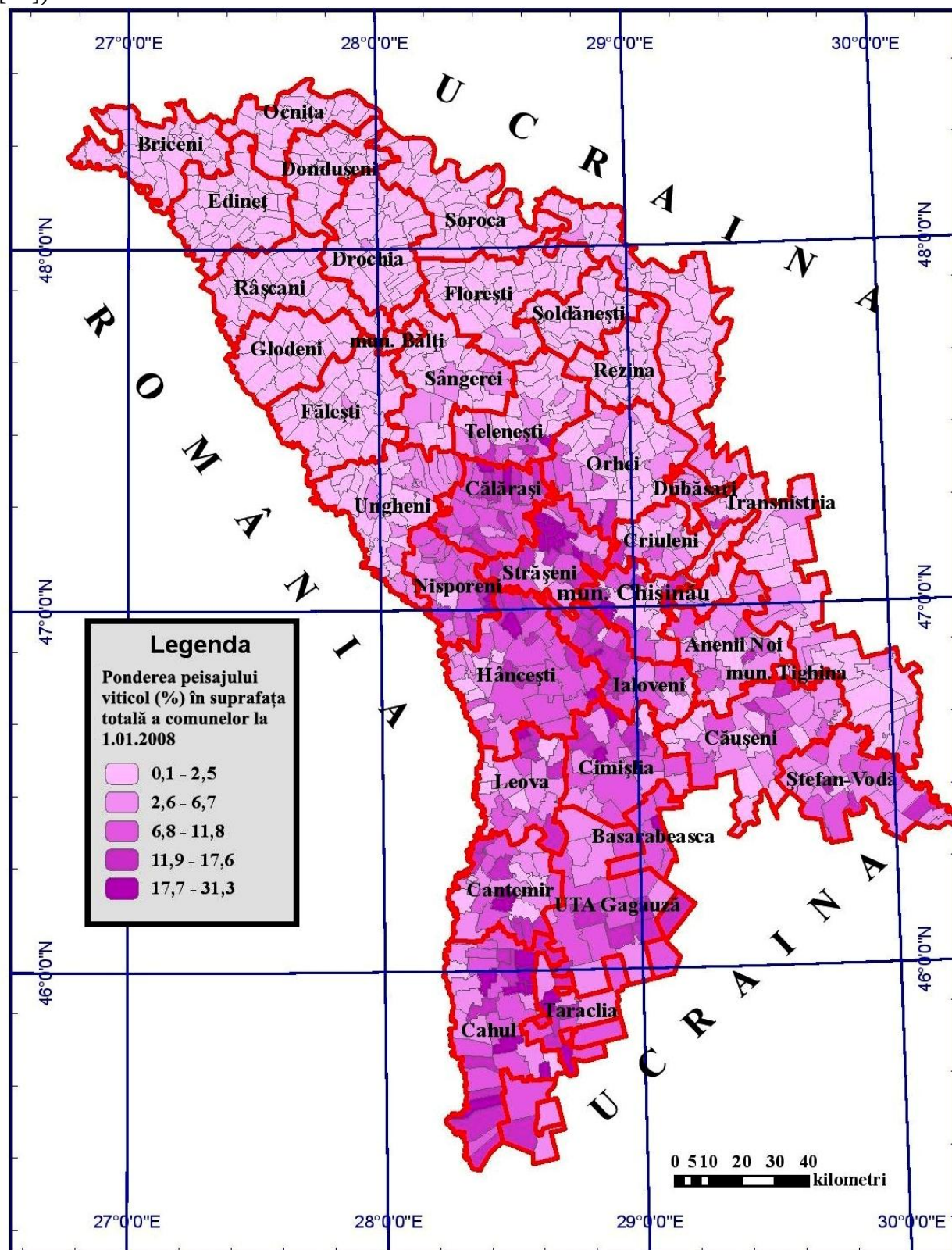
A.4.2. Reflectarea cartografică a ponderii peisajului agrar (întocmită de autor în baza sursei [12])

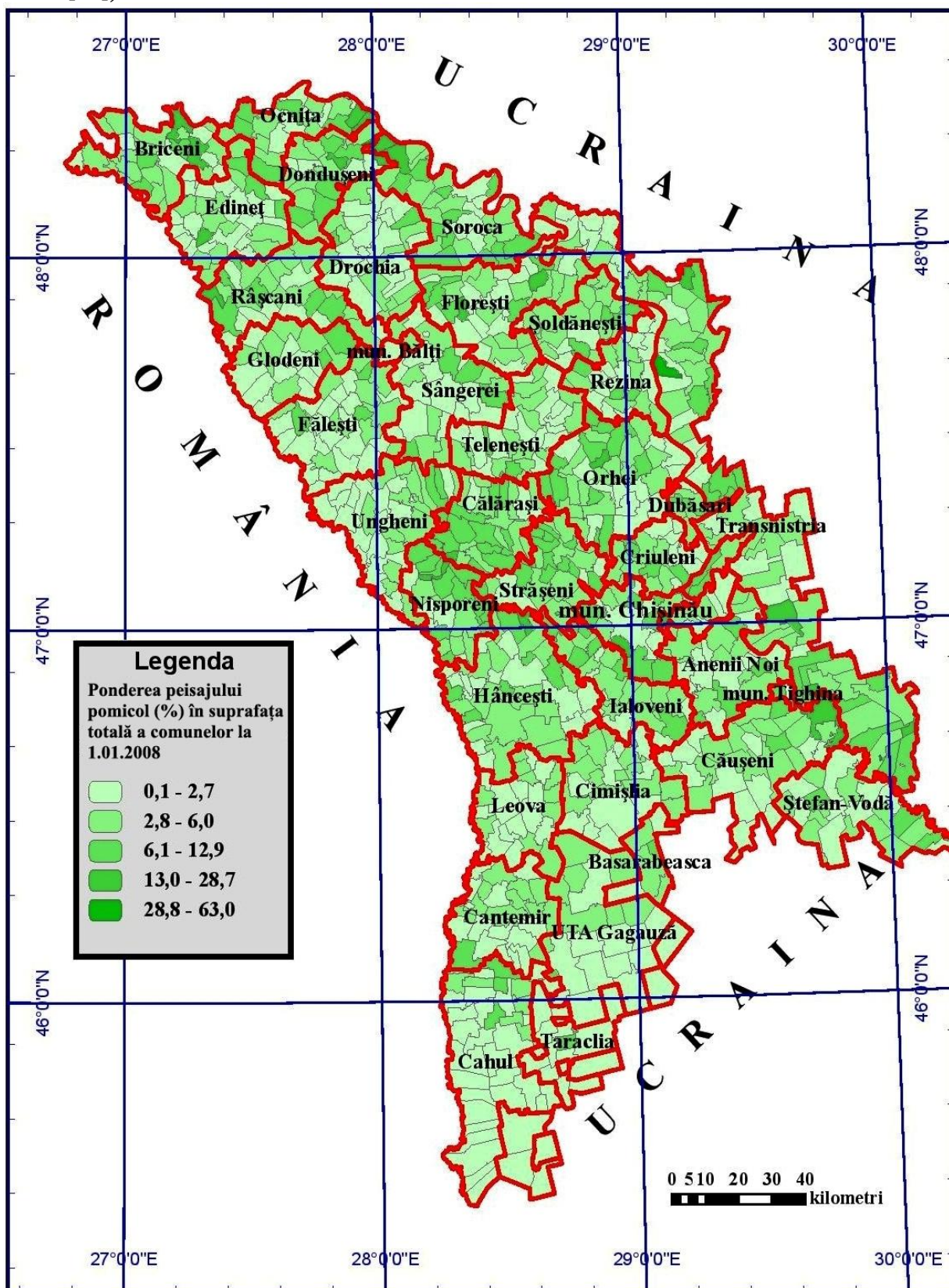
A.4.4. Reflectarea cartografică a ponderii peisajului pastoral (întocmită de autor în baza sursei [12])

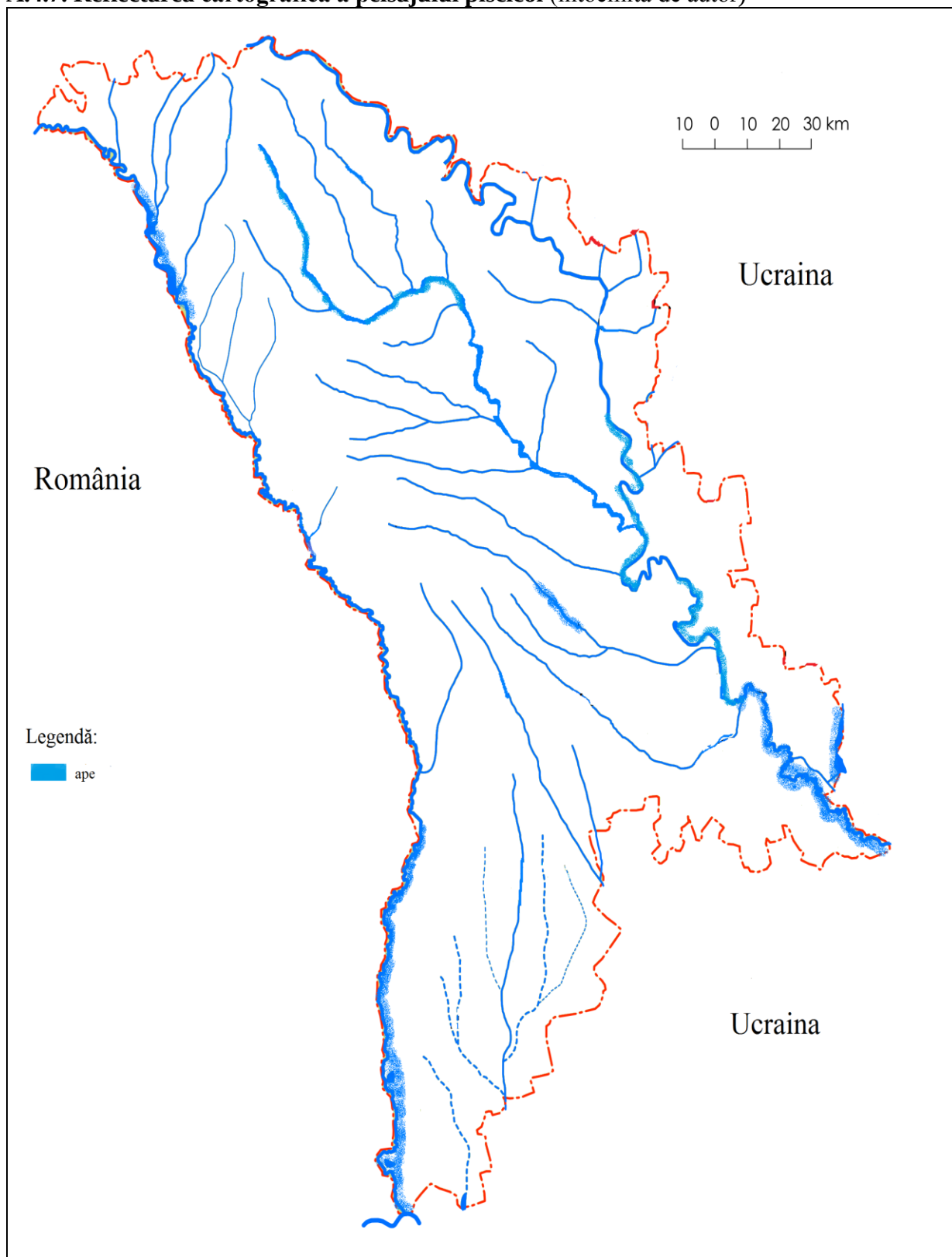
A.4.5. Reflectarea cartografică a ponderii peisajului viticol (întocmită de autor în baza sursei [12])

A.4.6. Reflectarea cartografică a ponderii peisajului pomicol (întocmită de autor în baza sursei [12])

A.4.7. Reflectarea cartografică a peisajului piscicol (întocmită de autor)

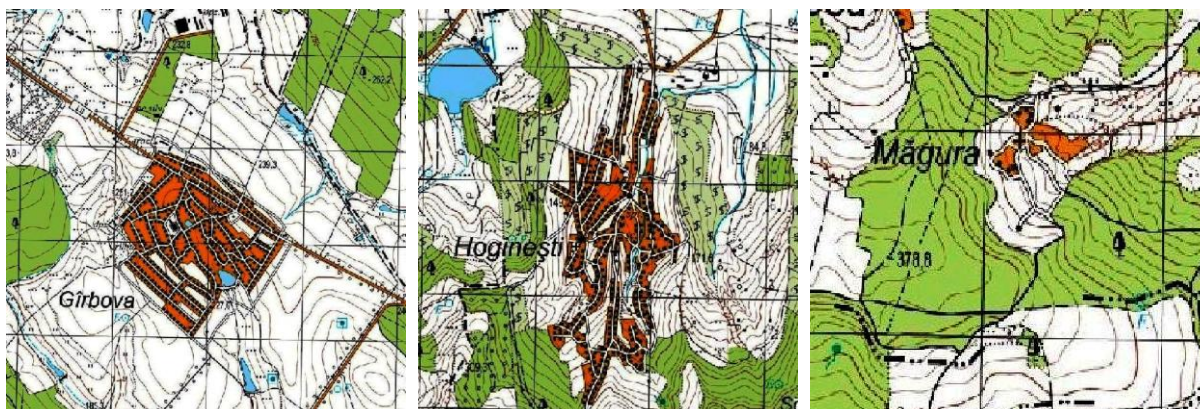

A.4.8. Sat: a)adunat; b)răsfirat; c) risipit. [259]

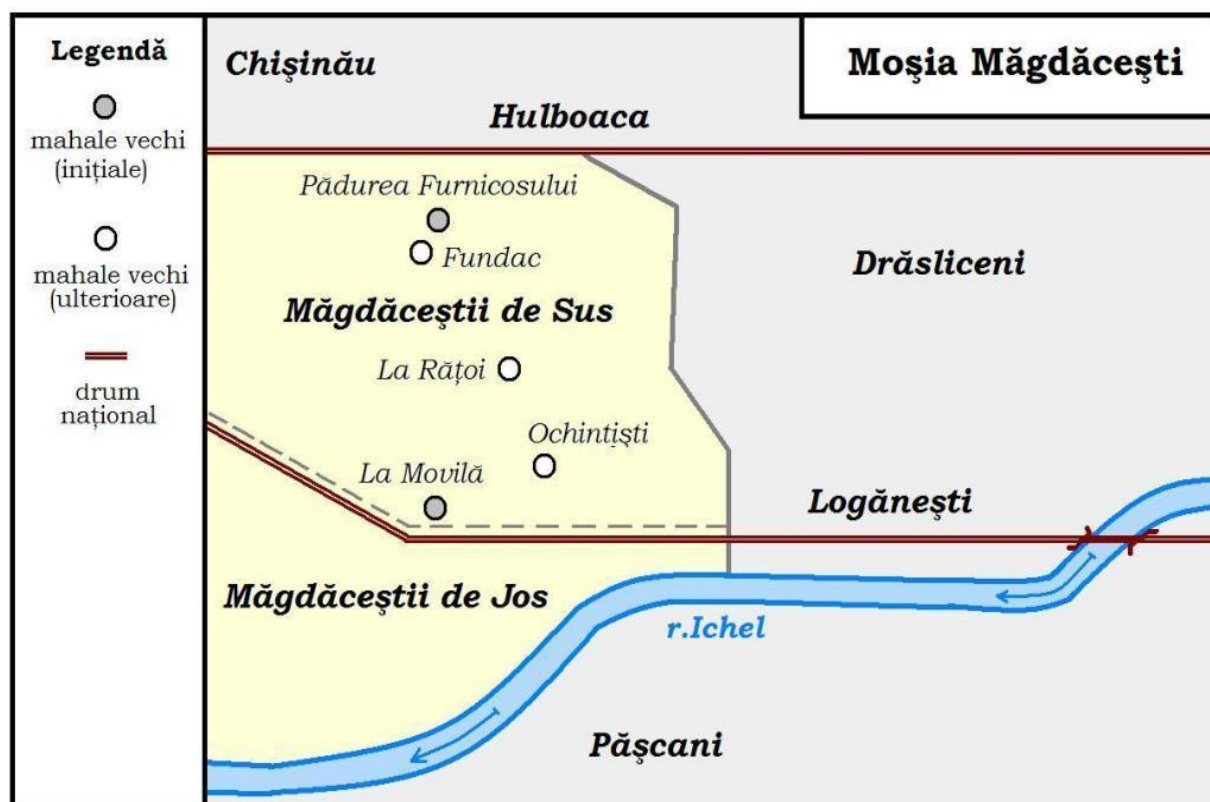
a)

b)

c)

A.4.9. Reconstituirea moșiei Măgdăcești, 1807 (suport cartografic elaborat de autor).

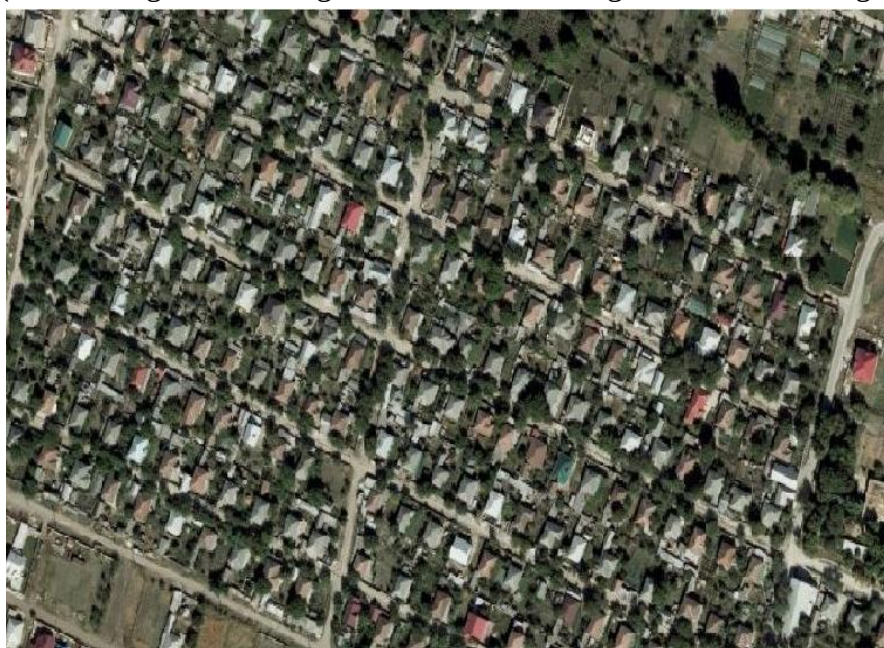
A.4.10. Planul cadastral al satului Măgdăcești, 1911 (Arhiva personală a autorului)

A.4.11. Nucleu de gospodării (Fundac), 2015, Măgdăcești – Criuleni.
(Sursa. Imagini©2015DigitalGlobe, Date Cartografice©2015, Google)

A.4.12. Structura adunată a caselor, 2015, Măgdăcești – Criuleni.
(Sursa. Imagini©2015DigitalGlobe, Date Cartografice©2015, Google)

DECLARAȚIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnata, ONICA Dorina, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Chișinău, 27 octombrie 2016

ONICA Dorina

CURRICULUM VITAE

Nume, Prenume: ONICA Dorina

Data, anul și locul nașterii: 16 martie 1988, Chișinău

Cetățenia: MDA

Studii:

1. Doctorat (2013-prezent), Academia de Științe, Institutul Patrimoniului Cultural.
Specialitatea: *Etnologie*.
2. Masterat (2012-2014), Academia de Administrație Publică de pe lângă Președintele Republicii Moldova. Specialitatea: *Relații Internaționale*.
3. Masterat (2011-2013), Universitatea Academiei de Științe a Republicii Moldova
Programul: *Globalizarea – istorie, politici, culturi europene*.
4. Studii de licență (2007-2011), Universitatea de Stat Tiraspol (sediul la Chișinău)
Facultatea: *Geografie*. Specialitatea: *Geografie-Istorie*.

Activitate profesională:

1. Academia de Științe. Institutul Patrimoniului cultural. 2015 – prezent (cercetător științific)
2. Liceul Teoretic din s. Măgdăcești (r-nul Criuleni). 2014-2016 (profesor de istorie, geografie, ed.civică).
3. Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală 2011 – prezent (cercetător științific stagiar).

Sfera intereselor științifice: etnologie, antropologie culturală, geografie culturală, etnopsihologie, peisajul cultural, culturologie, istorie, geopolitică.

Activitate științifică:

Participantă la proiectele instituționale:

- *Interpretarea științifică a patrimoniului muzeal în contextul sporirii interesului față de identitate și autenticitate* (2011-2014) în cadrul MNEIN;
- *Valorificarea pluridimensională a patrimoniului etnocultural ca factor al armonizării și dezvoltării societății Republicii Moldova* (2015-2018) în cadrul IPC al AȘM.

Publicații științifice:

1. Onica D. *Forme etnoculturale în peisajul antropogeografic rural din Basarabia*. În: Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei. Nr.15. Iași: MEM, 2015, p. 311-341. ISSN 1583-6819.
2. Onica D. *Taxonomia peisajelor culturale rurale*. În: Conferința internațională a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: „Viziuni ale tinerilor cercetători”, ediția a V-a. Chișinău: Biotehdesign, 2016, p. 155-158.
3. Onica D. *Satele Basarabiei, ca peisaje etnografice*. În: Revista Magazin Istoric. Nr. 3. București: Coresi, 2016, p.11-15. ISSN 0541-881X.
4. Onica D. *Peisajul rural în corelație cu sentimentul de identitate locală*. În: Revista de literatură - artă - cultură Interartes. Anul IV, nr.7. Constanța, 2015, p.81-86. ISSN 2285-9357
5. Onica D. *Elemente utopice și distopice în peisajul rural din Republica Moldova*. În: Revista de literatură - artă - cultură Inter Artes. Anul IV, nr.6. Constanța, 2015, p.116-120. ISSN 2285-9357.

6. Onica D. *Rolul comunității academice, instituțional-politice și populației locale în vederea recunoașterii, protejării și dezvoltării peisajului cultural rural*. În: Revista de etnologie și Culturologie. Vol. XVIII. Chișinău: IPC, 2015, p. 129-134. ISSN 1857-2049.
7. Onica D. *Peisajul cultural – model de reprezentare și promovare a identității culturale*. În: Conferință internațională Identitățile Chișinăului, ediția a II-a. Chișinău: ARC, 2015, p.276-286. ISBN 978-9975-61-871-7.
8. Onica D. *Rolul comunității academice, instituțional-politice și locale în recunoașterea, protejarea și dezvoltarea peisajului cultural rural*. În: Tezele Conferinței Științifice Internaționale „Probleme actuale ale arheologiei, etnologiei și studiul artelor”, ed.a VII-a. Chișinău: Garomont, 2015, p. 86. ISBN 978-9975-3058-8-4.
9. Onica D. *Utopie și distopie rurală în peisajul cultural rural din Republica Moldova*. În: Tezele Conferinței Științifice Internaționale a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: „Viziuni ale tinerilor cercetători”. Chișinău: Art Poligraf, 2015, p. 96. CZU: 082:[001.38+378].
10. Onica D. *Importanța conceptului identității teritoriale în studiul peisajului cultural rural*. În: Conferința Științifică „Probleme actuale ale arhiologiei, etnologiei și studiul artelor”, ed. a VI-a. Chișinău: Notograf Prim, 2014, p. 76-77. ISBN 978-9975-115-35-3.
11. Onica D. *Contribuția programelor educaționale în promovarea diversității culturale*. În: Ghidul metodologic (științifico-practic) pentru cadrele didactice și elevi/studenti. Migrația și Consolidarea Dialogului Cultural. Chișinău: Euroclio și AgiroMd, 2014, p.151-158. CZU 37.016.046:811.135.1’36.
12. Onica D. *Peisajul cultural rural din Republica Moldova:concepte, probleme și argumente pentru cercetare*. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, fascicula Etnografie și Muzeologie. Vol. 21(34). Chișinău: MNEIN, 2014, p. 164-171. ISSN 1857-0054.
13. Onica D. *Noi direcții de cercetare a peisajului cultural rural din Republica Moldova*. În: Conferința internațională a doctoranzilor „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: „Viziuni ale tinerilor cercetători”. Chișinău: Artpoligraf, 2014, p.96.
14. Onica D. *Satul Măgdăcești-aspecte istorice și toponimice ale relației moșie-vatră*. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, fascicula Etnografie și Muzeologie. Vol. 19(32). Chișinău: MNEIN, 2013, p. 87-99. ISSN 1857-0054.
15. Onica D. *Aspectul și importanța geopolitică a fluviului Nistru în contextul tratatelor internaționale din sec.al XVIII-lea*. În: Buletinul Științific al Tinerilor Istorigi, seria nouă I(VI). Chișinău: Bons Offices, 2012, p.103-107. ISSN 1857-4947.
16. Onica D. *Seminarul internațional Saint George Hidirellez. Despre colaborări internaționale în domeniul promovării patrimoniului cultural imaterial*. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, fascicula Etnografie și Muzeologie. Vol. 17(30). Chișinău: MNEIN, 2012, p.176-184. ISSN 1857-0054.
17. Onica D. *Fluviul Nistru - hotar geopolitic în Evul Mediu*. În: Lucrările conferinței internaționale 200 de ani de la geneza problemei Basarabiei. Aspecte social-politice, economice și culturale. Chișinău: UST, 2012, p. 191-195. ISBN 978-9975-76-093-5.
18. Onica D. *Viticultura în Țara Moldovei – Aspecte general Istorice și Documentare*. În: Buletinul Științific. Revista de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie, fascicula Etnografie și Muzeologie. Vol. 15(28). Chișinău: MNEIN, 2011, p. 97-106. ISSN 1857-0054.
19. Onica D. *Urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei*. În: Lucrările conferinței științifice „Țara Moldovei pe harta Europei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare” consacrată jubileului de 80 de ani a Universității de Stat din Tiraspol. Chișinău: UST, 2010, p. 3-7. ISBN 978-9975-76-032-4.
20. Onica D. *Ramurile economice în Țara Moldovei. Viticultura*. În: Lucrările conferinței științifice „Moldova între tradiție și actualitate”, dedicată jubileului de 300 de ani de la

înscăunarea lui Dimitrie Cantemir. Chișinău: UST, 2010, p. 94-101. ISBN 978-9975-76-057-7.

Stagii: de cercetare și documentare științifică, legislativă la:

Ministerul Culturii (Chișinău, Republica Moldova) 03.02.-28.02.2014;

Muzeul Matenadaran și Universitatea de Stat din Erevan (Erevan, Armenia) 23.06.- 15.07. 2014;

Ligue de l'Enseignement des Vosges (Epinal, Franța) 15 -27.07.13;

Ministerul Educației (Chișinău, Republica Moldova) 26.03-26.04.2012;

Asociația Arbeit Und Leben (Schewrin, Germania), 27.09-07.10.12.

Redactor în limba română, al Revistei Etnografie și Culturologie (№ 17 – 18, 2015).

Membru al Asociației Europene de Geografie, filiala EGEA Moldova (Asociația de Geografie și Etnologie din Moldova).

Distincții: Bursă de merit 2011, gr. I – pentru cei mai buni masteranzi ai țării (Oferită de Consiliul Rectorilor din Moldova)

Cunoașterea limbilor străine: rusă, franceză, engleză (ascultare, citire, participare la conversație, discurs oral, exprimare scrisă)

Date de contact:

Adresa: r. Criuleni, s. Măgdăcești, str. Aleco Russo, nr. 6

Telefon: 069108795

E-mail: dorinaonica@yahoo.com